

UDK 808.1+881.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1993
3

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 41	ŠT. 3	STR. 329-416	LJUBLJANA	JUL.-SEP. 1993
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Jakob MÜLLER, Publicistika in slovar	329
Chikako SHIGEMORI BUČAR, Izražanje samodejnega dejanja v japonščini in slovenščini	345
Adriana KRSTIČ, Besedilnotipske značilnosti kratke zgodbe <i>Vso pot do Pulsnitza</i> Mihe Mazzinija	359
Aleksander D. DULIČENKO, O rezijanoloških obravnava J. Baudouina de Courtenayja v derptskem obdobju 1883–1893	381

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

Franc JAKOPIN, France Bezljaj (19. 9. 1910 – 27. 4. 1993)	391
Gerhard NEWEKLOWSKY, Spremembe in možnosti avstrijskih slavistov (Poročilo v okviru srečanja slavistov Celovec–Ljubljana, maj 1993)	393
Vladimir OSOLNIK, Novo v hrvaškem jezikoslovju	398
Aleksander SKAZA, »Post-sodobno« aktualizirani F. M. Dostojevski	407
Gregor KOČIJAN, Literarnovedni most med sosednjima narodoma	414

CONTENTS

ARTICLES

Jakob MÜLLER, Journalism and the Dictionary	329
Chikako SHIGEMORI BUČAR, The Expression of Automatic Actions in Japanese and Slovene	345
Adriana KRSTIČ, Text-Typological Features of the Short Story "Vso pot do Pulsnitza" by Miha Mazzini	359
Aleksander D. DULIČENKO, On J. Baudouin de Courtenay's Resianological Publications during his Tartu Period (1883-1893)	381

REVIEWS – NOTES – REPORTS – MATERIAL

Franc JAKOPIN, France Bezljaj (September 19, 1910-April 27, 1993)	391
Gerhard NEWEKLOWSKY, The Changes and Possibilities of Austrian Slavists (A Report for a Meeting of Slavists from Celovec and Ljubljana, May 1993)	393
Vladimir OSOLNIK, The Latest in Croatian Linguistics	398
Aleksander SKAZA, Dostoevskij made Relevant for the "Post-Modern" Period	407
Gregor KOČIJAN, A Literary-Critical Bridge between Two Neighboring Peoples	414

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko-Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik (tehnični urednik — Technical Editor), Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Aleksander Skaza, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadavec (odgovorni urednik — Executive Editor).

Časopisni svet — Advisory Council: Mirek Čejka (Brno), Zdzisław Darasz (Katowice), Gerhard Giesemann (Gießen), Franc Jakopin (Ljubljana), Rado L. Lenček (New York), Juraj Martinović (Sarajevo), Klaus Detlef-Olof (Celovec), Marija Pirjevec (Trst), Jože Pogačnik (Maribor), Erich Prunč (Gradec), Adam E. Suprun (Minsk), Jože Šifrer (predsednik — President).

Naslov uredništva — Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 61000 Ljubljana, Slovenija.

Žiroračun pri Slavističnem društvu Slovenije: 50100-678-45265 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 1100 SIT, za študente 800 SIT, za inštitucije 1500 SIT, za knjigarne 1600 SIT (minus 25-odstotni rabat). — Price of yearly subscription for foreign countries 38 USA \$.

Natisnil — Printed by: Gorenjski tisk, Kranj. **Naklada — Circulation:** 1200 izvodov — 1200 copies.

ISSN 0350-6894

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-12/92, 24. 4. 1992) šteje Slavistična revija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

PUBLICISTIKA IN SLOVAR

Za *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991) je iz publicističnih virov 26 % izpisov, delež izpisov iz publicistike 70. in 80. let pa je 5,8 %, kar ni v sorazmerju s časovno občutljivostjo in vplivnostjo publicistične zvrsti jezika. Predlagana je delitev publicizmov na novinarsko, publicistično, javnostno in neknjižno javnostno skupino.

26% of the excerpted material for the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Dictionary of Standard Slovene) (1970–1991) was from journalistic sources. The share of material from journalistic sources from the 1970's and 80's was only 5.8%, which does not properly correspond to temporal sensitivity and the influence of journalistic style. The paper proposes a classification of journalistic words into *novinarski* (reporter's, journalist's), *publicistični* (printed media), *javnostni* (public) and *neknjižno javnostni* (non-standard public) terms.

1 Pojem, slovarski viri in kritika. Po Slovarju (1970–1991, knjiga 1, str. XXI) pomeni oznaka publ. (publicistično) »besedo, pomen ali besedno zvezo, značilno za dnevni in revijski tisk ter za druge oblike javnega sporočanja«. Pri iztočnici publicistika zvezo za dve »drugi obliki«, namreč za radio in televizijo, pravilneje pa je naveden tudi namen: obveščanje, seznanjanje javnosti. Virov za radijski in televizijski publicistični jezik Slovar ni zajel, zlasti ne v neposredni govorni obliki. Med ponazoritvami iztočnice se navajata tudi knjižna in znanstvena publicistika, od katerih prva ni nujno periodična, jezik druge pa sodi v strokovno zvrst.

Pojmovanje publicističnega jezika je v Slovarju torej premalo natančno, saj je poleg časnikarskega treba v publicistiko vključevati tudi knjižno periodiko (koledarji, zborniki) in neperiodiko — po drugi strani pa preširoko, saj sodi znanstvena in strokovna publicistika v strokovni jezik. Časniki s športno, versko, kulturno, gospodarsko, kmetijsko, medijsko ipd. tematiko sodijo v strokovne podzvrsti publicističnega jezika, revije, kot so Avto, Obramba, Življenje in tehnika itd., pa sodijo v publicistično podzvrst strokovnega jezika.

Slovarski publicizmi obsegajo torej besedne, pomenske in skladenjske značilnosti besedil, katerih namen je zlasti obveščanje nestrokovne javnosti. Obveščanje vključuje obstajanje izvenbesedilne stvarnosti, zato je publicistika nanaševalna (referencialna), medtem ko so leposlovna besedila ustvarjalna, strokovna besedila pa raziskujejo, dokazujejo stvarnost oziroma razširjajo strokovna spoznanja. Publicistični jezik se pojavlja v periodiki ali neperiodiki, ki se nanaša na politiko, gospodarstvo, kulturo, prostor (potopisi), čas (zgodovino), interesne dejavnosti (šport) itd. in katere namen ni niti strokoven niti leposloven. Zaradi prevladovanja opisne in prostorsko-časovno določene stvarnosti so npr. Dolenčevi Spomini na Cerkniško jezero (1881) publicistika, Ogrinčevi Obrazi iz narave (1868–1870) pa zaradi svoje splošnosti in orisnosti spadajo v leposlovje. V širše pojmovano publicistiko je potrebno prištevati tudi javnostne govore, in sicer zlasti cerkvene, politične in parlamentarne, na kar opozarjata DULAR (1974a) in KOŠIR (1988), ne dovolj jasno pa tudi Slovar. Dejstvo je pomembno zato, ker oznaka publ. v Slovarju pokriva tudi del teh področij.

Slovarski viri za publicistični jezik so čisti, mešani in mejni. Mešani viri vsebujejo poleg publicističnih še besedila drugih zvrsti (leposlovna, strokovna, uradovalna), npr. DiS ali Nova revija. Splošno obveščevalni tiski, npr. časopisi, ki vsebujejo navadno tudi praktičnosporazumevalna (oglase, reklame), leposlovna ali uradovalna besedila (npr. obvestila, podatke o publikacijah), ne bojo uvrščevani med zvrstno mešane vire, čeprav, natančno vzeto, taki sicer so. Zvrstno mejni slovarski viri se močno približujejo kaki drugi jezikovni zvrsti, npr. Javorškov Harlekinov plašč (1960) strokovni, njegova Srečanja (1958) pa leposlovni (umetnostni) zvrsti.

V katero zvrst besedilo sodi, odloča njegov osnovni namen in iz njega izvirajoče bistvene značilnosti, ne pa statistika. Večina besedja je tudi v publicističnih besedilih lahko zvrstno neoznačena, ali drugače: tudi v marsikaterem publicističnem besedilu je uporabljeno strokovno besedje.

Za slovar je zlasti pomembno izpisano besedje. Iz Sadoulove Zgodovine filma (1960) je bilo za Slovar narejenih 1940 izpisov, od teh je 199 ali 9 % strokovnih (področje fotografije in filma), po Slovarju publicistično označenih izrazov pa je samo 6, kar pomeni 0,3 %: *happy end*, *srečni konec*, *thriller*, *žena vamp* (2x), *kinofikacija*, *veržna vrsta predstav*, torej je komaj vsak tistoti izpis publicizem (točneje: strokovni publicizem). Iz Herzogove Anapurne (1956) je bilo za Slovar narejenih 529 izpisov, od teh je 43 alpinističnih izrazov, kar je 4,7 %, ostalih 83,3 % pa je v Slovarju zvrstno neoznačenih. Po osnovnem namenu sodi Anapurna v publicistično zvrst jezika, Zgodovina filma pa v (poljudno)strokovno.

Koliko je za Slovar publicističnih virov in koliko je iz njih izpisov, se na podlagi arhivov ne da zanesljivo ugotoviti. Seznam izpisanih del obsega delovno obdobje od leta 1946 do konca 1964, Kartoteka izpisanih besedil pa se je vodila od leta 1953 dalje. Zato se nekateri viri, izpisani med leti 1953 in 1964, navajajo v obeh arhivih, razen tega je bil včasih isti vir izpisan večkrat in je tudi v Kartoteki zapisan večkrat.

Drugo težavo povzroča dejstvo, da je Seznam samo avtorski oz. naslovni, Kartoteka pa je razdeljena na 8 posebnih skupin, od katerih je 5 časovno različnih skupin leposlovnih virov (deljenih samo na poezijo in prozo), dve skupini slovarskih virov, skupina strokovne literature in skupina izrazijskih prispevkov slovarskih svetovalcev ter izpisov strokovnih slovarjev. Viri pred izpisnim letom 1953 niso razčlenjeni, in sestavljajo t. i. »splošno zbirko«, ki obsega okoli 1 milijon izpisov, kar je skoraj 25 % vseh izpisov za Slovar. Ker publicistika ne sestavlja samostojne skupine: del publicističnih virov je uvrščen v leposlovno in del v strokovno skupino, jo je bilo potrebno ugotavljati posebej, kar je zlasti pri predvojnih objavah včasih zahtevalo pogled v vir sam (slovaropisni oddelek Inštituta za slovenski jezik pa iz začetnega obdobja izpisovanja v svoji knjižnici ne hrani vseh virov). Povrhu vsega Seznam virov ne vsebuje podatkov o številu izpisov, zato je mogoče tem slediti šele od 1954. leta dalje, pač pa navajajo Letopisi SAZU podatke o izpisih po časovno-(pomešano) zvrstnih skupinah.

Skupno število virskih naslovov periodične publicistike (časnikov in časopisov) je 79, ti pokrivajo 733 letnikov, in sicer 368 z izpisi dokumentiranih letnikov čiste publicistike, 219 letnikov zvrstno mešane periodike ter 367 z izpisi arhivsko nedokumentiranih letnikov čiste oziroma 212 letnikov mešane periodike. Za periodično publicistiko je arhivsko izpričanih 406.000 izpisov, od katerih je 130.000 popolnih

(absolutnih) izpisov. Po sicer dokaj nezanesljivem sorazmernostnem načelu ter statističnem zmanjšanju mešanih letnikov za polovico se more predvideti še okoli 170.000 v Seznamu neizpričanih izpisov te vrste. Skupaj je torej za Slovar narejenih okoli 676.000 izpisov periodične publicistike.

Knjižne publicistike je skupaj 505 naslovov, od teh je 308 naslovov dalo 255.500 izpisov, 7 popolnoma izpisanih del je dalo 104.300 izpisov, za 184 naslovov ali 36 % izpisanih paberkovalno, pa v arhivu virov ni podatkov o številu izpisov. Po sorazmernostnem načelu so poslednji viri dali okoli 92.000 izpisov, kar pomeni, da je izpisov iz knjižne publicistike okoli 450.000.

V celoti je bilo za Slovar torej izpisanih 584 publicističnih naslovov oziroma okrog 1240 zvezkov ali letnikov, in sicer večinoma po paberkovalni metodi različne gostote. Skupaj je 1.130.000 izpisov iz publicistike, kar predstavlja 26 % vseh izpisov za Slovar. Delež periodične publicistike v okviru vseh izpisov je 16 %. Iz 70. let je bilo izpisano 30 naslovov periodike s 26 letniki, za 80. leta pa je bilo izpisano 28 naslovov s 27 letniki (vse izpise pod sto sem štel za 1 letnik). Skupno je bilo iz časa izhajanja Slovarja izpisano iz publicistične periodike 94.000 izpisov iz 70. let ter 36.000 izpisov iz 80. let, kar predstavlja 3 % celotne izpisne zbirke. Knjižna periodika 70. let obsega 122 naslovov, 80. let pa 30 naslovov — prva je dala 97.000, druga pa 23.000 izpisov, skupaj torej 120.000 izpisov ali 2,8 % celotne slovarske zbirke izpisov. Delež publicističnih izpisov 70. in 80. let je 5,8 % celotnega gradiva. Zgornja meja knjižne publicistike je leto 1984 (2 deli — 1.591 izpisov), časopisne pa leto 1988 (2 naslova — skupaj 846 izpisov).

Po ATKINSU (1991) obsega gradivo za COLLINS COBUILD (1988) 13,7 % časopisnih izpisov, torej enako kot Slovar, vendar je delež leposlovnih izpisov za COLLINS COBUILD (1988) 27,4 %, za Slovar pa okoli 46 %. Delež leposlovja bi se moral — po ATKINSOVH podatkih — zmanjšati zlasti na račun govornega gradiva, ki obsega v angleškem slovarju kar 16,4 %, v našem Slovarju pa sploh ni zastopano. Časopisni viri Slovarja iz 70. in 80. let, torej časovno najaktualnejši, so v izpisih, ki obsega obdobje od druge polovice 19. stoletja, sorazmerno dobro zastopani, za slovar, katerega poudarek bi bili zadnji dve desetletji 20. stoletja, pa je potrebno delež svežega gradiva zvišati. Zato so očitki kritičark MÜLLER (1971), KROUPOVE... (1985), pa tudi MENARTA (1991), da bi bilo potrebno (publicistično) gradivo aktualizirati glede časa izpisov, neutemeljeni, seveda pa morejo držati glede gostote izpisov in glede zajetja značilnosti publicističnega jezika (za frazeologijo prim. PETERMANN, 1986).

Osrednji in najmočnejši očitek Slovarjevih kritikov na račun oznake publ. je utemeljevan vrednostno oziroma predpisovalno. GRADIŠNIKU (1974) je oznaka preredka. Tudi DULAR (1974a) opozarja, da je veliko neoznačenih besed v resnici publicizmov, medtem ko MODER (1984) meni, da bi v Slovarju nekatere s knjiž. označene besede zaslužile oznako publ. Poleg preredkosti očita kritika oznaki publ. neizčiščenost. FORSTNERIČA (1985) motijo oznake publ. za srbohrvatizme, slengizme in v Pravopisu (1962) prepovedane, nezaželene ali odsvetovane besede, obenem pa zahteva, da dobi publ. tudi dober predznak. Podobno TOPORIŠIČ (1985), češ da Slovar ni imel poguma označiti mladih, iz srbohrvaščine prevzetih besed »kako drugače«. GRADIŠNIK (1991) očita Slovarju, da je pod publ. šlo skoraj vse, kar se je poprej preganjalo, nekaterim pa se zdi celo pohvala! MODROV (1991) očitek, češ da je publ.

kaj krivično naprteno, je kategorično zavrnil SUHADOLNIK (1992), kar je seveda neprepričljivo.

Kritiki je oznaka publ. sploh nejasna oziroma vrednostno tako ali drugače vprašljiva. MODER (1983b) se sprašuje, ali se s publ. izreka pohvala ali graja. DULAR (1983) pravi, da se Slovar s publ. izmika normi. Na dvojnost razumevanja opozarja še JAKOPIN (1986): za gojitelje jezika odpira vrata neskrbnemu (in napačnemu) izražanju, za časnike pa zavira dotok novih jezikovnih prvin. Vendar TOPORIŠIČ (1989) v zvezi z *navduševati se za kaj* misli, da je publ. treba razumeti odklonilno, ne pa priporočilno ali celo normativno, kot trdi GRADIŠNIK (1981/82). VIDOVIČ MUHA (1992) pa trdi, da je pri publ. (in pisar.) vidna negativna konotacija, s čimer hoče verjetno povedati, da publ. neustrezno prekriva nekatere za knjižni jezik neprimerne, nesprejemljive jezikovne pojave.

V Slovarju navedena razlaga publ. ne vsebuje ne predpisovalne ne odklanjalne sodbe, ker je normativna osnova Slovarja zapisovanje resničnosti, vprašanje pa je, koliko posamezni zapis drži in koliko je ustrezna njegova notranja, sestavna členitev.

V zvezi s posameznostmi kritizira GRADIŠNIK (1970) sistemsko neustrezno oznako *čim* kot publ. glede na *glasom* — pisar. (nihče ga več ne uporablja) ter *čeravno* — star. DULAR (1974a) navaja kot publicistične tudi *izjaviti*, *objaviti vest*, *področje*, *ogorčenje*, *akcija*, *dilema*, *državnik*, *gospodarstvenik*, *zadovoljiv* — *po samoupravni poti*, *slab posluš za zgodovino*, *govoriti na različni valovni dolžini*, *rdeča nit*, *črna borza*, *slogovni postopek*, ki so v Slovarju vse neoznačene, *beg možganov*, ki je po Slovarju knjiž., *zamrznjene cene*, ki so po Slovarju ekon., in *drseči tečaj*, ki je po Slovarju fin. Po DULARJU (1974b) so publicizmi tudi: *razpravljati*, *dejavnost*, *svečanost*, *odnos* (v Slovarju publ. le v zvezi *gojiti dobre gospodarske, politične odnose*), *zategovanje pasu*, *uradno sporočiti*, ki so v Slovarju vsi neoznačeni.

GRADIŠNIK (1981/82) zahteva odsvetovanje *dežele* 'države' zaradi doslednega pomenskega razlikovanja. Za MODRA (1983a) je *po sredi* vsebinsko nesmiselno, odvečni dokaz papirja in birokratske imenitosti, ne pa publ. MODRU (1983b) je zveza *sto dinarjev po osebi* redka in srbohrvaška. DULAR (1983) se sprašuje, ali je zveza *družba se ga je odrekla* označena publ. zaradi vezave (dajalnik je neoznačen, roditeljski pa papirnat) ali zaradi glagola. MODRU (1984) je *na trenutke* publicizem, ne pa nevtralno, kot določa Slovar. FORSTNERIČ (1985) zavrača oznako publ. za: *izgradnjo*, *obeležiti*, *izdvojiti* — ki da so časovno označene — *izstopajoč problem* in *iztrošen* pa da nista značilna (samo) za publicistični jezik. [DULAR] (1988) zahteva, da se *managerju* v pomenu 'poslovni vodja' zbrše oznaka publ. GJURIN (1989) opozarja, da je oznaka publ. pri *armija* premalo, TOPORIŠIČU (1989) pa ni prava oznaka redko pri *navduševati se nad čim*.

Večina konkretnih ugovorov izhaja iz jezikovnega občutka oz. zavesti, da navedeni zgledi niso tipično in samo publicistični, da pa sodijo med publicizme še druge vrste besedja. Del kritikov pogreša vrednostne, normativno odklonilne sodbe in zavrača oznako publ. pri normativno vprašljivem besedju, del kritikov pa širi področje oznake publ. na druge, v Slovarju nezaznamovane ali drugače zaznamovane besede.

Presojanje Slovarjevih oznak s stališča normativne, predpisne vzornosti je v nasprotju s temeljnim izhodiščem Slovarja. Za pomisel dela kritike o možnem (vendar nesprejemljivem) normativnem branju oznake publ. je značilno, da se ne pojavi v

zvezi z nobeno od drugih slovarskih oznak (npr. da so pogovorno označene besede normativne za vsakdanje govorjenje).

2 Poimenovanja in publicistična besedila v času. Prvi je v slovarju slovensko besedo za nem. *Zeitung*, lat. *acta nova* zapisal POHLIN (1781), in sicer *zhasnéze*. Pleteršnik (1894) navaja obliko *časnica* istega avtorja v knjigi *Kmetam za potrebo in pomoč* (1789). Gutschmann (1789) ima za *Zeitung* v pomenu 'glasilo' *novozhafenza* in *novine*, pozna pa tudi *novozhafenskega* in *novinškega* *pišarja*. Za Vodnika navaja Cigale (1860) pri iztočnici *Journal* besedo *časnica*, v naslovu prvega slovenskega časopisa pa je Vodnik uporabil *novize* (1797). Murko (1833) pozna *novize*, *novine*, *novinje* (k tem še *novinje-pifez*), kot redko *zhaŋnize*, ki jih pripisuje Gutschmannu, vendar jih le-ta navaja — poleg besede *zhaŋniza* — samo za 'novice', ter *zajtinge* z oznako slabo. V slovensko-nemškem delu navaja kot »novozloženi besedi« *novinje* in *novize*.

CIGALE (1860) navaja kot novinko *časnik*, *novice* ter srb., hrv. in češ. *novine* ter češ. *časopis* (z oznako novinka). Poleg *novičarja* ima tudi *novinarja* in *časnikarja* ter tujko *publicist*, ki pa ima ožji pomen od sodobnega: 'mož v državnem pravstvu zveden, ki zlasti v časnikih ali novicah zadevne vprašanja razlaga' — sicer pa bralca pošilja k *Journalistu*. Cigale pozna tudi pridevnike *novinsk*, *časopisen* in *pisarijo noviško*.

JANEŽIČ (1867) dodaja *časopisca*, *časnikarski* in *novinarski*, PLETERŠNIK (1894–1895) nk. *žurnalista* in *publicista* v pomenu časnikar ter prid. *časniški*. Ob koncu 19. stoletja smo imeli vsa domača poimenovanja, tudi besede za dejavnost kot *časnikarstvo*, *novinarstvo*, *novičarstvo* in *časopisje*, *publicistiko* pa prvi navaja JANEŽIČ-BARTEL (1905), medtem ko se *žurnalistika* v slovarju pojavi šele pri BRADAČU (1929), ki je po gradivu za Slovar sicer prvič zapisana v Slovanu 1903/4, avtor O. Župančič, sledi pa izpisi iz Krpanove kobile (1907) Ivana Cankarja.

Slovenska poimenovanja so delana s podstavo čas- ali/in nov-. Od osnovnih oblik sta se uveljavila češki in hrvaški *časopis*, ki je hkrati kalk za nemški *Zeitschrift*, ter češki in hrvaški *novinar*. Nekoliko bolj podomačena sta *časnik* in *časnikar*, vendar je prvi v splošnem in nestrokovnem jeziku podrejen časopisu, časnikar pa je po Slovarju pomensko povezan samo s časnikom oziroma časopisom, medtem ko novinar pokriva vsa sredstva javnega obveščanja. Za *publicista* nimamo domačega izraza (mogoče bi bil *javnostnik*, *publicistika* bi bila *javnostništvo*, pridevnik od obeh pa *javnostniški*).

Veliko pred poimenovanji osnovnih pojmov so nastala publicistična besedila sama. Slovenski publicistični jezik v najširšem smislu, ki vključuje tudi javnostne govore, se namreč začelja v ohranjeni pisni obliki z Brižinskimi spomeniki (okoli leta 1000), na knjižni ravni pa s TRUBARJEM [1550]. Trubarju sledijo protestantski in katoliški »publicisti«. Politični in parlamentarni javnostni govori v slovenščini se začenjajo v drugi polovici 19. stoletja.

Drugo, nekoliko zoženo pojmovano publicistiko v pomenu aktualnega pisnega obveščanja javnosti začenjajo drobci v predgovorih in posvetilih TRUBARJA (1555).

Tretji, najožji publicistiki v pomenu 'časnikarstvo' oz. 'novinarstvo' sta predhodnika Trubar (1557) in Turški glas 7 (1559)*, začenjajo pa se z Vodnikovimi Lublanskimi novizami (1797).

* Prim. VATOVEC (1961), str. 33.

3 Novejša pojmovanja publicističnega jezika. Prvo samostojno besedilo o časnikarstvu je pri Slovencih napisal JESENKO (1884), ki že ugotavlja njegov velik jezikovni vpliv, znanstveno pa je z jezikovnega stališča utemeljil raziskavo časnikarskega jezika BREZNIK (1933). Njegovo izhodišče je narodnoočiščevalno (zlasti slovanske izposojenke) in vrednostno odklonilno; merili sta mu leposlovnost in ljudski jezik. Breznikovi neposredni predhodniki v gojiteljski skrbi za splošni knjižni jezik v 20. stoletju so KOŠTIÁL (¹1927), (²1931) in KOLARIČ (1931) — nadaljevalci pa BUKOVEC (1937), BUNC (1951), KOPČAVAR (1965), BUNC (1966), GRADIŠNIK (1967), (1974), (1985), (1986) in SRŠEN (1991) — če naštejemo samo avtorje ali urednike bolj znanih praktičnih slovnico-kulturnih jezikovnih priročnikov. Od jezikovnih koticarjev je treba omeniti Modra, Gradišnika, Toporišiča in Gjurina ter Jezikovno razsodišče, katerega del izjav je izdal MODER (1984). Po URBANČIČU (1961/1962) obsega publicistični stil jezikovne značilnosti poljudne znanosti in časopisov. Njegovo stališče je anti-puristično, kar utemeljuje z načelom ustaljenosti oz. prisotnosti v knjižnem jeziku, in načelom pomenske razlikovalnosti. Ali je jezikoslovne teoretike motilo dejstvo, da obsega publicistična periodika tudi strokovno periodiko in da se tudi v časnikih objavljajo poljudnostrokovni članki? POGAČNIK (1967) publicistični jezik sicer ločuje od strokovnega in pisarniškega, vendar vse tri skupaj združuje pod pojmom poslovni jezik. Šele TOPORIŠIČ (1967a) omeji publicistično zvrst jezika na jezik novinarjev v časopisih, radiu in na televiziji, TOPORIŠIČ (1967b) pa poleg znanstvene, poljudno-znanstvene in drugih zvrsti omenja tudi publicistično, časopisno in aktivistično zvrst. *Slovar* (1970) sicer pri publicistiki izpostavi časopisje, vendar je glede »drugih oblik javnega sporočanja« nejasen — razlaga publicistike v 4. delu Slovarja in zlasti slovarski zgledi od 1970 dalje pa nakazujejo, da Slovar med druge oblike »javnega sporočanja« prišteva tudi govorniška besedila, zlasti politična. TOPORIŠIČ (1976) pozna poleg javne še t.i. notranjo publicistiko: poročila, ocene strokovnjakov za ustanove, urade — vendar taka besedila sodijo bolj v skupino strokovnih besedil.

Nadaljnje novinarsko in jezikoslovno raziskovanje publicistike sodi v raziskovanje besedil znotraj časnikarstva samega. Raziskovanje se kaže že v določanju funkcij ali namenov, ciljev publicističnega jezika. VATOVEC (1961) opredeljuje časnikarstvo s tremi določili: aktualnostjo, periodičnostjo in publiciteto. Tem splošnim področnim določilom dodaja KOŠIR (1988) še univerzalnost. Od strokovnega se publicistična zvrst ločuje zlasti po pridobivalnem namenu: agitaciji in propagandi. DULAR (1971/1972) pripisuje publicistiki funkcije poročanja, vzgajanja in izobraževanja ter zabavanja. Vzganjanje se še more razumeti v smislu oblikovanja mnenja, izobraževanje pa kaže, da Dular v publicistiko vključuje tudi strokovno časopisje. Zato je sprejemljivejši DULAR (1974a), ki poudarja le dve funkciji: oznanjanje in obravnavanje, vendar med tremi podzvrstmi poleg novičarske in politične navaja tudi strokovno. KOROŠEC (1976) pripisuje časnikarstvu vlogo/namen informiranja, izobraževanja in agitacije. TOPORIŠIČ in GJURIN (1981) sta zbrala vzorce 32 vrst publicističnih besedil, in sicer v treh skupinah: poročevalni, presojevalni in v skupini z leposlovnimi primesmi. V prvo skupino uvrščata tudi plakat, v tretjo pa karikaturu in strip. Nekatere vrste besedil, npr. ocena, so deljene samo snovno. KOŠIR (1988) povezuje novinarstvo predvsem z dvema namenoma: informiranje, ki se povezuje z referencialnostjo, in interpretiranje, razen tega pa omenja tudi vzgajanje

in zabavanje. Glede na občevalno in razlagalno funkcijo ločuje dve zvrsti novinarstva — ki je ožje od publicistike in širše od časnikarstva — in ju deli na sedem vrst: vestičarsko, poročevalsko, reportažno in pogovorno — komentatorsko, člankarsko in portretno, posamezne vrste pa deli na žanre. Skupaj navaja 18 žanrov. V pogovorni vrsti npr. so žanri intervju, anketa, okrogla miza in izjava, v komentatorski vrsti pa komentar, uvodnik, glosa in kolumen. V tretjo zvrst, ki se približuje publicistiki, uvršča Koširjeva recenzije, eseje in študije, v zabavno pa feljton, humoresko in koserijo. Ker za zabavno zvrst ni nujna točna referenca, narašča pa vloga domišljije in estetskega oblikovanja, je jasno, da gre za oblike leposlovnega (umetnostnega) jezika. Od tujih teoretikov naj navedem LÜGERJA (1983), ki pripisuje periodični publicistiki informativno (obveščanjsko), persuasivno (prepričevalno), zabavno, instruktivno (navodilno) in večnamensko funkcijo. Za navodilno vlogo navaja časniška navodila, kako se kaj naredi, sestavi ter potrošniško svetovanje, npr. o avtomobilih, počitnicah ipd., za večnamenske funkcije pa navaja intervju, posvetovanje, stik; medtem ko zabavno funkcijo zastopajo feljtoni, to so lahkotno, duhovito napisani literarni sestavki.

Iz pregleda je razvidno, da so osrednja področja novinarskih besedil določena z dvema funkcijama, in sicer obveščevanjem ter prepričevanjem, medtem ko se ostale funkcije časopisnega jezika dogajajo pod vplivi ali kar na področju nepublicističnih zvrsti, od katerih je še najlažje ugotoviti leposlovno in strokovno.

Slovenski jezikoslovci navajajo tudi v časopisu pojavljajoča se besedila, ki ne sodijo v publicistično zvrst. TOPORIŠIČ (1967a) izvzema iz publicističnega jezika poleg v časopisu objavljenih leposlovnih in poljudnih besedil še praktičnoobvestilna: »drobne novice« (?), naznanila predavanj, vabila ipd. Po DULARJU (1974a) sodijo v praktičnosporazumevalni jezik časopisna pisma, kramljanja, v uradovalno zvrst pa odloki, obvestila, reklame, podatki o časopisu. Med področnimi skupinami ločuje politično, športno, strokovno, kulturno, versko in zabavno časnikarstvo. Po TOPORIŠIČU (1976) spadajo v praktičnosporazumevalni jezik iz publicističnih virov še npr. osmrtnice, obvestila o posojilu, prodaji, nakupu ipd.

V časniških oz. medijskih besedilih so poleg publicističnih prisotna tudi praktičnosporazumevalna in uradovalna, lahko pa tudi leposlovna in strokovna. Ker pa so nekatere besedne zveze, ki sicer sodijo v nepublicistična besedila, pojavljajo skoraj izključno v javnih občilih, jih je potrebno ustrezno označiti: *dvojni praznik* je po Slovarju publ., gre pa za sestavino praktičnosporazumevalnega jezika v javnih občilih, zlasti radiu, ko verski izraz god v javnosti ni bil dopuščen.

Razmejitev jezikovnih zvrsti, pojavljajočih se v časopisju oziroma publicistiki, je za jezikoslovje pomembno, vrstne in žanrske delitve novinarskih oblik pa imajo razlikovalni pomen predvsem na ravni besediloslovja, veliko manj pa na ravni besedoslovja oziroma besedja. Vendar je treba ločevati med jezikom novinarjev in jezikom ljudi, o katerih pišejo novinarji.

4 Slovarske in besedoslovne razčlenitve publicizmov. Primerjava 60 vzorčnih zgledov za publicistični jezik, vzeti iz Slovarja (1970), s PLETERŠNIKOM (1894), GLONARJEM (1936), Pravopisom (1962), KOŠTIÁLOM (¹1927) in (²1931), BUNCÉM (1951) in (1966) ter SRŠENOM (1992) je razkrila dve zanimivi značilnosti. Publicizmi Slovarja (1970) v prvih treh priročnikih v veliki večini niso navedeni, kar pomeni, da

so zelo mladi, omejeni na jezik zadnjih dveh desetletij, predvojni publicizmi v Slovar (1970–1991) načelno niso bili sprejemani. Druga značilnost, ki je v zvezi z obravnavo publicizmov pred Slovarjem, pa je odsotnost ali nenatančnost zvrstne oznake ter dokaj redka prisotnost sicer splošnih vrednostnih oznak. To velja še zlasti za stalne ali ustaljene zveze: slovarji oz. svetovalni priročniki imajo npr. iztočnico *oder* ali *kronika*, nimajo pa *iti čez oder* oz. *črne kronike*; izraze vrste *beležiti* ali *domet* pa navajajo samo v prvem, in ne tudi v drugem pomenu (*beležiti uspeh*, *domet predstave*). Glede na ugotovitev časovne občutljivosti publicističnega besedja dobi podatek o 5,8% udeležnosti publicistike 70. in 80. let nekoliko skromnejšo vrednost. Od tega uporabnostno kaj malo povednega označevanja vsaj malo odstopa Pleteršnik z zvrstno-časovno oznako nk. (»obsega vse knjištvo in posebno vse časopisje novejšee dobe«), npr. pri *oder*, *kronika*, drugače, ali s podatkom o jeziku — izvorniku, npr. pri *celokupen*, *domet* hs, pri *delokrog* in *doprinašati* pa opozarja na nemški vzorec oz. germanizme. Pleteršnik ima — edini — navedeno tudi zvezo *po eni strani ... , po drugi strani...*, in sicer brez posebne oznake. GLONAR (1936) označuje tri vzorčne publicizme s križcem, kar pomeni zastarelo, napačno, in sicer *pridobiti na času*, *beležiti* in *doprinašati*. PRAVOPIS (1962) navaja nekaj publicističnih zvez: *beli premog*, *bela kuga*, *črna umetnost*, *krvni davek*, *bojevati se z ramo ob rami*, *beležiti*, *domet*, *dežela 'država'* — vse brez kakršne koli oznake. Za izražanje odklonilnega odnosa uporablja Pravopis (1962) oznako → 'nedomače, nenajboljše', tako npr. *požeti aplavz*, *v teku dogodkov*, *celokupen*, *doprinašati* — ali pa oznako ° 'knjižno nedovoljeno', tako: *pridobiti na času*, *deliti mnenje s kom*, *brezizgleden*, čim 'brž ko', *delati na problemu in delokrog*. KOŠTIÁL (¹1927 in ²1931) pozna samo oznako *, in sicer pri *beležiti*, čim 'brž ko' ter *delokrog*. BUNC (1951) ima »slabo« stran priročnika, na kateri navaja: *deliti mnenje s kom*, *celokupen*, čim 'brž ko', *delati na problemu*, *delokrog in doprinašati*. BUNC (1966) se je delno prilagodil Pravopisu (1962), saj pozna →, ki kaže od manj k bolj primerni besedi ali zvezi, npr. *požeti aplavz*, ter * za 'knjižno nedovoljeno', ki jo pripisuje deloma istim besedam kot Pravopis (1962), pri dveh pa je strožji, saj je pravopisno → spremenil v *, tako: *v teku dogodkov in celokupen*. Najizčrpnější v navajanju napak v publicističnem jeziku in tudi drugod je SRŠEN (1992), ki navaja 15 vzorčnih napak. Pri večini ne navaja oznake: *botrovati čemu*, *požeti aplavz*, *beležiti*, *gledati goste skozi denar*, *v teku dogodkov*, *deliti mnenje s kom*, *dežela 'država'*, *brez ozira na*; *brezizgleden*, *celokupen*, čim, *delokrog*, *doprinesiti in delati na čem*. Posebna pojasnila je napisal pri treh: *beležiti* mu je birokratizem pod vplivom srbohrvaščine, *botrovati čemu* da zavira neposredno izražanje, *požeti aplavz* pa da temelji na neskladni metafori — še po Stritarju (1880). Za vsako napako navaja dosti sopomenk — pri *botrovati čemu* 6, pri *požeti aplavz* 5, pri *deliti mnenje s kom* 9 in pri *beležiti* 10. Načelno pa tudi Sršen odklanja »stereotype« in »klišeje«, ki so za del publicističnega jezika pač značilni, torej publicizme še zmeraj meri po leposlovnem oz. strokovnem jeziku, očitajoč jim miselno ohlapnost.

Oznake 'knjižno nedovoljeno' ali 'knjižno nepriporočljivo' ne povejo nič o dejanski uporabi tako označenega besedja, zato so za zvrstno razlikovalni slovar, in sodobni slovar mora tak biti, neuporabne Sprejemljive so le v obliki negativne zvrstnosti (neknjižno), kateri sledi posebni podatek o zvrstni uporabi, na primer *pog.*, *strok. pog.* ipd.

Jezikoslovci zadnjih dveh desetletij, ki so konkretno in podrobneje obravnavali publicistično besedje, so Toporišič, Dular in Korošec. TOPORIŠIČ (1970) deli publicizme na 6 precej opisno podanih podskupin: 1. bleščeče, modno, ekstravagantno, napihnjeno besedje: *braniti barve svoje dežele, modni diktator, dileme človeškega življenja*; 2. mimogrede napravljeno ali tuje besedje: *brezzemljaš, brezvezen*; 3. izpostavljeno in ustaljeno besedje: *zategadelj, povratek, premagati ovire*; 4. izrazi za nove pojave: *kros, hit*; 5. aktivistično izražanje: *program ni totalno akcijski*; 6. srbohrvaško besedje: *zapeti 'zatakiniti se', v kolikor 'če', sprovesti 'izpeljati, uresničiti'*. Načela te delitve so dokaj različna: učinek (1, delno 3), raba oziroma tvorba in izvor (2, delno 3), stvar (4), nenovinarsko (5, delno 6); in medsebojno niso dovolj usklajena oz. urejena.

DULAR (1974a) ločuje publicistično izražanje: *izjaviti, prekretnica, državnik* — in klišeje: *v areni življenja, požeti aplavz, potisniti žogo v mrežo, okrogla miza* itd. DULAR (1974b) analizira besedje v časopisju najprej s stališča pravopisa, potem pa s stališča prevzetosti, časovnosti (neologizmi: *soobčan*, stare oblike: *ka-li, akoravno*), afektnosti: *idejica, oblastnež* ter izbranosti: *nekolikanj, zategadelj*. Publicizme deli na 5 enot: 1. klišeje: *po samoupravni poti, tretji svet, zelena luč*; 2. avtomatizme: *uradno sporočiti, premier je izjavil, beg možganov*; 3. obrazce: *državniški obisk, prometna nesreča*; 4. pojasnjevanja: *muflon (divja ovca)*; 5. navezovanje stikov: *vam, dragi bralci*. Za Slovar pomembne so zlasti prve tri kategorije, ki pa poimenovalno in vzorčno niso najbolj izčiščene.

KOROŠEC (1976) deli za časopisje značilno besedje na avtomatizme, ki jih členi na strokovne in novinarske, npr. *pogovori so potekali v prijateljskem ozračju* (polit.), *neznan storilec* (pravn.) — *vzroki nesreče še niso raziskani*, ter na aktualizme, ki jih skladijsko deli na prilastkovne, npr. *politična pomlad*, in proste, npr. *svitanje v Libanonu*. Besedoslovno pa Korošec deli publicizme na: 1. hapakse: *dopustologija, kosonosec*; 2. žargonske/pogovorne: *čevapčičar, nukovec, tozdirati*; 3. nevtralne besede oz. termine: *carinica, izraelizacija, neodpovedljiv*.

S sistemskega in slovaropisnega stališča ima najuporabnejšo členitev Korošec, čeprav sta osnovni poimenovanji preveč metaforični in premalo jezikoslovno sistemski — pri avtomatizmih gre za ustaljene zveze brez težnje po čustvenostnem vplivanju, pri aktualizmih pa gre predvsem za čustvenostno vplivanje. Priložnostnice (hapaksi) ne sodijo v splošni slovar, pač pa vsaj nekatere žargonske oz. pogovorne besede ter novinke, ki so se sorazmerno dovolj uveljavile. Prav iz zadnjih dveh podskupin izvira močan tok, ki spreminja in bogati sodobni knjižni jezik.

LÜGER (1983) opozarja glede časopisnega besedja zlasti na novinke, strokovne besede, tujke in na prevzeto ter čustvenostno označeno besedje.

V splošnem slovarju je notranjo členitev publicizmov nemogoče izčrpno prikazati, vendar se zdi, da bi bilo potrebno upoštevati troje: na področju publicistike bi bilo primerno posebej označevati jezik javnostnega nastopanja, ovrednotiti bi kazalo besedje z narodnokulturnega stališča, ne da bi bili zaradi tega zavrženi podatki o področju uporabnosti — načelno odprta pa je tudi možnost povezovanja publicističnih oznak s strokovnimi področji.

Kritični pregled vsega s publ. označenega besedja v prvih petih črkah Slovarja (1970), ki vsebujejo 565 publicizmov ali približno petino vseh po Slovarju s publ. označenih besed in besednih zvez, kaže, da se publicizmi delijo na štiri velike skupine.

I. Novinarsko (časnikarsko) skupino, ki obsega besedje in skupine besed, značilne za besedila novinarjev, agencijskih dopisnikov oziroma javnih občil publicistične vrste. Osnovni namen novinarskih besedil je obveščanje javnosti in oblikovanje javnega mnenja. Besede s to oznako so glede na pomensko razvidnost trojne:

1. stalne besedne zveze, katerih pomen ustreza vsoti pomenov posameznih besed: *tisk blizu vladi, gostje so bili deležni toplega sprejema, zločinec je na begu, biti pri dnu tabele, iz dobro poučenih krogov, skakalnica dovoljuje skoke čez 150 metrov, mesto dolguje svoj razcvet turizmu, obtožnica ga bremeni grabeža, levji delež k uspehu, dokončne besede znanost še ni izrekla;*

2. značilne besede, besedne pomene ali stalne besedne zveze, katerih ena sestavina je pomensko splošna in jasna, ena sestavina pa ima poseben, omejen pomen: *botrovati nesreči/porazu, dirigent tekme, branilec naslova, bananska/žepna državnica, afriški vrh, požeti aplavz/volilne glasove, igrati za barve države/možstva, osvojiti bron, modni diktator, avtomobilski boom, črna kronika, lovci na daljavo, diktirati tempo igre, boleča točka razvoja, v državnem merilu, drobiti dejavnost, dočverajšnji voditelji, drobnjakarsko praktično, bele ladje, črna umetnost, priviti davčni vijak 'povečati davke, poostri izterjevanje davkov', demografska eksplozija. (Poslednje 4 zveze so zelo blizu skupini 3.)*

3. stalne besedne zveze, ki so v celoti frazeologizirane, kar pomeni, da pomen frazema (t.j. skupinke) ni enak vsoti siceršnjih pomenov besed, ki skupinko sestavljajo: *bele lise na zemljevidu 'neraziskano, neznano ozemlje', beli premog 'vodna moč', beli rudarji 'naftarji', bela kuga 'omejevanje rojstev', mojstri bele žogice 'mojstri namiznega tenisa', trgovina z belim blagom 'trgovina z dekleti', lov na čarovnice 'preganjanje drugače mislečih', modre čelade 'mirovne sile ZN', črni kontinent 'Afrika', črno zlato 'premog', krvni davek 'smrtne nezgode', odskočna deska 'možnost', ločitev duhov 'nazorski razcep', izbiti sodu dno 'povzročiti burno, ostro reakcijo'.*

Nekateri od navedenih primerov bi lahko imeli tudi dodatno dejavnostno oznako: *afriški vrh* — časn. polit.; *braniti barve države* — časn. šport.; *obtožnica ga bremeni grabeža* — časn. prav.; *iti čez oder* — časn. gled.; *bele ladje* — časn. plovb. Ozko časnikarske zveze so npr. *iz dobro poučenih krogov smo izvedeli, tisk blizu vladi.*

V posebni oddelek novinarske skupine sodijo besedne zveze, ki se sicer pojavljajo v javnih občilih, toda glede na funkcijo sodijo v kako drugo, nepublicistično jezikovno zvrst. Tako sodijo tudi v praktičnosporazumevalno zvrst *iskati sobo v strogem centru mesta, praznovati v krogu družine, dvojni praznik 'god in rojstni dan'.*

II. Publicistična skupina obsega besedje, značilno za publicistiko, ki se kaže v revijalnem ali knjižnem tisku ter v interpretativnih žanrih dnevniškega obveščanja. Sestavlja jo več strokovnega izrazja in izobrazbenega besedja pa tudi več novink. Avtor publicističnega besedja je pisec, za katerega ni nujno, da je novinar. Namen publicističnega pisanja oz. govorjenja je seznanjanje javnosti z določeno resničnostjo. Zgledi: *abstraktivizem, anglofonski, antiliteraren, deduktivizem, diskutabilen, dezintegracija, desolidarizirati se, amalgamirati se, asimilirati razvojne impulze, cenzus cen, datacija najdbe/odkritja, deficitarne dejavnosti, vojaško se dezangažirati, diferenciacija cen, dialektika umetnine, dileme obstoja, diverzifikacija študija, arena življenja/politična arena, dislocirati proizvodnjo, človek je demiurg zgodovine, bivati*

umetnost, človečiti stvarnost, mali človek, pod črto razmišljanja, dohajati razvoj likovne umetnosti, listi dosegajo velikost dlani, duša drame je konflikt, evropski (beri: zahodni) modernizem, ugovarjati dedukcijam, gledališče je uprizorilo dve amerikanki 'ameriški igri', igravec je dočaral lepoto, duhovno se razkrojiti, problem je obravnavan s stališča donedavnega sistema.

Velika večina publicističnega besedja in zvez se da dopolnilno dejavnostno označiti. Poleg novink so opazni tudi pomenski premiki iz strokovnega v splošnejše besedje ter skladenjske (slovnične) posebnosti.

III. Javnostno skupino sestavljajo besede in besedne zveze, značilne za javnostno govorno nastopanje, zlasti politično, in sicer od sestankarstva do parlamentarnega razpravljanja. V javnostno skupino sodijo tudi slovarske značilnosti cerkvenega govorništva (npr. *iti v sebe*), kar pa iz Slovarja ni razvidno, ter značilnosti strokovnega javnega razpravljanja, kadar besedje sicer ni sestavina same strokovne zvrsti jezika. Avtorji oziroma uporabniki javnostnega besedja so zlasti govorniki, tj. politiki, javni delavci, duhovniki, strokovnjaki. Namen javnostnih besedil je razglašanje določenih videnj, določenega razumevanja stvari, razglašanje razlag in zahtev oziroma oznanjanje resnic. Zgledi: *vključiti se v družbena dogajanja, izpolniti državljansko dolžnost 'voliti', bojevati se z ramo ob rami, stati bok ob boku, cementirati enotnost ljudstva, ne delim vašega mnenja/ne delim mnenje z vami, po eni strani.../po drugi strani..., to pomeni v bistvu isto, cenjeni gostje, to dejansko škoduje, zgrešiti bistveno napako. Ali pa: izvesti akcijo, postaviti organizacijo na množično bazo, akumulacija na bazi storilnosti, bazirati svoj položaj na delu, drugače povedano, pridobiti na času, razlikovanje je novejšega datuma, gledati goste skozi dinar, v teku dogodkov se bo pokazalo, diskriminacija do koga/nasproti komu, diskutirati po časnikih, uspehi ne smejo biti vzrok za lagodnost in demobilizacijo pri gospodarstvu, razglašanje takih parol demobilizira množice, pojavile so se določene težave, dinarska sredstva, prijaviti celotne dohodke.*

Značilnosti javnostne skupine so skladenjsko zapletenejšje zveze, ki so s stališča splošnega jezika večkrat kar nepotrebne. Pogoste so tudi publicistično nenatančne oz. pomensko premaknjene prevzete besede ter za knjižni jezik nevsakdanje, nenaravne predložne konstrukcije.

IV. Neknjižno javnostno skupino sestavljajo besede in besedne zveze, ki so zaradi tujega izvora, zlasti hrvaškega ali srbskega ter nemškega, slabo vključene v slovenski knjižni jezik in po splošnejši jezikovni zavesti, jezikovni kulturi pogosto predstavljajo motečo sestavino knjižnega jezika. Nekaterim neknjiž. javn. besedam in zvezam se lahko pripišejo tudi časovne oznake. V veliki večini imajo sprejemljivejšo sopomenko. Nosilci neknjižnega javnostnega besedja niso samo »javnostniki«, temveč t. i. javnostni polgovorniki, katerih glavna značilnost je jezikovna polkulturnost oz. izobrazbena priučenost. Zgledi: *beležiti tendenco 'ugotavljati, opazati jo', beležiti uspehe 'imeti, dosegati jih', brezizgleden položaj 'brezupen položaj', celokupen 'celoten, ves', domet 'dosežek, uspeh', doprinašati 'pomagati, prispevati', čim 'brž ko', delati na projektu 'ukvarjati se z njim', brez ozira na 'ne glede na', delokrog 'področje dela, delovanja', brezvezne besede 'brezvezne besede', dežela 'država' (ali javnostno ?), domačini 'domači igralci, domači športniki', dospelost skladbe 'popolnost'.*

Manjše število besed in besednih zvez, označenih v Slovarju kot publ., sodi v druge zvrsti: *armija* — neknjiž. voj. pog.; distribucija 'podjetje za distribucijo' — knjiž. pog.; *dokumentarec* in *dolgometražnik* — film. pog.; *dosoditi enajstmetrovko* — šport. pog.

V Slovarju pa je veliko več besed, ki niso označene publ., vendar bi sodile v eno od navedenih štirih skupin publicizmov. Nekatere navaja kritika, zlasti Dular, npr. *beg možganov* ipd. Zato je potrebno Slovar prebrati in popraviti tudi s tega vidika. Za poskus naj navedem samo nekaj zvez, zapisanih v Slovarju pri gospodarstvu (vse so neoznačene): *gospodarstvo posameznih dežel* — javn. ali neknjiž. javn.; *decentralizacija gospodarstva* — publ.; *struktura gospodarstva* — publ.; *sistem diriganega gospodarstva* — časn.

Pojmovanje publicistične zvrsti, določeno v Slovarju (1970–1991) s ponavljalnostjo (periodičnostjo) in naslovnikom (javnostjo), ni dovolj pravilno niti dovolj natančno za ločitev od strokovne zvrsti jezika — upoštevati je treba namene sporočanja: novinarsko obveščanje in oblikovanje javnega mnenja, publicistično seznanjanje z ne dovolj ali z ne pravilno znano stvarnostjo, javnostno razglašanje ali oznanjanje spoznanj in resnic. Zato se publicizmi delijo na tri velike skupine: novinarsko, publicistično in javnostno, upoštevaje jezikovnokulturnega merila pa določa še neknjižno javnostno skupino. Zaradi velike vplivnosti publicističnega jezika na zborni in pogovorni knjižni jezik in sorazmerno hitre »pokvarljivosti« oziroma močne »rodnosti« publicizmov je potrebno za načrtovani enozvezkovni slovar knjižnega jezika večinski ali kar celotni delež publicističnih virov omejiti na devetdeseta leta iztekajočega se stoletja oziroma na leta sestavljanja enozvezkovnika, zgodovinsko globino, segajočo do leta 1919, pa bo enozvezkovniku dajalo gradivo iz Slovarja (1970–1991). Tekoče izpisovanje publicističnega tiska in govora bo mogoče samo ob sodelovanju računalnikarja, ki bo v slovarski delavnici polno zaposlen. Iz množice publicističnih virov je treba izbrati primerno majhno število naslovov in javnostnogovornih zvočnih zapisov, ki se bojo obdelovali v nekajmesečnih presledkih s popolnim izpisovanjem, v manjši meri pa tudi s paberkovalnim izpisovanjem. Cedilo za sprejem publicizma v slovar naj bi bile tri ponovitve v naslovno oz. avtorsko različnih virih in v vsaj polletnem časovnem razmiku. Delež izpisov publicističnega gradiva bi moral obsegati najmanj 15 % celotnega dopolnilnega gradiva.

NAVEDENKE

- B. T. ATKINS, 1991: Building a Lexicon: The Contribution of Lexicography. *International Journal of Lexicography* 4, št. 3. Str. 187, op. 3.
- F. BRADAČ, 1929: *Slovar tujk*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- A. BREZNIK, 1933: O časnikarski slovenščini. *Dom in svet* 46. Str. 72–82, 141–146, 200–206, 255–263, 312–320, 420–424 in 524–527.
- I. BUKOVEC, 1937: *Narod in jezik*. Prosek: samozal.
- S. BUNC, 1951: *Jezikovni svetovalec*. Kranj: Svet za kulturo in prosveto OLO Kranj.
- — 1966: *Mali slovenski pravopis*. Maribor: Obzorja.
- M. CIGALE, 1860: *Deutsch=slovenisches Wörterbuch: erster Theil A–L; zweiter Theil M–Z*. Ljubljana: Wolf.
- Collins Cobuild 1988: *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Ur. John Sinclair. London; Glasgow: Collins; Stuttgart: Klett.

- J. DULAR, 1971/1972: O slovenskem časnikarskem jeziku. *JiS* 17. Str. 153–159.
- – 1974a: *Publicistični jezik v prepletu jezikovnih zvrsti in slogovnih različic: magistrska naloga*. Ljubljana. [Strojep. avtog.]
- – 1974b: Zvrstnost slovenskega publicističnega jezika. *X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 1.–13. julija 1974: predavanja*. Str. 41–52.
- – 1983: Slogovne razsežnosti glagolske vezave v slovenščini. *XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 4.–16. julija 1983: zbornik predavanj*. Str. 187–207.
- [–]1988: Bo slovenščina za menedžerje nezanimiva? *Delo* 30 (5. 10.), št. 232. Str. 10.
- F. FORSTNERIČ, 1985: Novinarjeva zavezanost bralcem in virom informacij v samoupravni ureditvi z izraznega stališča. *Povejmo naravnost!: jezikovni odsevi birokratskih odklonov v samoupravni družbi in jezik množičnih občil: besedila s posvetovanja*. Uredil Peter Štefanič. Ljubljana: Delavska enotnost. Str. 58.
- V. GJURIN, 1989: Pogled na karavlo skozi VS (III.). *7D* 18 (16. 2.), štev. 7. Str. 38. Tudi v: Gjurin: *Slovenščina zdaj*. Ljubljana: Art agencija, 1992. Str. 159–161.
- J. GLONAR, 1936: *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Umetniška propaganda.
- J. GRADIŠNIK, 1967: *Slovenščina za Slovence*. Maribor: Obzorja.
- – 1970: Slovar knjižne slovenščine. J. Likar. *Naša tovarna*, julij. Str. 18.
- – 1974: *Slovenščina za vsakogar*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- – 1981/82: »Dežela« in »država«. *JiS* 27, št. 5. Str. 155–157.
- – 1985: *Za lepo domačo besedo: priročnik sodobne slovenščine*. Maribor: Obzorja.
- – 1986: *Naš jezik*. Trst: Založništvo tržaškega tiska; Celovec: Drava.
- – 1991: Te knjige so nastajale v tišini desetletnega trdega dela: ker nič na tem svetu ni popolno... *Delo* 33 (31. 12.), št. 305. Str. 15.
- O. GUTSMANN, 1789: *Deutsch=windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger verzeichern abstammenden Wörter*. Klagenfurt: Kleinmayer.
- F. JAKOPIN, 1986: Stilne oznake (kvalifikatorji) v slovenskem in drugih slovanskih slovarjih knjižnega jezika. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: 7.–19. julij 1986: zbornik predavanj*. Str. 21–26.
- A. JANEŽIČ, 1867: *Deutsch=slovenisches Sachen-Wörterbuch für Schule und Haus*. Klagenfurt: Liegel.
- A. JANEŽIČ-A. BARTEL, 1905: *Deutsch=slovenisches Hand-Wörterbuch von Anton Janežič: vierte, umgearbeitete und vermehrte Auflage*. Bearbeitet von Anton Bartel. Klagenfurt: St. Hermagoras-Bruderschaft.
- J. JESENKO, 1884: *Časnikarstvo in naši časniki: ponatisnjeni listki iz Slovenskega naroda*. Spisal Statimonist Lambič. Ljubljana: Železnikar.
- R. KOLARIČ, 1931: *Jezikovno rešeto*, 1. Uredil Rudolf Kolarič. Ljubljana: Slovenski tisk.
- C. KOPČAVAR, 1965: *Kako je prav: slovarček napak v slovenskem knjižnem jeziku*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- T. KOROŠEC, 1976: *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila: disertacija*. Ljubljana. [Strojep. avtog.]
- M. KOŠIR, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- I. KOŠTIČAL, ¹1927: *Slovniški in slovarski brus knjižne slovenščine*. Prevalje: Družba sv. Mohorja.
- – ²1931: *Slovniški in slovarski brus knjižne slovenščine*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- L. KROUPOVÁ... 1985: Česko-slovenské slovníkářské paralely: k některým shodám a odlišnostem v české a slovenské lexikografické teorii a praxi. *Obdobja* 7. Str. 585–591.
- H. H. LÜGER, 1983: *Pressesprache*. Tübingen: Niemeyer.
- J. MENART, 1991: Te knjige so nastajale v tišini desetletnega trdega dela: slovenska jezikovna zakladnica. *Delo* 33 (31. 12.), št. 305. Str. 14–15.

- J. MODER, 1983a: Po sredi. *Nedeljski dnevnik* 22 (23. 1.), št. 21. Str. 13.
 — — 1983b: Po. *Nedeljski dnevnik* 22 (4. 9.), št. 240. Str. 6.
 — — 1984: Na trenutke. *Nedeljski dnevnik* 23 (1. 7.), št. 178. Str. 6.
 — — 1991: Peta knjiga je izšla. *Nedeljski dnevnik* 30 (17. 11.), št. 313. Str. 6.
- B. MÜLLER, 1971: Slovar slovenskega knjižnega jezika: Bd. I (A–H). *Zeitschrift für Slavistik* 16, št. 5. Str. 760–765.
- A. MURKO, 1833: *Šlovénsko-Némšhki in Némšhko-Slovénski rôzhni bešédnik: Kakor še šlovénšhina govóri na šhtájerskim, Koròshkim, Krájnskim in v' sahodnih štranih na Vógerskim*. Grádez: Greiner.
- J. PETERMANN, 1986: Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV): nekaj osnovnih vprašanj vloge frazeologije v slovarju. Obdobja 8. Str. 301–310.
- M. PLETERŠNIK, 1894–1895: *Slovenko-nemški slovar*: prvi del A–O; drugi del P–Ž. Uredil M. Pleteršnik. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- J. POGAČNIK, 1967: Poglavlje iz splošne stilistike. *Jezikovni pogovori* II. Izbral in uredil France Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. Str. 235–236.
- M. POHLIN, 1781: *Tu malu besedishe treh jesikov / quod conscripsit R. P. Marcus a S. Antonio Paduano Augustinianus Discalceatus inter Academicus Operofos Labacenfes diktus: Novus*. Laibach: Egger.
- Pravopis 1962: *Slovenski pravopis*. Uredniški odbor Anton Bajec in drugi. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slovar 1970–1991: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: prva knjiga A–H, 1970; druga knjiga I–Na, 1975; tretja knjiga Ne–Pren, 1980; četrta knjiga Preo–Š, 1985; peta knjiga T–Ž; dodatki A–Š, 1991. Glavni uredniški odbor Anton Bajec in drugi. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- J. SRŠEN, 1992: *Jezik naš vsakdanji: jezikovna »prva pomoč« za vse, ki pri govorjenju in pisanju doživljajo razne pravopisne, besedotvorne, oblikoslovne, skladenske in stilistične »karambole« s knjižno normo*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- S. SUHADOLNIK, 1992: O SSKJ in nekaj okoliščinah: govori dolgoletni član in tajnik glavnega uredniškega odbora prof. Stane Suhadolnik. Spraševal je Štefan Kališnik. *Naši razgledi* 41 (21. 2.), št. 4. Str. 108 in 98–99.
- J. TOPORIŠIČ, 1967a: *Slovenski knjižni jezik*, 3. Maribor: Obzorja. Str. 97–98.
 — — 1967b: Nekaj strani iz slovenske slovnice. *Jezikovni pogovori* II. Zbral in uredil France Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. Str. 109.
 — — 1970: *Slovenski knjižni jezik*, 4. Maribor: Obzorja. Str. 206–207.
 — — 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja. Str. 24–25.
 — — 1985: Še o publicističnem izrazju v slovarju. *Povejmo naravnost!: Jezikovni odsevi birokratskih odklonov v samoupravni družbi in jezik množičnih občil: besedila s posveto-vanja*. Uredil Peter Štefanič. Ljubljana: Delavska enotnost. Str. 77–79.
 — — 1989: Grdobe II. *7D* 18 (22. 11.), 47. Str. 38.
- J. TOPORIŠIČ in V. GJURIN, 1981: *Slovenska zvrstna besedila*. Uredil Jože Toporišič, sourednik Velemir Gjurin. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Str. 149–192.
- P. TRUBAR, [1550]: *Catechismus In der Windlchem Sprach ... getelt durch Philopatridum Illiricum*. [Tübingen].
 — — 1555: *Catechismus*. [Tübingen].
 — — 1557: *Ta slovenski Kolendar kir vselei terpi*. Vtbingi.
- B. URBANČIČ, 1961/62: O kriterijih pravilnosti v knjižni slovensščini. *JiS* 7, št. 7. Str. 201.
- F. VATOVEC, 1961: *Slovenski časnik: 1557–1843*. Maribor: Obzorja.
 A. VIDOVIČ-MUHA, 1992: Normativnost v slovar ujetje slovenske besede. *Naši razgledi* 41 (10. 1.), št. 1. Str. 10–11.

SUMMARY

The notion of journalistic language in the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Dictionary of Standard Slovene) (1970–1991) is not conceived precisely enough: it includes technical texts but excludes journalistic material as found in books; it is also used indiscriminately to denote the lexicon of public speech.

The share of journalistic sources excerpted for the *Slovar* is 26 %; 16 % is from periodicals; of those publications that were contemporary with the time of publication of the *Slovar*, 3 % was from periodicals and 2.8 % from books. A 5.8 % share of the latest journalistic material is hardly proportional to the degree of influence that journalism has on the lexicon.

The first Slovene term for Germ. *Zeitung* 'newspaper,' (Lat. *acta nova*) is found in Pohlín's work (1781). Cigale (1860) introduces the basic terms *časnik*, *časopis* 'newspaper,' *novinar* 'journalist, reporter.' Slovene media terms are more or less imitations of existing German, Croatian and Czech; only the word *publicistika* 'journalism' remains an outright borrowing. The term *novinar* refers to all varieties of media, however, it is being rejected for cultural reasons.

Aside from journalistic texts, periodicals also contain texts in technical, literary, administrative and practical, everyday language; a classification of the journalistic genres is important particularly for textual studies.

Journalistic lexicon in the *Slovar* was generally not recorded in dictionaries and grammars from Pleteršnik (1894–1895) on. Stylistic labels were quite rare and mostly evaluative. Journalistic lexicon is treated from a textological standpoint by Toporišič (1970), Dular (1974a) and Korošec (1976). These deal with the material mostly on emotional, temporal, field and source parameters.

The present article divides journalistic lexicon into 3 + 1 groups. The reporter's group includes phrases that are characteristic of public media, especially newspapers, e.g., *tisk blizu vladi* 'pro-government press,' *mesto dolguje razcvet turizmu* 'the city is flourishing due to tourism,' *dirigent tekme* 'quarterback, key player' *žepna državica* 'postage-stamp-sized country,' *beli premog* 'water power,' *lov na čarovnice* 'witch hunt.' The journalistic group includes words that are typical for periodical or book media as well as explanatory forms of reporting, e.g., *dezintegracija* 'disintegration,' *bivati umetnost* 'to live art.' The public-address group includes lexicon typical in public speech, e.g., *bojevati se z ramo ob rami* 'to fight shoulder to shoulder,' *bazirati položaj na delu* 'to base status on merit,' *v teku dogodkov* 'in the course of events.' Lexicon that is of foreign origin, which does not fit well into the semantic system of the standard language, composes a non-standard public group, e.g., *beležiti tendenco* 'to note a tendency,' *domet akcije* 'the peak of the action,' *čim* in the meaning 'as soon as.'

[+volja] [+sprememba]

Pri prehodnem dejanju sta vsaj dva udeleženca: delujoča sila oz. urilec (A) in predmet, na katerega je namerjano dejanje (prizadej, oz. poskušaj [P]). Dejanje se vrši v smeri A do P. Ko A deluje na P v neki obliki, obstaja volja agente (označena [+volja]) in pri tem pride do neke spremembe pri prizadetem (označeno [+sprememba]). Primer: *Janet tepe Tomoča*.

Neprečnost dejanja:

[+volja]

¹ Za definicijo »sem. dejnosti«; Tomasič (1982) in Nikolč (1982) (1971). Vendar prim. v *Slovenski slovar* 12. Turčičev: »poglavje Glagoli in oblike v to in. J. 194–207, beseda 2: »obd se je v govilo: »zavati posla je nati!«. Merilno se dela prvotno prehodni glagol neprečnost, prečnost.

² O protoprečnostju in pojmovi prvorjku W. Jakobson (1968). Razena A. Tomasič (1982). S. Dna (1978) idr.

IZRAŽANJE SAMODEJNEGA DEJANJA V JAPONŠČINI IN SLOVENŠČINI

Podobno kot moja prejšnja prispevka (v SR 1992:2 in 1992:4) je izhodišče pričujoče razprave prehodnost oz. neprehodnost vseh različnih dejanj in pojavov, ki jih skušamo izraziti z besedami. Tokrat gre za kontrastivno analizo izražanja samodejnega dejanja v japonščini in slovenščini. »Samodejno dejanje« je tisto, kar se dogaja pri glavnem udeležencu dejanja brez (ali z malo) njegove volje oz. zavesti.

This study is based on the transitivity/intransitivity of various actions and phenomena in this world which we try to describe in words. I have attempted to contrastively analyze Japanese and Slovene sentence structures that express spontaneous action. Spontaneous action means an action that occurs without or very little volition of the main participant of the action.

Najprej je s pomočjo prototipov dejanj in pojavov v našem svetu treba določiti pojem »samodejnost« oz. »samodejno dejanje«. Zatem si ogledamo, kje in v kateri obliki najdemo izraženo samodejno dejanje v japonščini in slovenščini: v japonščini pri glagolskem načinu, t. i. »samodejnosti«, v slovenščini pri enem od več stavčnih vzorcev z morfemom *se*. Na koncu pa je primerjava izrazov samodejnega dejanja v obeh jezikih.

1 V slovenski slovnici »samodejnost« ni obravnavana kot posebna kategorija. Po SSKJ pomeni »samodejen« tisto, »ki se zgodi sam od sebe, po lastnih zakonih // našajoč se na človekovo dejanje, ki poteka brez njegove volje, zavesti«. V japonščini pa je pojem »samodejnost« ('*zihatu*') ena od štirih glavnih kategorij glagolskega načina v tradicionalni slovnici. Ta posebna kategorija izraža to, »kar nastane samo od sebe; kar se zgodi ne glede na voljo glavnega udeleženca dejanja«.¹

1.1 Spodaj navajam tri glavne prototipe dejanj oz. pojavov v našem svetu.²

Prehodno dejanje:

[+volja] [+sprememba]

Pri prehodnem dejanju sta vsaj dva udeleženca: delujoča sila oz. vršilec (agens [A]) in predmet, na katerega je namerjeno dejanje (prizadeti oz. paciens [P]). Dejanje se vrši v smeri A do P. Ko A deluje na P v neki obliki, obstaja volja agensa (označeno [+volja]) in pri tem pride do neke spremembe pri prizadetem (označeno [+sprememba]). Primer: *Janez tepe Tomaža*.

Neprehodno dejanje:

[+volja]

¹Za definicijo »samodejnosti«: TERAMURA (1982) in *Nihon bunpoo daijiten* (1971). Vendar prim. v *Slovenski slovnici* J. TOPORIŠIČA poglavje Glagoli in oblike s se (n. d. 294–295), točka 2: *ubil se je v gorah* 'zaradi padca je umrl'. Morfem *se* dela prvotno prehodni glagol neprehoden, procesualen.

²O prototipih dejanj in pojavov govorijo W. JACOBSEN (1989), HOPPER & THOMPSON (1980), S. DIK (1978) idr.

Vršilec oz. agens sam se udeležuje dejanja in glagol opisuje agensovo krenjno ali spremembo njegovega stanja. To ponavadi opravlja človek ali bitje s svojo voljo. Primer: *Janez hodi.*

Samodejni pojav:

[-volja]

V središču stoji predmet [O]. Glagol opisuje stanje ali spremembo stanja tega predmeta. To so večinoma trajajoče stanje ali sprememba stanja pri predmetu, pri katerem ne obstaja volja ali zavest. Primer: *Voda vre.*

Tipično za dejanje (tako prehodno kot tudi neprehodno) je to, da obstaja volja glavnega udeleženca dejanja (vršilca). V tej razpravi pa obravnavam samodejno dejanje, tj. dejanje, pri katerem je vršilčeva volja oz. volja glavnega udeleženca dejanja odsotna. Glede na zgoraj navedene prototipe dejanj v zvezi s prehodnostjo, lahko rečem, da je samodejno dejanje netipično. Pri prototipu »samodejni pojav« pa vidimo odsotnost volje. Iz ugotovljenega sklepam, da je samodejno dejanje nekaj, kar je med dejanjem in pojavom. Ali bolje rečeno, je to neka mešana ali izjemna oblika dejanja oz. pojava, ki jo ne morem uvrstiti v enega od prototipov.

2 Izražanje samodejnega dejanja v japonščini

2.1 Na področju glagolskega načina (angl. 'voice') v japonski slovnici tradicionalno upoštevamo naslednje štiri kategorije: trpnost ('ukemi'), možnost ('kanoo'), samodejnost ('zihatu') in vzročniškost ('sieki'). Oglejmo si nekaj primerov. Stavek povedi [2] je trpna pretvorba tvornika [2].

- [1] *Taroo ga Ziroo o nagutta.*
 [lastno ime] [im.] [lastno ime] [tož.] [tepsti, pret.]
 »Taroo je tepel Zirooja.«

- [2] *Ziroo ga Taroo ni nagurareta.*
 [im.] [od][tepsti, trpnost, pret.]
 »Ziroo je bil tepen od Tarooja.«

Oglejmo si še primer, kjer je stavek [4] kavzativna pretvorba osnovnega stavka [3].

- [3] *Ziroo ga suwaru.*
 [im.][usesti se]
 »Ziroo se usede.«
- [4] *Taroo ga Ziroo o suwaraseru.*
 [im.] [tož.][usesti, vzroč.]
 »Taroo posadi Zirooja.«

Oblikovne in skladske značilnosti, ki so skupne za glagolske načine v japonščini, so naslednje: a) Obstaja vpona, ki jo dodamo osnovni obliki glagola (tj. *-arer-* za trpnost, in *-(s)ase-* za vzročniškost), in oblika glagola se s tem dodatkom spremeni. b) Vzporedno s prvo značilnostjo (pod točko (a)) si izmenjujejo udeleženci dejanja oz. pojava svoja skladska mesta. (Pride do izmenjave sklonov med vršilcem, prizadetim idr., ki jih izražajo samostalniške fraze, ali/in pride do spremembe v številu udeležencev dejanja, izraženih v stavku.)

Dodatna značilnost za tri glavne kategorije glagolskega načina v japonščini (trpnost, možnost in vzročniškost) je, da zgoraj omenjene skupne oblikovne in skladijske značilnosti vidimo pri glagolih s širokega območja, in posamezna vpona kot pomenski morfem s stalnim pomenom deluje kot slovnično produktivno sredstvo.

2.2 Kar se tiče samodejnosti pa velja podoben pojav (dodatek vpone vzporedno z izmenjavo udeležencev dejanja) samo na omejeno majhno število glagolov in tó ne pri vseh glagolih, ki izražajo t. i. »samodejnost« ('zihatu'). Vpona za samodejnost je oblikovno enaka vponi za »trpnost« in pri določenih glagolih tudi za »možnost«, tj. *-arer-*. Po *Nihon Bunpoo Daizitenu* ('Velikem slovarju japonske slovnice' 1971) se ta vpona za pomen samodejnost pojavlja samo pri glagolih, ki izražajo miselne dejavnosti in čustva (npr. *omou* 'misliti', *omoidasu* 'spomniti si', *kanzuru* 'čutiti', *sinobu* 'spomniti si', *miru* 'videti', *handan suru* 'sklepati' idr.).

Pri ostalih oblikah glagolov za izražanje samodejnosti ni videti dodatka vpone, vendar se posamezne glagolske oblike, ki jih lahko vzamemo kot nove slovarske enote, imenujejo »samodejne«. To so t. i. samodejno neprehodni glagoli ('zihatu zidoosi'), ki jih v japonščini najdemo med številnimi neprehodnimi glagoli. Moriyama (1988) piše, da sta med različnimi neprehodnimi glagoli dva tipa: eden je nesamodejno neprehodni glagol ('hi-zihatu zidoosi'), iz katerega je možno izpeljati vzročni glagol ('sieki doosi', npr. *tatu* 'stati'; ustrezní vzročni glagol je *tateru* 'postaviti'), drugi pa samodejno neprehodni glagol, ki vsebuje pomen 'sam od sebe' ali samodejen (npr. *toreru* 'odlepiti se', *magaru* 'upogniti se') Slednji tip je tisti neprehodni glagol s samodejnim pomenom, o katerem tukaj govorimo. Samodejno neprehodne glagole vedno najdemo v paru z ustreznim prehodnim glagolom:

[5] *Taroo ga hon no kabaa wo totta.*
[im.][knjiga][rod.][ovitek][tož.][vzeti stran, pret.]
»Taroo je vzel ovitek s knjige.«

[6] *Hon no kabaa ga toreta.*
[rod.] [im.][pasti stran, pret.]
»Ovitek knjige je padel stran.«
(*toreru* je samodejno neprehod. gl.)

Samostalnik, ki je v stavku prehodnega glagola zasedal mesto objekta (s členkom *wo* v stavku [5]), vzame v stavku [6] mesto imenovalnika (s členkom *ga*). Stavek, katerega glagol je samodejno neprehodni glagol, izraža nek pojav tako, da nek predmet »spontano (sam od sebe) postane takšen«.³

2.3 »Rareru samodejnost«. V nadaljevanju bi si bolj podrobno ogledali t. i. »rareru samodejnost« (izražanje samodjnosti z izpeljano obliko glagola z vpono *-arer-*). Najprej naj omenim značilnosti »rareru samodejnosti«, ki so bile obravnavane v dosedanjih virih. Samostalnik oz. samostalniška fraza, ki je v prvotnem tvorniku na tožilniškem mestu (s členkom *wo*), zavzame v stavku 'rareru samodejnosti' imenovalniško mesto s členkom *ga*:

³Večina od omenjenih samodejno neprehodnih glagolov je po obliki enaka glagolom, ki se uporabljajo za pomen »možnost«, t. i. 'kanoo doosi', izpeljani iz prvotnega glagola z dodatkom vpone *-er-*.

[7] *Kokyoo no koto wo omoidasu.*
 [domovina][svoj.][stvar][tož.][spomniti se]
 »Spomnim se domovine.«

[8] *Kokyoo no koto ga omoidasareru.*
 [im.][spomniti se, samodej.]
 »(To) me spominja na domovino.«

Enako se dogaja tudi pri pretvorbi tvornega stavka v trpnik.

[9] *Kono toti ni atarasii ie wo tateru.*
 [kaz.zaim.][zemlja][mest.][nov] [hiša][tož.][zgraditi]
 »Na tej zemlji bomo zgradili novo hišo.«

[10] *Kono toti ni atarasii ie ga taterareru.*
 [im.][zgraditi, trpnik]
 »Na tej zemlji bo zgrajena nova hiša.«

Razlika med trpnim in samodejnim stavkom je to, da členek *ga* lahko nadomesti členek *wa* pri trpnem stavku, medtem ko *wa* v samodejnjem izražanju ne pride v poštev oz. ni slovničen.⁴

Moriyama (1988) pojasnjuje to dejstvo z razlago, da samostalniki v samodejnjem izražanju vzame vedno členek *ga*, ker samodejno izražanje pove nastanek nekaj novega, torej podajanje nove snovi. Torej, spodaj navedeni stavek [11] je nesprenjmljiv, medtem ko stavek [12] zveni popolnoma normalen.

[11] **Kokyoo no koto wa omoidasareru.*
 [tema][spomniti si, samodej.]

[12] *Atarasii ie wa kono toti ni taterareru.*
 [nov] [hiša][tema][kaz. zaim.][zemlja][mest.][zgraditi, trpnik]
 »Nova hiša bo zgrajena na tej zemlji.«

Medtem ko se vršilec dejanja pri trpniku priložnostno izraža s sklonskim členkom oz. frazo *ni 'od'*, *ni yotte 'od'* ali *kara 'od'*, se glavni udeleženec dejanja, izražen v stavku samodejnega dejanja, izraža s členkom (sestavljeno iz dveh delov) *niwa*. (Glej naslednji primer):

[13] *Watasi niwa kokyoo no koto ga omoidasareru.*
 [jaz][mest.][tema][domovina][rod.][stvar][im.][spomniti se, samodej.]
 ? »Pri meni se spominja o domovini.«

Stavek [13] izraža enako okoliščino kot naslednji tvorni stavek [14], vendar pri stavku [13] v primerjavi s tvornim stavkom čutimo manj volje vršilca (oz. govornika):

[14] *Watasi wa kokyoo no koto wo omoidasu.*
 [jaz] [tema][domovina][rod.][stvar][tož.][spomniti.si, sed.]
 »Jaz se spominjam domovine.«

Za samodejno izražanje v stavku [13] bi rekla, da povedano dejstvo ni v neposredni zvezi z vršilčevo voljo. Tu se čuti nek zunanji dražljaj, ki bi vzbudil spomin na domovino pri govorniku. Zato se je v njegovi notranjosti prebudil spomin na domovino. V tej

⁴Členek *ga* je sklonski členek ('kaku zyosi'), ki označuje osebek stavka, medtem ko je členek *wa* povedni členek ('kakari zyosi'), ki označuje temo povedi.

študiji imenujem »stavek samodejnega dejanja« tisto skladnjo, pri kateri je [1] dodatek vpono *-arer-* pri glavnem glagolu, [2] vršilec dejanja, ki je stal na imenovalniškem mestu v prvotnem tvornem stavku, preide v (dajalniški) sklon s členkom *ni* (ki ga spremlja dodatno še členek *wa*) in [3] na novo izpeljani glagol nakazuje pojav, ki ni v zvezi z voljo glavnega udeleženca dejanja, ampak spontano nastalo dejstvo.

Naslednji stavki so tudi primeri izraza »samodejnega dejanja«. (Vsi iz *Nihon bunpoo daizitena* 1971):

- [15] *Tomo no mi no ue ga anzirareru.*
[prijatelj][rod.][usoda, sreča][im.][bati se, samodej.]
»Usoda mojega prijatelja me skrbi.«
- [16] *Zenkai no sippai ga kuyamareru.*
[prejšnjič][rod.][napaka][im.][obžalovati, samodej.]
»Žal (mi/nam) je storjene napake od prejšnjič.«
- [17] *Hurusato no sanga ga sinobareru.*
[domovina][rod.][gore in reke][im.][spominjati si, samodej.]
»Spominjam se domače pokrajine.«

V vseh treh stavkih [15] do [17] je glagolska vpona *-arer-*. Samostalniška fraza, ki izraža objekt dejanja je na imenovalniškem mestu s členkom *ga*. Če bi v teh stavkih hoteli omeniti tistega, ki se udeležuje dejanja oz. pojava, bi najbolje ustrezala fraza *watasi niwa* 'pri meni' ali *watasi wa* 'kar se tiče mene'.

Moriyama (1988) opozarja, da pri izrazu samodejnega dejanja obstaja posebna omejitev, in sicer to, da mora biti glavni udeleženec dejanja, ki se izraža s členkom *niwa*, v prvi osebi. Poleg prve osebe ednine (*watasi niwa*) kot v stavku [13], nam je lahko glavni udeleženec samodejnega dejanja tudi prva oseba množine (glej stavek [18]). S tretjo osebo (stavek [19]) se stavek sliši že nerodno.

- [18] *Wareware niwa kokyoo no koto ga omoidasareru.*
[mi] [domovina] [rod.][stvar][im.][spomniti si, samodej.]
»(To) nam zbujajo spomine na domovino.«
- [19] **Tanaka-san niwa kokyoo no koto ga omoidasareru.*
[gospod Tanaka]

Tudi pri stavkih [15] do [17] bi bila fraza v prvi osebi, ali *watasi niwa* ali *wareware niwa*, edino možna, če hočemo nekoga izraziti kot udeleženca dejanja.

2.4 Uporaba »rareru samodejnosti« za izraz splošnosti. Kot primer »rareru samodejnosti« obstaja tudi naslednji stavek:

- [20] *Taroo no syoori ga kitai sareru.*
[rod.][zmaga][im.][pričakovati, trpnik]
»Pričakovana je Taroojeva zmaga.«

Tudi v stavku [20] ima glagol vpono *-arer-*, vendar je tu težko reči, da bi bila glavna oseba, ki je povezana z dejanjem, omejena samo na prvo osebo. Stavek ne govori o samodejnem pojavu, ampak o »splošnosti«, tj. da Taroojevo zmago pričakuje kdor koli, oz. vsi med nami, ki vemo za njegovo udeležbo na tekmi. Zato je stavek [20] drugačne narave od stavkov [13], [15], [16] in [17] (samodejnih dejanj), ki govorijo o

posameznih dejanjih, ne o splošnih. Glagol v stavku [20] lahko pretvorimo v obliko na *-te iru* (glagolska oblika za vid trajajočega dejanja oz. stanja), ne da bi spremenili pomen stavka:

[21] *Taroo no syoori ga kitai sarete iru.*

»Taroojeva zmaga je pričakovana.«

To pomeni, da stavek izraža lastnost samostalnika, ki stoji v imenovalniku (s členkom *ga*). V primerjavi s stavkom [21] stavka samodejnega dejanja ne moremo pretvoriti v stavek z glagolom v obliki *-te iru*.

[22] * *Kokyoo no koto ga omoidasarete iru.*

Razlog za neslovničnost stavka [22] je naslednji: Stavek samodejnega dejanja izraža spontan nastanek neke situacije brez vršilčeve volje, kar pomeni, da ne izraža lastnosti nekega objekta. Vsebina stavka samodejnega dejanja je enkratni pojav, ki ga doživlja glavni udeleženec dejanja, istočasno je to neka vrsta spontanega pojava, ki ga on s svojo voljo ne more nadzorovati. Da bi skladno za izraz samodejnega dejanja jasno razločevali od '*rareru* samodejnosti', ki se uporablja za izraz splošnosti dejanja, naj dodam poleg že prej navedenih lastnosti [1.] do [3.] še naslednjo karakterizacijo:

[4.] Vsebina stavka je enkratni pojav.

V stavku [20] je objekt dejanja (Taroojeva zmaga) na imenovalniškem mestu. To pomeni, da stavek lahko razumemo kot uporabo trpnika. (Torej, postavljanje objekta v ospredje s pretvorbo tvornika v trpnik.) Moriyama (1988) piše, da izmed vseh glagolov, ki izražajo čustvo in mišljenje, v »*rareru* samodejnost« lahko pretvorimo naslednje glagole (oz. ti glagoli lahko vzamejo vpono *-arer-* s pomenom samodejnost): 1. glagole, ki v stavku zahtevajo dva udeleženca (večina jih je prehodnih), 2. načeloma glagole, ki nimajo ustreznega prehodnega glagola v paru, 3. mnoge glagole poročanja in 4. glagole, ki izražajo notranje emocije.

Izmed glagolov, ki jih Moriyama našteva, so nekateri taki, ki jih po mojem mnenju ne bi mogli uporabljati v skladni samodejnega dejanja, kakor sem jo predstavila tukaj. To so npr. *kitai suru* 'pričakovati', *isogu* 'hiteti'. Oba glagola z vpono izražata splošnost dejanja in se večkrat pojavljata v stavkih, kjer stavčni člen v prvi osebi kot *watasi niwa* 'meni', *wareware niwa* 'nam' (ki označuje določenega povzročitelja dejanja) ne bi bil primeren.

Kar je bilo do sedaj v japonski slovnici obravnavano kot »*rareru* samodejnost« ('*rareru* zihatu') pravzaprav vsebuje dve različni uporabi vpono *-arer-*, glede na vrsto glagolov. Pomen morfema *arer-* je enkrat samodejno dejanje (spontano in enkratno dejanje), drugič pa posplošeno dejanje (uporaba trpnika).

3 Izražanje samodejnega dejanja v slovenščini

3.1 Pri klasifikaciji različnih rab morfema *se* v slovenščini sem jih najprej na grobo delila na dve skupini: (1) morfem *se* pri posameznih glagolih in (2) *se* v skladenjskih vzorcih. Prvi del svoje uvrstitve sem predstavila v prejšnjih prispevkih v SR 1992:2 in 1992:4, kjer sem podrobno obravnavala glagole za izražanje povratnega in vzajemnega dejanja. V tem prispevku pa nas zanima drugi del uvrstitve, klasifikacija

stavčnih struktur s prostim morfemom *se*. Za vsako stavčno strukturo v preglednici navajam le en primer.⁵

Stavki z morfemom se (se ni nadomestljiv s sebe)

- 6 Stavki brez imenovalnika
(samo 3. os. ed. s. spola, prehodni in neprehodni glag.)
    - 6a Brezosebni stavek (brez vršilca, možna je pretvorba s 1. ali 3. os. mn.)
Primer: *Tod se hodi na Triglav.*
    - 6b Stavek samodejnega dejanja (vršilec v dajalniku, parafraza s 1. ali 3. os. množine ni možna)
Primer: *Zeha se mi.*
  - 7 Trpni stavek (brez vršilca, samo prehodni glagoli)
Primer: *Otava se kosi avgusta.*
- 6a: posplošenost, znanje po izkušnji, možnost
6b: nenamerno/nezavestno prehodno/neprehodno dejanje
7: prehodno dejanje brez omembe vršilca (trpnik na *se*)

Tudi skladenjske vzorce z morfemom *se* lahko razdelimo v manjše skupine glede na skladenjske in pomenske lastnosti posameznih stavčnih vzorcev. Skupna vloga morfema *se* pri teh stavčnih zgradbah je to, da govorniku ponuja poleg skladenjske strukture brez morfema *se* neko izbiro pri izražanju. Ta izbira se uresničuje s postavljanjem udeleženca dejanja v ospredje oz. ozadje.

Izraz samodejnega dejanja, o katerem tukaj govorim, je samo majhen del vseh različnih skladenjskih možnosti z uporabo *se*. Zato je treba pogledati, kje med vsemi drugimi skladenjskimi vzorci z morfemom *se* se nahaja ta stavčni vzorec, da bi pravilno razumeli skladenjske in pomenske lastnosti stavčne zgradbe za samodejno dejanje. Zato si spodaj na kratko oglejmo značilnosti posameznih stavčnih vzorcev, nato pa bližje proučimo stavčne primere za izražanje samodejnih dejanj, ki spadajo v skupino 6b moje klasifikacije.

3.2 Najopaznejša skladenjska lastnost stavkov v skupini 6 (stavke pod 6a in 6b skupaj naj imenujem »brezsubjektne stavke«) je, da je glagolska oblika omejena samo na tretjo osebo ednine srednjega spola. V slovenščini se po navadi glagol ujema s samostalniško besedo v imenovalniku v osebi, številu in spolu. Kadar vršilec dejanja ali nosilec stanja oz. postopka (ki ga drugače največkrat izraža samostalniška fraza v imenovalniku) ne obstaja ali si ga ne moremo predstavljati oz. ga namenoma ne postavimo, takrat tudi samostalnik (samostalniška fraza) kot stavčni člen tudi ne obstaja. (V slovenščini ni t. i. dummy-ja, torej tistega, kar ustreza *it* v angleščini ali *es* oz. *man* v nemščini). V takih stavkih manjka vladalna stran (angl. »governor«) slovnicega ujemanja in zato glagol oz. glagolska fraza stoji v neutralni obliki, tj. 3. os. ed. srednjega spola. Z zgradbo brezosebnega stavka iz klasifikacije 6a pa lahko

⁵Stavčni primeri v preglednici in tudi drugi slovenski zgledi v nadaljni razpravi so v glavnem iz virov: TOPORIŠIČ (1976), DULAR (1982), JUG-KRANJEC (1987). Glede Toporišiča prim. n. d. str. 294–295: »3. *Tod se hodi na Triglav*«, »4. *Išče se mlajša ženska*«, str. 296 »otava se kosi v poznem poletju«, »taka stvar se ne pove na glas«; str. 499: »Vozniku se je dremalo«. Glede H. Jug-Kranjec prim. n. d., str. 163.

pretvorimo tako izraz neprehodnega dejanja neprehodnega glagola (npr. *hoditi*), kot tudi izraz prehodnega dejanja prehodnega glagola (npr. *pečiti*).

[23] *Po tej poti hodim v šolo* (stavček z neprehodnim glagolom)

[24] *Po tej poti se hodi v šolo* (stavčna struktura [6a] z neprehodnim glagolom)

[25] *Potico pečem* (stavček s prehodnim glagolom)

[26] *Potico se peče pri 220 stopinj* (stavčna struktura [6a] s prehodnim glagolom)

V stavkih [24] in [26] z morfemom *se* in glagolom v 3. os. ed. ne vemo, kdo je vršilec dejanja (kdo gre v šolo ali kdo peče potico). To vprašanje v sobesedilu sploh ni važno. Vsi, ki hočejo iti v šolo s te smeri, lahko hodijo po tej poti, in potico lahko peče vsakdo, ki jo želi speči. V tej skladejski strukturi ni prostora, kjer bi bil vršilec dejanja realiziran kot stavčni člen. Stavček [27] je torej neslovničen.

[27] **Potico se peče od mene*.⁶

Povratnotrpnostni stavček, tj. struktura klasifikacije [7], je eden od dveh trpnih variant v slovenščini, kadar se tvornik prehodnega dejanja pretvori v trpnik.

[28] *Kmetje kosijo otavo*.

[29] *Otava je košena (od kmetov)*.

[30] *Otava se kosi (v avgustu)*.

Stavka [29] in [30] sta enaka v tem, da v imenovalniku stoji 'otava', ki pa je bil v prvotnem tvornem stavku [28] objekt v tožilniku (torej postavljanje objekta prehodnega dejanja v ospredje). Razlika je v tem, da pri trpnem stavku z deležnikom [29] (nedoločni *biti* + trpni deležnik) neobvezno izražamo vršilca s samostalniško frazo v rodilniku skupaj s predlogom *od*, pri povratno trpnem stavku [30] (povratni morfem *se* + glagol v tvorniku 3. os. ed. srednje ga spola) pa ni več sklon, ki bi ga lahko zasedel vršilec dejanja. To se pravi, da stavček [31] ni sprejemljiv.

[31] **Otava se kosi v avgustu od kmetov*.

Stavček [32], ki ga uvrščam v skupino 6a (brezsubjektnih stavčkov) in po videzu zelo podoben stavku [30] zgoraj, je v slovenščini sprejemljiv na pogovorni ravni.

[32] *Otava se kosi v avgustu*.

Zgoraj navedeni štiri stavki [28] do [32] so drug drugemu v naslednjih odnosih⁶: 1. tvorni stavček: preh. gl.+ objekt v tož. (stavček [28]), 2. stavček s *se*: preh. gl.+ objekt v tož. (stavček [32]), 3. stavček s *se*: preh. gl.+ objekt v im. (stavček [30]), 4. trpni stavček: preh. gl.+ objekt v im. (stavček [29]). Primera 2 in 3 izražata posplošnost, 1 in 4 pa posameznost.

Od zgoraj ugotovljenega se vidi, da govornik izbere enega od dveh različnih skladejskih vzorcev z morfemom *se* (To sta brezosebni stavček naše klasifikacije [6a], kar pomeni stavke [24], [26] in [32]; in povratnotrpnostni stavček klasifikacije [7], tj. stavček [30]) vsakič z drugačnim motivom, a v rezultatu skladejskega postopka je nekaj skupnega. S tem, da govornik izbere brezosebni stavček tipa [6a], osredotoči svoje zanimanje na prehodno dejanje z voljo, kar se tiče vršilca tega dejanja pa je izražano kot nedoločeno. Do izbire tipa [7], povratnotrpnostnega stavka, pa pride zato, ker se govornik največ zanima za objekt oz. prizadetega pri prehodnem dejanju, in zato izbira slovnično sredstvo za postavljanje tega dejavnika v ospredje.

⁶K temu prim J. TOPORIŠIČ, SS 1976, str. 294–295, točka 4: *išče se mlajšo žensko, mnogo stvari se je pozabilo, mnoge stvari so se pozabile, tod se gre na Triglav*.

Kot rezultat vsake izbire je vršilec odrinjen v ozadje in ni izražen na površini stavka. Kdo je pravzaprav vršilec vsakega dejanja v obeh primerih pa lahko samo ugibamo glede na sobesedilo in situacijo.

Sedaj naj primerjam, tudi iz skladenjskega vidika, stavek tipa [6a] (brezosebni stavek) in stavek tipa [6b] (stavek samodejnega dejanja), ki sta bila oba uvrščena pod nadskupino brezsubjektnega stavka (tipa [6]). Skupna značilnost stavkov tipa [6a] in [6b] je ta, da jim manjka samostalniška fraza v imenovalniku. Zato je glagol v obeh primerih v obliki 3. os. ed. srednjega spola. (Zaradi te skupne značilnosti sta oba tipa uvrščena pod »brezsubjektno stavke« tipa [6].) S skladejskim vzorcem tipa [6a] lahko pretvorimo stavke z zelo različnimi glagoli (prehodnimi in neprehodnimi) iz širokega pomenkega področja. Namen pretvorbe je ta, da vsebino dejanja povemo v posplošenem načinu izražanja.

Kadar v slovenščini hočemo povedati posplošeno dejanje (da ne bi točno povedali, kdo je vršilec dejanja), imamo poleg brezosebnega stavka z morfemom *se* še možnost, da glagolsko obliko pustimo v 1. ali 3. osebi množine. Torej, stavek:

[33] *Tod se hodi na Triglav.*

pretvorimo in dobimo:

[34] *Tod hodijo na Triglav.*

[35] *Tod hodimo na Triglav.*⁷

Pri tem je treba paziti na naslednje. Če stoji pred stavkom [34] npr. naslednji stavek [36]:

[36] *Janez, Ana in njuni otroci vsako poletje pridejo v to vas,*

se glagol *hodijo* v stavku [34] ujema s samostalniško frazo *Janez, Ana in njuni otroci* v stavku [36] v osebi, številu in spolu ter tako postane navaden stavek, ki govori o njihovem dejanju, ne pa o posplošenem. Stavek [34] lahko razumemo kot izraz posplošenega dejanja, v katerem je vršilec dejanja podan kot nedoločen v številu in osebi, torej ga razumemo enako kot stavek [33] samo takrat, kadar pred njim v sobesedilu ne najdemo stavka kot npr. [36].

3.3 Stavčni vzorec [6b] je enak stavku tipa [6a] v tem, da nima samostalnika v imenovalniku in da ima glagol obliko 3. os. ed. srednjega spola. Pri stavku tipa [6b] pa ni res, da bi bil vršilec oz. glavni udeleženec dejanja (tisti, pri katerem se vrši dejanje ali pojav, ki ga izraža glagol v stavku) sploh ni izražen. Najdemo ga v dajalniškem sklonu.

[37] *Spī se mi.*

[38] *Kolca se mu.*

[39] *Hoče se mi spati.*

[40] *Kar samo se mu smeje.*

[41] *Zeha se mi.*

Teh stavkov ni mogoče pretvoriti v stavke z glagolom v 1. ali 3. os. množine, kot smo to lahko storili s skladenjskim vzorcem tipa [6a]. Naslednja stavka sta torej nepravilna:

⁷Prim. J. TOPORIŠIČ, *Slovenska slovnica* 1976, str. 499, točka 3 »stavki s splošnim osebnikom«.

[42] **Spijo mi.*

[43] **Spimo mi.*

Za enako vsebino posameznih stavkov od [37] do [41] obstaja možnost, da se uporablja stavčna struktura, pri kateri se v osebi, številu in spolu ujemata glagol in vršilec dejanja oz. nosilec stanja (ki je izražen v dajalniku v stavkih tipa [6a]) v imenovalniku. Kot primer naj vzamem glagol *zehati* in si ogledali naslednja dva stavka v določenem sobesedilu.

[44] *Na sestanku je kar naprej zehal.*

[45] *Na sestanku se mu je kar naprej zehalo.*

Oba stavka izražata enako vsebino, (da je on zehal): Govoreči v stavku [44] opazuje dejstvo, da je kolega zehal, iz nepristranskega stališča. Kolega je zehal morda zato, ker je bil sestanek dolgočasen. Govornik v stavku [45] pa stoji ob strani svojega kolega in s sočutjem poroča, da se je kolegu zehalo nenamerno (najbrž zato, ker je moral prejšnjo noč delati do pozne ure).

Kot je razvidno iz stavkov [37] do [41], so glagoli, ki se lahko pojavljajo v skladijski strukturi tipa [6b], s precej omejenega pomenskega območja. Po navadi gre za izraz fiziološkega pojava, ki ga težko nadziramo s svojo voljo (zehanje, kolcanje ipd.), čeprav še vedno gre za stvari, ki se vršijo pri posamezniku, tj. vršilcu dejanja oz. nosilcu stanja. To skladijsko strukturo posebej imenujem »stavek samodejnega dejanja« zato, ker je ta struktura omejena na »samodejna« dejanja, izvršena nenamerno in samo od sebe, ne glede na voljo glavnega udeleženca dejanja, čeprav se to res dogaja pri določeni osebi. Ravno tisti pomen, da dejanja ne moremo nadzirati s svojo voljo, izraža slovnično sredstvo, da osebek v stavku (vršilec dejanja) preide iz imenovalnika v dajalnik.⁸

Ta stavčna zgradba samodejnega dejanja tipa 6b se najraje poveže z neprehodnimi glagoli, ki izražajo fiziološke pojave, poveže se pa tudi dalje z neprehodnimi glagoli z vršilčevo voljo vred, in tudi s prehodnimi glagoli.⁹

[46] *Janezu se pleše.*

[47] *Janezu se pije vino.*

Posamezno dejanje v zgoraj navedenih stavkih ni proti Janezovi volji. Lahko bi rekli nasprotno: *Janez bi rad plesal oz. pil.*

4 Primerjava

V tem prispevku sem imenovala 'stavek samodejnega dejanja' v slovenščini na primer naslednji stavek:

[48] *Kar naprej se mu zeha.*

V japonščini imamo kot stavek samodejnega dejanja s podobnimi lastnostmi naslednji primer:

⁸TOMŠIČ (1939: 167) imenuje to »pristni reflektivni brezosebnik« in navaja podoben primer v paru z aktivnim stavkom. Po njegovem obstaja »med obema oblikama neka pomenska razlika: če rečem *dremljem*, povem, da nekaj delam, če pa rečem *dremlje se mi*, gre za isto dejanje, ki ga opravljam nehote.«

⁹Na to je opozoril J. OREŠNIK l. 1990.

- [13] (*Watasi niwa*) *kokyoo no koto ga omoidasareru.*
 [jaz][mest.][tema][domovina][rod.][stvar][im.][spomniti si, samodej.]
 »(To) (me) spominja na domovino.«

Glavni udeleženec dejanja, ki se izraža v ustreznem tvornem stavku v imenovalniku oz. s sklonskim členkom *ga*, nastopa v stavku samodejnega dejanja na dajalniškem mestu oz. s sklonskim členkom *ni*. Tu vidimo v obeh jezikih postavljanje glavnega udeleženca dejanja v ozadje. To je slovnično sredstvo, ki se uporablja za izraz določenega pomena, in sicer: čeprav je omenjena oseba glavni udeleženec dejanja, je dejanje podano kot nenadzorljivo od njegove volje. To je pri stavkih samodejnega dejanja v japonščini in slovenščini velika skupna točka, obstajajo pa med njima naslednje razlike: (A) pri vrstih glagolov, ki se pojavljajo v skladnji za samodejno dejanje: — v slovenščini so to predvsem neprehodni glagoli za izražanje fizioloških pojavov; npr. *zehati*, *kolcati*, *spati* ipd.; — v japonščini so to prehodni glagoli, in sicer za miselne aktivnosti in čustva; npr. *omoidasu* 'spomniti se', *kuyamu* 'obžalovati' idr.; (B) v obliki glagolske fraze v primerjavi s prvotnim tvornim stavkom (stavkom s prisotnostjo volje): — v slovenščini je to prvotna tvorna oblika glagola + morfem *se*, — v japonščini je to izpeljana trpna oblika z vpono *-arer-*.

V primeru stavka samodejnega dejanja v slovenščini lahko rečem, da je to potek spreminjanja neprehodnega dejanja (ki se izraža z neprehodnim glagolom) v smeri proti prehodnemu izražanju. Z uporabo morfema *se* nam ta skladnja daje občutek, da obstaja nek drug vršilec dejanja (nekdo ali nekaj, ki povzroča zehanje prvemu udeležencu dejanja).

Za prevod slovenskih stavkov, ki izražajo fiziološke pojave (npr. zehanje), imamo v japonščini dve možnosti: Stavek s prehodnim glagolom *suru* 'delati, narediti' in stavek z neprehodnim glagolom *deru* 'izstopiti, pojaviti se'. Samostalniška fraza (v tem primeru *akubi* 'zeh') stoji v prvem primeru na tožilniškem mestu (s členkom *wo*), v drugem pa v imenovalniku (s členkom *ga*).

- [49] *Akubi wo suru.*
 [zeh] [tož.][delati]
 »Zeham.«
- [50] *Akubi ga deru.*
 [im.][pojavit se]
 »Zeha se mi.«

Tu vidimo vzporednost izrazov v obeh jezikih (prim. preglednico spodaj). (Enako vzporednost najdemo pri izrazu za kolcanje. Pri prevajanju drugih primerov [*Spi se mi*, *Smeje se mu*, idr.] pa se vpleta v glagolski vid idr.)

	Več volje se čuti	Manj volje se čuti
Slovenščina	<i>Zeha.</i> (agens v imenovalniku)	<i>Zeha se mu.</i> (agens v dajalniku)
Japonščina	<i>Akubi wo suru.</i> (prehodni glagol)	<i>Akubi ga deru.</i> (neprehodni glagol)

Japonska skladnja za samodejno dejanje pozna proces spreminjanja prehodnega dejanja (ki se izraža s prehodnim glagolom, npr. *omoidasu* 'spomniti se') v smeri proti neprehodnemu izražanju (*omoidasareru* 'spomniti se' + samodejnost). (Čeprav tu ne gre za prehod iz tipičnega prehodnega izražanja, ker je objekt dejanja bolj abstrakten, npr. vsebina mišljenja ipd.) To je način izražanja, ki je podoben samodejno neprehodnim glagolom, ki izražajo neko spremembo objekta samega od sebe (npr. *ito ga kireru* 'nit se trga', *kami ga hagareru* 'papir se lušči').

Zanimivo je, da med japonskimi samodejno neprehodnimi glagoli najdemo nekaj glagolov, ki se nanašajo na aktivnosti živega bitja (po navadi človeka): npr. *waraeru* '(nehote) se smejati', *nakeru* '(nehote) jokati'. (Prim. *na smeh mu je šlo, na jok mu je šlo*.) Ti glagoli izražajo fiziološke pojave, ki jih vršilec sam ne more obvladati v polni meri. Ravno za izražanje takih fizioloških pojavov smo srečali skladnjo za samodejno dejanje tudi v slovenščini.

LITERATURA

- Andrej BEKEŠ 1989: Surovenia-go ni okeru zyudoosei («Trpnik v slovenščini»), rezime.
- Bernard COMRIE 1989: *Language Universals and Linguistic Typology* (Second Edition). Basil Blackwell, England.
- František DANEŠ 1968: Some Thoughts on the Semantic Structure of the Sentence. *Lingua* 21, North-Holland, Amsterdam.
- Atumi DEGUTI 1976: Supein-go — Saiki keisiki wo megutte («Španščina okrog povratne oblike»). *Kooza Nihongo-gaku* 10, Meizi syoin, Tokio.
- C. Simon DIK 1978: *Functional Grammar*. North-Holland, Amsterdam (North-Holland Linguistic Series 37).
- Janez DULAR 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku* (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti, Univerza v Ljubljani).
- P. J. HOPPER & S. A. THOMPSON 1980: Transitivity in Grammar and Discourse. *Language*, Vol. 56, No. 2.
- Wesley JACOBSEN 1989: Tadoosei to purototaipu ron («Prehodnost in prototip»). *Nihongo-gaku no sintenkai*. Kurosio syuppan, Tokio.
- Hermina JUG-KRANJEC 1987: *Slovenščina za tujce*. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Akira KUNO 1978: *Danwa no bunpoo*. Taisyukan, Tokyo.
- Takasi MASUOKA 1982: Nihongo zyudoobun no imi bunseki («Analiza japonskih trpnih stavkov»). *Gengo Kenkyuu* 82, Tokio.
- — 1987: *Meidai no bunpou* («Slovnica teorema»). Kurosio syuppan, Tokio.
- Yosio NITTA 1980: *Goiron-teki toogoron*. Meidzi syoin, Tokio.
- Chikako SHIGEMORI BUČAR 1991: *Surobenia-go ni okeru saiki-zi se to Nihon-go no »saiki«, »soogo«, »zihatu«* (Morfem se v slovenščini in »povratnost«, »vzajemnost« in »samodejnost« v japonsščini). Magistrska naloga na Univerzi v Tsukubi.
- — 1992: Izražanje povratnega dejanja v japonsščini in slovenščini. *Slavistična revija*, št. 2.
- — 1992: Izražanje vzajemnega dejanja v slovenščini in japonsščini. *Slavistična revija*, št. 4.
- Anna SIEWIERSKA 1988: *The Passive in Slavic. Passive and Voice*. Ur. M. Shibatani. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Pub. Co.
- Taroo TAKAHASI 1985: *Gendai nihongo no voisu ni tuite* («O načinu v moderni japonsščini»). *Nihongo-gaku* 4:4, Tokyo.

- Hideo TERAMURA 1982: *Nihongo no sintakusu to imi I* (»Sintaksa in pomen v japonščini I«). Kurosio syuppan, Tokio.
- – 1986: *Gengo no taisyooteki bunseki to kizyutuno hoohoo* (»Kontrastivna analiza in zapisna metoda jezikov«). *Kooza Nihongogaku* 10. Meidzi syoin, Tokio.
- France TOMŠIČ 1939: Refleksivni glagoli v slovenščini. *Slovenski jezik*. Slavistično društvo v Ljubljani.
- Jože TOPORIŠIČ 1976, 84, 91: *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja Maribor.
- Claude VINCENOT 1975: *Essai de Grammaire Slovene*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

SLOVARJI

- Gendai gengogaku ziten* 1988: (Slovar moderne lingvistike). Ur. Harumi Tanaka. Seibidoo, Tokyo.
- Nihon bunpoo daiziten* 1971: (Veliki slovar japonske slovnice). Ur. Matumura. Meizi syoin, Tokyo.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* I (1970), II (1975), III (1979), IV (1985). Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

SUMMARY

What is called "spontaneity" ('zihatu') in traditional Japanese grammar can be divided into two types according to their forms: One is the so-called "rareru spontaneity" ('rareru zihatu') where the typical properties of the verbal voice are seen; the derivation of the verb form by adding the infix *-arer-*, and the case exchange between the action members. The other is the so-called spontaneous intransitive verbs ('zihatu zidoosi') that are not derivations but independent entries in dictionaries.

Among the sentences where the *rareru*-spontaneity verbs appear, the ones expressing spontaneous action is characterized by the following four points:

1. the addition of the infix *-arer-*,
2. the agent of the action which stood in the nominative case (with the particle *ga*) in the original active sentence moves to the dative position (accompanied by the particle *ni*),
3. the derived verb refers to a phenomenon which is not in connection with the will of the agent of the action, but to some action that comes into being spontaneously,
4. the content of the sentence is a unique phenomenon.

e.g. (*Watasi niwa*) *kokyoo no koto ga omoidasareru.*

[I][dat.][theme][homeland][gen.][things][nom.][remember, spont.]

»The things in my homeland come into my mind.«

The sentence of the spontaneous action should be regarded separately from another use of the »rareru spontaneity« that expresses generally accepted facts (which is actually a use of the passive.)

In Slovene, the spontaneous action is expressed by one of the syntactic structures where the free morpheme *se* appears. While other sentence constructions with the morpheme *se* (the reflexive active impersonal and the reflexive passive) leave no possible position for the main participant of the action (the agent) to be expressed, the agent of the spontaneous action is still expressed in the dative case of the sentence.

e.g. *Zeha se mu.*

[to yawn, 3.p.sing.][ref.pron.][3.p.sing.dat.]

»He is yawning.«

When the Japanese and Slovene sentences of the spontaneous action are compared, it is noted that in both cases the main participant of the action (expressed in the nominative case in the neutral active sentence) is expressed in the dative case. (a backgrounding process) Some distinct differences are also

observed between the two languages: (A) the kind of verbs that may occur in the sentence structure: in Slovene, it is mostly intransitive verbs expressing physiological phenomena (*zehati* 'to yawn', *kolcati* 'to hiccup', *spati* 'to sleep'); in Japanese it is transitive verbs expressing feelings and thoughts (*omoidasu* 'to remember', *kuyamu* 'to repent') (B) the verb form in comparison with the original active sentence: in Slovene it is the active form of the verb + morpheme *se*; in Japanese the derived form with the infix *-arer-*.

In the case of Slovene, we see a process of transformation from the intransitive expression in direction towards a transitive expression. In Japanese, on the other hand, the transitive expression is transformed in direction to an intransitive expression.

Andrej BUKAČ, 1989: *Surovostjo v slovenski in japonski jeziku*. Ljubljana: Zveza slovenskih študentov v tujini.

Bernard COMPTON, 1989: *Language Universals and Cognitive Typology* (Second Edition). Basil: Blackwell, England.

What is called "passivity" in Japanese is not a passive in the sense of the English language. It is a form of the verb which is called "passive" in the Japanese language. It is a form of the verb which is called "passive" in the Japanese language. It is a form of the verb which is called "passive" in the Japanese language.

Guido GILBERT, 1989: *Japanese Grammar*. Tokyo: The Japan Society, Ltd.

James DOLAN, 1982: *Pragmatics of the Japanese Language*. Tokyo: The Japan Society, Ltd.

P. J. HOLT, 1982: *The Japanese Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wesley LACROIX, 1989: *Japanese Grammar*. Tokyo: The Japan Society, Ltd.

Nevenko KRALJIĆ, 1989: *Japanese Grammar*. Tokyo: The Japan Society, Ltd.

Nevenko KRALJIĆ, 1989: *Japanese Grammar*. Tokyo: The Japan Society, Ltd.

AKIHIKO KONO, 1979: *Japanese Grammar*. Tokyo: The Japan Society, Ltd.

Takan MARUDA, 1982: *Japanese Grammar*. Tokyo: The Japan Society, Ltd.

The section of the spontaneous action should be regarded as a spontaneous action in the Japanese language.

In Slovene, the spontaneous action is expressed by the verb form with the morpheme *se*.

While the spontaneous action is expressed by the verb form with the morpheme *se* in Slovene, it is expressed by the verb form with the morpheme *-arer-* in Japanese.

1992: *Japanese Grammar*. Tokyo: The Japan Society, Ltd.

1992: *Japanese Grammar*. Tokyo: The Japan Society, Ltd.

Anna SAKURAI, 1989: *The Passive in Slavic, Persian and Yiddish*. Tokyo: The Japan Society, Ltd.

When the Japanese and Slovene sentences in the spontaneous action are compared, it is found that the spontaneous action is expressed in the Japanese language by the verb form with the morpheme *-arer-* and in the Slovene language by the verb form with the morpheme *se*.

BESEDILNOTIPSKÉ ZNAČILNOSTI KRATKE ZGODBE VSO POT DO PULSNITZA MIHE MAZZINIJA

Osnovni namen pričujoče razprave (ki je povzetek diplomske naloge z enakim naslovom) je preizkus Werlichovega modela besedilne tipologije na samostojnem, celovitem slovenskem besedilu. Sledila sem njegovi klasifikaciji objavljeni v knjigi *Typologie der Texte* (Heidelberg: Quelle und Meyer, 1970).¹

The main purpose of the paper (which summarizes the author's Diploma work) is a test of Werlich's model of textual typology on a self-contained Slovene text. The author follows the classification presented in *Typologie der Texte* (Heidelberg: Quelle und Meyer, 1970).

Werlichov pristop k obravnavi besedil je pragmatičen. Ne zanimajo ga operacije, ki so potrebne za tvorbo besedil, ampak besedilo samo in različne oblike njegovih pojavitev. Njegova glavna naloga je, opisati in klasificirati rešitve različnih problemov, kot so elementi, pravila in strukture besedilnih besedovanj. Werlichova študija naj bi dala bistvene vidike tipologije besedil in pokazala, kako in po katerih besediloslovnih merilih naj bi bilo konkretno besedilo določeno oz. katera področja besedilnih sestavnikov (konstituentov) upošteva tvorec pri tvorjenju besedil. Bolj preprosto povedano: zanima ga, katere prvine in sestavniki so bistveni, da se konkretno besedilo razlikuje od drugih oz. ga povezuje z drugimi v isto skupino. Pri svojem delu sem skušala ugotoviti praktičnost in uporabnost takega modela. Na podlagi Werlichovih parametrov sem želela določiti konkretno besedilo — tipološko, oblikovno in morebitno oblikovno različico in poiskati tiste obče prvine besedila, ki tvori besedilo kot nedelji vo celoto. Pri zgodbi *Vso pot do Pulsnitza* me ni pritegnila le zanimiva zgodba, ampak tudi sorazmerna kratkost (dolžina zgodbe bi lahko zapletla nazornost predstavitve) in dokaj preprosta, a hkrati svojevrstna zgradba.

1 Tip besedila *Vso pot do Pulsnitza*

1.1 Kratka zgodba Mihe Mazzinija ima kot umiselno (fikcijsko) besedilo² svoje posebne tipološke značilnosti. Po Egonu Werlichu lahko vsa besedila, umiselna in neumiselna, razvrstimo na pet osnovnih tipov, ki so posledica različnih tvorčevih duševnostnih dejavnosti: zaznavanja v prostoru, zaznavanja v času, razumevanja, presojanja in načrtovanja. Pripadajoči tipi besedila se imenujejo opis, pripoved, razpostava (ekspozicija), utemeljitev (argumentacija) in navodilo, besedovanja pa opisovanje, pripovedovanje, razpostavljanje, utemeljevanje in navajanje. Tem dejavnostim in tipom ustrezajo tipične povedi — besedilnotipske tvarinske podlage:

¹Razvrstitev poglavij: 0. Predgovor: Besediloslovje, 1. Besedila, 2. Besedilne vrste, 3. Besedilni tipi, 4. Besedilne oblike, 5. Besedilo, 6. Besedilna analiza za preizkus besedilnotipoloških modelov, 7. Razgled: Besedilna slovnica. Predavanja po tej knjigi sem poslušala v študijskem letu 1989/90 pri prof. J. Toporišču na FF v Ljubljani.

²Izrazje po Toporiščevi prireditvi Werlichovega.

(1) Opisna (deskriptivna) tvarinska podstava: Tvorci ubesedujejo pojave v prostoru. Skladenjski vzorec te podstave ima obliko

Os(SZ) + Pov(Glag_{bitilne spreminjati se} + Sed/Pret) + Pdk(PsZ)³

Ta tip povedi imenujemo pojavugotavljalni tip. Zanj je značilen glagol, ki izraža mirovanje ali stanje ter prislovno določilo kraja.

(2) Pripovedna (narativna) tvarinska podstava ubeseduje pojave in njihove spremembe v času; njen skladenjski vzorec ima obliko

Os(SZ) + Pov(Glag_{spreminjati se} + Pret) + Pdk(PsZ) + Pdč(PsZ)

Za pripovedno besedilnotipsko tvarinsko podstavo je značilna časovna oblika preteklik, glagol, ki izraža dejanje oz. spremembo stanja, ter dve prislovni določili — časa in kraja, ki pa nista obvezni. Tip povedi je dejanjeprikazovalen.

(3) Tretji tip tvarinske podstave je razpostavni (ekspozitorni), uporabljamo pa ga za razstavljanje (dekompozicijo) ali sestavljanje (kompozicijo) tvorčevih predstav. Zanj sta torej značilna dva tipa podstave:

a) sintetični, katerega zgradbo ponazarja naslednja poved:

Os(SZ) + Pov(Glag_{biti} + Sed) + D(SZ)

Ta poved se imenuje pojavistovetenjska.

b) analitični tip podstave z zgradbo:

Os(SZ) + Poy(Glag_{imeti} + Sed) + D(SZ)

To je pojavrazčlenjevalna poved.

(4) Četrta besedilnotipska tvarinska podstava je utemeljevalna (argumentativna) in vzpostavlja razmerja (relacije) med pojmi ali izjavami tvorca. Ponazarja jo naslednja zgradba povedi:

Os(SZ) + Pov(Glag_{biti + ne} + Sed) + D(SZ)

Tukaj povedkovo določilo pripisuje samostalniški zvezi lastnost osebka v nikalni obliki. Varianta tega tipa povedi je poved z obrazložitvijo prvega dela. Taka poved je kakovostprisojevalna.

(5) Peta tvarinska podstava je navodilna (instrukcijska) — za besedovanja, ki kaj načrtujejo. Največkrat so to velelne povedi, ali pa je navodilo izraženo z naklonskimi glagoli (*morati, smeti, treba je ...*). Poved se imenuje dejanjezahtevalna, njen zgradbeni vzorec pa je:

Pov(Glag + Vel)

Besedilni tipi se razvijajo iz začetnega znaka sledja, ki odpre besedilo, tj. iz začenjalnika, po členitvi po aktualnosti. Posamezni tipi besedil imajo določene, značilne začenjalnike sledij, ki tvorijo odgovarjajoče prevladno sledje. Besedila v tem pogledu niso vedno »čista«, pogosta so tipsko »mešana«, toda v vsakem besedilu eden od naštetih tipov prevladuje. Tako lahko po prevladujoči zgradbi povedi določimo tip besedila.

1.2 Tipološka določitev zgodbe Vso pot do Pulsnitza. Avtor Miha Mazzini v tej zgodbi pripoveduje o nekem dogodku, ki časovno sicer ni natančno določen, prostor-

³Simbolizacija spet po J. Toporišiču.

sko pa se dogaja na poti iz Slovenije do Vzhodne Nemčije (do Pulsnitza). Tvarina (tema) pripovedi je bežanje dveh kaznjencev (Feliksa in Malega) v nenavadnih okoliščinah (iz neznanega vzroka ju reši skrivnosten voznik). Že naslov zgodbe *Vso pot do Pulsnitza* kot sovsební (implicitni) začenjalnik nakazuje prostorsko sledje (pot do Pulsnitza) in sovseбно časovno sledje (časovna razporejenost dogodkov na poti). Kot pripoved bi zgodba morala temeljiti na pripovedni besedilnotipski tvarinski podstavi, za katero je značilna poved z glagolsko obliko v pretekliku, izražajočo dejanje oz. spreminjanje ter z določili časa in kraja. Ta tip bi v pripovedi moral tvoriti prevladno sledje ter časovno in prostorsko zgradbenost. Pripoved se odpre s sledečo povedjo:

Mali je zastokal in klonil.

Os(S) + Pov(Glag_{ne spreminjati se} + Glag_{spreminjati se} + Pret)

Nadaljnje povedi prvega odseka, ki prikazujejo dejanja Malega, imajo podobno zgradbenost: »Mali je prikimal in se naslonil ob upogljiv zid«; »Mali se je takoj pobral in tudi sam začel greti prste.«; »Mali je potegnil iz žepa policijski revolver in porinil naboj v cev.«; »Mali je potežkal orožje«; »Mali je kazal s prstom.«; »Mali mu je zasadil prste v rame.« Če preberemo celoten prvi odsek (odseki so tu tisti deli besedila, ki so med seboj ločeni z zvezdico), opazimo, da čas ni določen z datumom na koledarju in prostor ne s krajem na zemljevidu. Časovni začenjalnik je sovseben in skrit v prislovnem določilu kraja v drugi povedi tretjega odstavka: »Potonil je... in se zazrl v ledeno modro nebo z rdečo obrobo na vzhodu.« (str. 89). *Zveza rdeča obroba na vzhodu* nam posredno pove, da se je zgodba začela odvijati zgodaj zjutraj. Nadalje nekatera določila kažejo, da gre za zimski ali poznozimski čas: »Feliks je skozi zmrzujoče oblake sape opazoval«; »Vstal je in poskušal pregnati mraz«; »Brcnil je v počrnel ostanek snega«

Najprej torej opazimo odsotnost določitve časa, prostor pa je določen le v prvi navedeni povedi. Glagoli v pretekliku izražajo dejanja, ki si sledijo zapovrstno (ustrezali bi na primer prislovi *hkrati, nato, takoj zatem* ipd., ki pa bi bili popolnoma odveč). Odsotnost izrecnih znakov za izražanje časovnosti je zanimiva zato, ker imamo pred seboj pripoved, ki temelji na tvorčevem zaznavanju v času. V nadaljevanju zgodbe njeni udeleženci potujejo skozi prostor, določen s kraji, ki obstajajo na zemljevidu (Pulsnitz je vasica SZ od Dresdna). Zgodbeni čas je bližnja preteklost. Natančna določitev časa ni potrebna, ker ne gre za daljšo epsko pripoved, ampak za zvrst kratke zgodbe, ki pripoveduje o kratkem, a intenzivnem dogajanju.

Znaki časovnosti, ki kažejo strnjenost dogajanja, so šele v 25. odseku, v Feliksovi izjavi; razvidna je tudi menjava prostora (106): »„Potovanje...“ je vzdihnil Feliks, „To ti pa spremeni čas v čikgumi. Pomisli, zjutraj sva bila še razcapana v domači gmajni, opoldne v Avstriji, spat pa se odpravljava... Kako se že reče temu mestu?“« »„Bratislava,“« To besedovanje lepo prikaže časovno in prostorsko zaporednost dogajanja. Avtor se je izrecne časovne določitve poslužil še v naslednjem odseku (107): »Skoraj ves naslednji dan je Feliks predremal. Svojo dolžnost ... je vzel resno in večino noči prebedel. Zaspal je malo pred svitom ...« Še najbolj natančno določa čas glede na koledarsko leto 22. odsek (97): »Nedvomno, pričenjala se je pomlad.«

Bolj kot časovna je poudarjena prostorska zgradbenost: tu pa se ne beseduje o stanju ali spremembah v prostoru in avtor tudi ne opisuje prostora, ampak je v ospredju dogajanje, ki »menjava« prostor. Na koncu prvega odseka je časovnost in prostor-

skost prikazana najbolj neposredno — kot napoved celotnega poteka zgodbe (91): »Z vsakim kilometrom sva bliže svobodi in vsako sekundo se poveča razdalja med nama in preganjalci,« je mislil (Feliks) *vso pot do Pulsnitza.*«

Prostor, v katerem delujejo junaki zgodbe, lahko razdelimo na makro- in mikroprostor. Zaradi sceničnega prikazovanja (naenkrat je zajet majhen prostor in kratko časovno obdobje) je prostor izpričan v glavnem z znaki za neposredno okolico, ki obdaja junake. Primer je iz prvega odseka (89, 90):

Mali je prikimal in se naslonil na *upogibljiv zid posušenega podrastja*.
...opazil nedotaknjen lesketajoči srez na asfaltu, ki je skladno s potokom vijugal po dnu doline, se dotaknil pobočja sredi katerega sta počivala in izginil za ovinkom.

»Čez cesto in potok, potem pa v gozd na oni strani.«

Feliks se je pognal navzdol... in pristal na kupu snega v jarku.

Iz vejevja je plosko čofnil Mali in obležal na cesti.

Druga raven mikroprostora so telesa ali oblačila oseb, tj. prostor, ki ni zunaj njih samih (5. odsek, 92): »Mali je premestil pištolo iz žepa med stegna, prislonil cev ob hrbtno stran voznikovega sedeža in jo pokril z dlanmi.«

Kot makroprostor sem označila tiste prostorske znake, ki so izpričani zemljepisno. Prostorska določitev poti glavnih oseb s kraji oz. državami, ki realno obstajajo na zemljevidu, je skopa, a vendarle kaže njihovo zaporednost in nepretrganost potovanja. Izrecnega prostorskega začenjalnika, ki bi se nanašal na Slovenijo, ni, ampak ga lahko razberemo iz okoliščin (domača imena junakov, smer potovanja, navedek domača gmajna). Prav tako ne zvemo, katero je mesto pred državno mejo (Tržič, Maribor?). Prostorski znaki za kraje in pokrajine, skozi katere potujejo, so: (18, 101) »Avstrija!« je dahnil Feliks.« — (19, 101) »Skozi Avstrijo so dobesedno drveli.« — (20, 103) »WIEN NORD je prebral na smerokazu« — (22, 104) »Čakamo med avstrijsko in češko mejo« — (25, 106) »Bratislava,« je /.../ odvrnil Mali.« — (26, 108) »Meja. Vzhodna Nemčija.« — (27, 108) »Mesto se je imenovalo Dresden« — (31, 111) »Na rjasti tabli je pisalo PULSNITZ.« — (34, 116) »Na kažipotu je pisalo BERLIN.« — (35, 118) »Tu je bilo. Brez dvoma.« je Feliks pokazal na rahlo nagnjeno tablo z napisom PULSNITZ.«

Kje se osebe nahajajo, izvemo iz njihovih izjav ali s smerokazov oz. tabel z napisi krajev. Zgoščenost prikazovanja je posledica zvrsti kratke zgodbe, za katero je značilna intenzivnost dogajanja. Pripoved se konča z izrecnim prostorskim končevalnikom *Pulsnitz*, kar je bilo sklepati že iz naslova (zadnji odstavek zadnjega odseka). Časovni končevalnik ni izrecen, vendar se po logiki dogodkov zgodba konča po nekaj manj kot 48 urah — pozno ponoči ali zgodaj zjutraj.

Avtor prikazuje dejanja v času in prostoru, torej v zgodbi prevladuje časovno-prostorska zgradbenost (prostor, v katerem junaki delujejo in se spreminja). Neposrednih opisov je malo. V 20. odseku npr., Feliks iz avta opazuje bežečo pokrajino. Opazno je prostorsko sledje in poudarjena predmetnost s prilastki in razvejanimi samostalniškimi frazami pred osebami in dejanji, kar je tudi ena od značilnosti opisa (20, 103):

Ko je avto zaradi hitrega umika na sosednji pas zanihal, je odprl oči, videl *drobne kapljice dežja na vetrobranskem steklu, nizke črne oblake, med katerimi je pršelo in se razbijalo sonce ter ščemelo oči s težko, kovinsko prosojno svetlobo, in odseve avtomobilov*, ki so jih puščali za sabo ter *nepregledno obzorje mesta, prek katerega je bila na stebrih speljana avtocesta.*

Kadar se Feliks in Mali sporazumevata med seboj, je njuno besedovanje pogosto usmerjeno v prihodnost in izraža neko namero, načrt, odločitev ali ugotovitev, vse

namenjeno samemu sebi ali sogovorniku. Zato je velik del teh povedi dejanje-zahtevalnega tipa. Poglejmo prvi odsek:

- »Prav... dajva se spočit... potem pa...«
 »Ne smeva predolgo...«
 »Greva...«
 »Čez cesto in potok, potem pa v gozd na oni strani«
 »Pozabi...«
 »Poglej...«

Od dvanajstih povedi dvogovora jih kar polovica izraža ukaz, prošnjo ali prepoved. V dvogovorih prvega odseka je tako prevladujoča navodilna besedilnotipska zgradbenost. Poleg te podstave, je prisotna tudi utemeljevalna besedilna podstava, predvsem v situacijah, ko hoče Feliks prepričati Malega, naj pobegneta ali ko skuša dokazati svoj prav. Izpričan je z vzročnim veznikom *ker* (6, 93): »poglej, kako daleč sva že prišla! Naprej pa ne bova! Ker se ti ne ljubi dvigniti riti!«

Besedilni tipi so le idealne norme za besedilno strukturiranje, ki jih posamezni tvorci uporabljajo pri sporočanju kot spoznavne določne (determinirane) vzorce. Tvorci izbirajo iz velikega števila dogovornih (konvencionalnih) besedilnih sporočevalnih oblik (ki bi jih morali upoštevati) in tvorijo določena besedila. Tako je pričakovati, da besedilni tipi z vsemi najrazličnejšimi modifikacijami, posameznimi govornimi realizacijami in govornoobčimi konvencijami tvorijo nadaljnje različne rangovne ravnine — vse do konkretnega primerka besedila. To so ravnine besedilnih oblik.

2 Zgodba *Vso pot do Pulsnitza* kot besedilna oblika

Besedilne oblike lahko razumemo kot aktualizacije skupin besedilnih sestavnikov, ki jih tvorec na različne načine, pač v soglasju z besedilnotipičnimi variantami, izbira med določenimi zgodovinskimi konvencijami. Pripovedi se med seboj razlikujejo glede na to, kakšno obliko, sestavnike in dogovore bo tvorec uporabil. To imenujemo modifikacije pripovedi. Besedilna oblika *Vso pot do Pulsnitza* je kratka zgodba. Angleško short story je ena od zvrsti umiselnih proznih besedil. Je krajša in manj kompleksna od romana. Osredinja se na kak dogodek v življenju, ki se običajno razkrije kot neobičajen, in na omejeno število značajev. V njenem žarišču je razkritje značaja ali potek dogodka. Dejanje in karakterji so organizirani v preprosto zasnovo. Osredini se na posamezen kritični trenutek, značilen incident ali na presenetljiv obrat, iz katerega se dejanje razvije v nov, nepredviden dogodek. Dogajanje je pogosto omejeno na en prostor in kratko časovno obdobje. Zanj so značilni gospodarnost pomena, zgoščenost stila ter enkratnost ideje in zgradbe. Dramatično pričakovanje in negotovost gradi proti koncu. Vsak detajl (prvina oz. sestavina) kratke zgodbe je podrejen posameznemu učinku. Zgodba je lahko vstavljena okvir. Možen je nepričakovan začetek ali konec. Lahko daje tudi videz realističnega poročila ali opisa.⁴

⁴Povzeto po Egon WERLICH, *Wörterbuch der Textinterpretation (The Field System Dictionary for Text Analysis)* (Dortmund: V. L. Lensing, 1969). Werlichova označitev kratke zgodbe se v glavnem nanaša na anglo-ameriško različico. V slovenskem slovstvenem izrazju se je za krajšo pripoved največkrat uporabljal izraz novela. V *Leksikonu Literatura* (CZ, 1984) je definirana podobno kot kratka zgodba (po Werlichu), je pa poudarjeno, da se v novejšem času umika drugim oblikam krajše proze (short story in črtici). Črtica je, za razliko od kratke zgodbe, večidel impresionistična pripoved brez prave zgodbe, dogodek pa je zgolj orisan.

Zgodba Vso pot do Pulsnitza vsebuje vse najpomembnejše zgoraj omenjene sestavnike kratke zgodbe. V njenem središču sta dve osebi. Dogajanje je osredinjeno na bežanje dveh prestopnikov pred policijo, proti koncu pa se zgodba razvije v rop in umor njunega rešitelja. Začetek zgodbe je sam na sebi nenavaden, saj temelji na naključnem dogodku (skrivnostni voznik ju reši pred zanesljivo aretacijo), končni položaj, v katerem se znajdetata junaka pa je absurden, oz. kot pravi avtor sam — ciničen.⁵ Razvoj dogodkov med obema ključnima je zasnovan dramatično — z ustvarjanjem in sproščanjem napetosti. Dogajanje je prikazano kot posamezne »postaje« na njihovi poti, preko katerih spoznavamo tudi značaj obeh glavnih oseb. Časovno je zgodba omejena na približno dva dneva. Makroprostor je sicer dokaj prostran (od Slovenije do Nemčije), mikroprostor pa je omejen na osebni avto in bližnjo okolico. Zgodba, ki je v osnovi sintetična, je občasno prekinjena s pogledi v kriminalno preteklost obeh glavnih oseb. Vendar ti posegi ne rušijo enovitosti zgradbe, ampak dajejo jasnejšo sliko o značaju in reakcijah junakov. Zgoščenost dogajanja je prikazana z zgoščeno obliko v izrazu (žariščenje na posamezne pomembnejše prizore, dvogovori, kratke povedi, občasni telegrafski slog). Tvarina zgodbe določa tudi podzvrst — različico kratke zgodbe, ki ga je avtor sam imenoval road-movie, po značilnem filmskem žanru.⁶

Besedilno obliko po Werlichu določujejo besedilnooblikovno tipični sestavniki. Teh je več.

2.1 Tvorčevo gledišče (perspektiva) je način, kako avtor gleda na snov, ki jo podaja — kako prikazuje predmete, stanje in spremembe; po E. Werlichu ga tvori sedem prvin: osebijskost, podajanje, žarišče, čas, vid, način in naklon.

(1) Glede na osebijskost so vsi predmeti, spremembe stanj in dogajanje lahko prikazani v prvi ali tretji osebi. V zgodbi Vso pot do Pulsnitza so vse situacije in dogajanje prikazani s tretjeosebnega tvorčevega stališča.

(2) Podajanje ali prezentacija je način, kako tvorec predstavi svojo izbiro besednih pomenov. Če kaj prikazuje s svojega stališča, govorimo o subjektivnem podajanju, če ne, o objektivnem. Pri Werlichovem pojmovanju objektivnega ali subjektivnega podajanja je predvsem pomembno, v kolikšni meri tvorca »zadeva« njegovo pisanje oz. besedovanje, ali se oglašča z lastnimi komentarji, posega v potek zgodbe, jo prekinja in se obrača k bralcu oz. poslušalcu z nagovori in pripombami. Če se to iz besedila vidi ali čuti, lahko govorimo o subjektivni obliki besedila.

⁵Intervju z M. Mazzinijem, *Mladina*, maj 1989.

⁶T. i. »filmi ceste« so ime za vrsto filmov, ki so se razširili proti koncu 60. let. Odlikuje jih mozaična dramaturgija. Sestavljeni so iz nizov prizorov, ki jih, poleg glavnih likov, povezuje edino osnovno dogajanje, tj. potovanje, včasih pa tudi blodnja brez cilja z avtom, motorji ali avtoštopom. Dogajanje je podlaga za spoznavanje najrazličnejših značajev in tipov, pogosto marginalcev (po *Filmski enciklopediji*, Zagreb, 1992).

Pri umetnostnih besedilih je pravzaprav vsaka izbira stilnih sredstev subjektivna. Za *Vso pot do Pulsnitza* bi na prvi pogled lahko rekli, da gre za objektivno podajanje, saj tvorca v besedilu ni »čutiti«. Izjema je v 32. odseku (114), kjer z eno povedjo pokomentira Feliksovo napačno presojo, da ima voznik v razporku pištolo:

Hkrati pa je natanko vedel, kaj nosijo taki tipi pod levo stranjo suknjiča.

Voznikova dlan je izginila v razporku.

Kako zelo ga je Feliks spregledal.

Zato je sprožil.

Na koncu 1. odseka tvorec poseže v prihodnost in nakaže smer potovanja, ki je Feliks še ne pozna:

»Z vsakim kilometrom sva bliže svobodi in vsako sekundo se poveča razdalja med nama in preganjalci,« je mislil *vso pot do Pulsnitza*.

Ko se tvorec v besedilu oglasi, opozori nase kot na ustvarjalca, »režiserja« zgodbe. Vendar pa je glavni namen njegovega posega verjetno ustvarjanje napetosti: vzpostavi se neke vrste detektivsko razmerje; bralec ve več kot literarne osebe in lahko pričakuje, da se bosta nejasnost ali nesporazum kasneje razrešila. Za zgodbo je torej značilno tako objektivno kot subjektivno podajanje.

Tvorec izbira tudi med sceničnim in strnjevalnim podajanjem. Strnjevalno podajanje zavzema širši prostor, večje predstave predmetnosti in daljše časovno obdobje — v pripovednem besedilu se kaže v časovnih sledijskih oblikah, ki izražajo velike časovne odseke. Pri sceničnem podajanju je prostor zožen, časovni odseki pa so kratki — pomembna ni širina, ampak detajl. Scenične prizore je mogoče prikazati na odru ali v filmskem kadru, pri strnjevalnem podajanju (npr. daljšega časovnega obdobja) pa si je treba pomagati s krčenjem časovne dolžine na trenutek.

Kratka zgodba *Vso pot do Pulsnitza* je akcijska zgodba. Časovno dogajanje je strnjeno (kot rečeno) na nekaj manj kot 48 ur. Prostor je, čeprav junaki prepeljejo pot od Slovenije do Nemčije, zožen v glavnem na neposredno okolico oseb, npr. na avto, parkirišče, trgovino, restavracijo, hotel, grič nad Pulsnitzem ... Tvorec nas vodi od prizora do prizora. Kadar je govor o preteklosti, ta nikoli ne zaobseže daljšega časovnega obdobja: predstavljeni so izseki iz dogodivščin obeh junakov, tako da so vsi ti prizori scenični. Na filmu bi lahko bili prikazani s pogledi nazaj. Primerjava s filmom ni naključna, saj je M. Mazzini v intervjuju leta 1989⁷ povedal, da je osnovno načelo njegovega pisanja filmsko. V zgodbi je sceničnost poudarjena tudi z dvogovori in dovršnimi glagoli (1, 90):

Feliks se je *pognal* navzdol, se *spotaknil* ob korenini — komaj je še utegnil z rokami *zaščiliti* obraz — *miže* se je prevračal, *slišal* lomljenje vej, *paranje* blaga in *pristal* na kupu snega v jarku. Še preden se je *pobral* in *pomahal* vozniku, je avto že *odpeljal* mimo. Iz pljuč mu je *ušel* pisk razočaranja in se *pomešal* s cviljenjem ustavlajočih gum.

Strnjeno so podana tista besedilna mesta, kjer avtor v enem prizoru zajame nekoliko daljše časovno trajanje. Večinoma gre za opis ali prikaz poteka vožnje. Tipičen je drugi odsek, ko Feliks svoje vedenje in videz primerja z voznikom. Izstopajo nedovršni glagoli, na koncu pa je časovna strnitev izrecno poudarjena (2, 91):

⁷T. TOPORIŠIČ, Od rolanja do zbrke in nazaj (*Mladina*, maj 1989): »Ko gledaš od šestega leta naprej po tri ameriške filme na dan, dobiš to dramaturgijo v kri.« Tudi žanr te zgodbe si je izbral iz filma: »Gre za žanr road-movieja.«

V potihu prižganem kasetarju se je moralo nekaj zataktniti, saj je cvileč ženski zborček neprenehoma ponavljal eno in isto besedo, jo *raztegoval* in *mučil* prek treh tonov, ki so Feliksa počasi *spravljali* ob živce. Toliko o gluhosti, za nezmožnost govora pa je bil najlepši dokaz, da voznik tudi *po polurni vožnji* ni spregovoril.

(3) Žarišče ali fokus je menjavanje časovno-prostorske širine zornega kota. Če se zorni kot odpira, govorimo o razpiralnem, če se zapira (časovnih in prostorskih sledijskih oblik je vedno manj), pa o zapiralnem žarišču.

V središču vseh prizorov v zgodbi sta vedno glavni osebi, nastopajoč skupaj ali posamezno. Prostor je omejen. Nov prizor pomeni menjavo položaja ali prostora. Avtor znotraj prizora spremlja osebe, tako da je zorni kot večinoma vseskozi enakomeren. Izjema so nekateri opisni deli, kjer je predmetnost pomembnejša in prostor natančneje določen. Naslednji primer razpiralnega žarišča je vzet iz 23. odseka, (104). Avtor prostor podrobneje prikazuje, zato je prostorskih sledijskih oblik vedno več:

Stali so v *koloni*, ki se je vila čez hodnik v prostor, presekan s pultom, za katerim sta slonela dva uniformiranca in lenobno sprejemala potne liste, jih prelistala ter porinila skozi režo v pregradnem zidu za njunima hrbtoma.

Časovno-prostorska širina se zamenja med nekaterimi odseki, ko se avtor iz obsežnejšega položaja usmeri samo na eno osebo in obratno. (Npr. zapirajoče se žarišče med prvim in drugim odsekom, ko se avtorjeva pozornost od obeh junakov in njenega položaja usmeri samo na Feliksa.)

Osebijskost, podajanje in žarišče se v besedilih uresničujejo s spovračanjem neodvisnih besed kot podob tvorčeve ubeseditve (tvorijo značilno prostorsko, časovno predmetno ... sledje). Preostale štiri prvine tvorčeve perspektive se uresničujejo s pomočjo glagolskih oblik.

(4) Čas. Na podlagi dogovornih časovnih pričakovanj tvorec besedila lahko podaja predmetnost, spremembe in stanje v sedanjiku ali pretekliku. Jezikovna sredstva za ubesedovanje časovnosti se dajo razdeliti na sedanjostno (sedanjik in prihodnjik) in preteklostno skupino (preteklik in predpreteklik). Kar se dogaja ne glede na trenutek govorjenja, imenujemo brezčasnost (Zemlja se vrtili okoli sonca). Za pripovedne besedilne oblike je značilen preteklik. Izjemen in stilno zaznamovan je v pripovedih sedanjik, ki se običajno uporablja za ponazoritev najbolj napetih trenutkov, t. i. dramatični sedanjik (sedanjik dovršnih glagolov, ki izraža doživljeno preteklost). Zgodba Vso pot do Pulsnitza v vsem sledi temu, saj je v celoti pisana v pretekliku. S sedanjikom tvorec dramatizira samo na enem mestu, pa še tu gre verjetno za doživljeni oz. polpremi govor (32, 112):

Zdelo se mu je, kot bi se videl z drugimi očmi, ki niso vezane na njegovo telo in misli. Nepristranski pogled.

Kaj jima je bilo? Vozita se tisoče kilometrov, ne da bi vedela, s kom, kam, zakaj.

Sedaj so na cilju.

(5) Vid. Pri upovedovanju dejanja in napetih dogodkov se pojavljajo predvsem dovršniki. Nedovršni glagoli so značilnejši za prikaz mirnejšega dogajanja in opisno besedovanje. V teh primerih je razmerje med dovršnimi in nedovršnimi glagoli v zgodbi približno enako. Za vzorec je tu vzet 30. odsek. Začenja se z opisom vožnje skozi zasneženo pokrajino. Nenadoma na cesto skoči pes in dogodki se nato vrstijo z naglico. Odlomek je lep primer prehoda iz umirjenosti v napetost (30, 110):

Zavili so z avtoceste in poskakovali čez ostanke asfalta, speljane skozi ogolel gozd na obeh straneh. Droban pekoč sneg *se je umiril in odebelil* ter *oprijel* zemlje. Sprjeti koščki *so se trgali* s kačje lesketajočega lubja dreves, ki sta jih žarometa bežno odtrgala iz teme in jih takoj zatem vanjo tudi *povrnila*.

Avto *je rezal* kolesnice v tanko plast snega.

Nasprotna polovica *je bila* popolnoma nedotaknjena.

Še policajev *ni bilo* nikjer.

Sprva *so* v čepečih vaseh še *gorele* luči, Feliks je razločil modro pobliskavanje televizorja skozi zavese, enkrat se mu *je zazdelo*, da *vidi* postavo v okviru okna — žensko? —, kasneje pa *so* bučike svetlobe *postajale* vedno redkejšje in kmalu *ni več razločil* vasi od gmote gričevja.

Oči *so se mu zmanjšale* in moral je *zadremati*, saj *ni videl*, kaj *se je zgodilo*.

Voznik *je silovito stopil* na zavoro.

Veje, cesta in snežinke *so se zavrtle* in ko *so se znova umirile*, *je avto tičal* z zadnjimi kolesi v jarku, obrnjen nazaj proti lastnim sledem.

S sedmim odstavkom (*Voznik je silovito stopil na zavoro*) se upočasnjeni ritem dogajanja pretrga, vendar pa je razlika bolj opazna zaradi prislovnega določila *silovito*, kot pa zaradi glagola *stopiti*. Nedovršni glagoli so uporabljeni za dejanja, ki so povezana s potekom vožnje (*poskakovali so čez ostanke asfalta*, *avto je rezal kolesnice*), za prikaz stanja (*cesta je bila nedotaknjena*, *policajev ni bilo nikjer*) in za posledico predhodnih dogodkov (*avto je tičal*). Vsa dejavnost oseb je upovedana z dovršnimi glagoli: z njimi je lahko prikazana trenutnost (*zazdelo se mu je*, *oči so se mu zmanjšale*, *voznik je stopil na zavoro*), kratkotrajnost (*moral je zadremati*), razmahjenost (*razločil je pobliskavanje*, *ni več razločil vasi*) ali izvršitev med gibanjem (*Zavili so z avtoceste*). Tudi spremembe v naravi so večinoma podane z dovršniki (*sneg se je umiril*, *odebelil .../ in oprijel zemlje*), prav tako poigravanje s svetlobo (*žarometa sta drevesa odtrgala iz teme in jih takoj zatem vanjo tudi povrnila*). Raba dovršnih oziroma nedovršnih glagolov je med drugim tudi način za ustvarjanje ritma pripovedovanja. Zgodbeno in dogajalno razgibanost doseže tvorec besedila z menjavo trajajočih in enkratnih, trenutnih dejanj, seveda poleg drugih stilnih in jezikovnih sredstev.

(6) Način. S tvornikom in trpnikom se žarišči udeleženec stavčnega dogodka. Pri tvornem načinu je v ospredju prvi delovalnik, pri trpniku pa drugi. Tvornik nakazuje spremembe, ki izhajajo iz različnih delovanj. Besedilo *Vso pot do Pulsnitza* ubeseduje dogajanje in dejanje, pri katerem udeleženci niso pasivni. Imajo vlogo prvega delovalnika. V celi zgodbi ni zaslediti trpnika.

(7) Naklon. Poleg glagolskega in skladijskega naklona obstaja še t. i. besedilni naklon. Tvorec lahko beseduje o nečem, kar je dejansko, kar ne obstaja ali o nečem, kar je verjetno. Dejstveni naklon se izraža s trdilnimi stavki, ki ne smejo imeti naklonskih določil. Tako je pisana tudi zgodba *Vso pot do Pulsnitza*, saj avtor zavzema do pripovedovanega stališče faktičnosti.

Kadar tvorec zanika dejansko obstajanje česa, govorimo o nikalnem, če pa stvari in stanja prikazuje kot mogoče, o verjetnostnem naklonu. Ta se prikazuje s trdilnimi ali nikalnimi stavki, ki so modificirani z naklonskimi pomožnimi izrazi (naklonskimi glagoli, npr. *moči*, in členki možnosti *morda*, *nemara ...*, domneve *baje*, *menda ...*). Oba naklona sta, s strani avtorja, v besedilu malo uporabljena. Na nekaterih mestih zanika dejanje (34, 115, 116): »Mali ga *ni pogledal*.« — »Mali *ni odgovarjal*.« Neka- tera dejanja, ki jih opravljajo oz. ki se tičejo upovedanih oseb, so prikazana s stališča

verjetnosti: »Ni se mogel popolnoma izogniti dotiku.« (32, 115) — »Nikakor se ni mogel spomniti, kako bi začel pogovor.« (34, 116)

Do sveta, ki obdaja eno osebo (Feliksa), ta dokaj pogosto zavzema verjetnostno ali negativno držo. Največ se ubada s skrivnostnim voznikom in se stalno sprašuje, kdo naj bi bil. Stvarem hoče priti do dna, zato v sebi kombinira različne verjetne možnosti. Posledica tega je besedovanje, preoblikovano z izrazi, ki pomenijo določeno naklonskost. Nekaj očitnih primerov: V 4. odseku (92) radio sporoči o dveh pobeglih kaznjencih in Feliks premišlja, zakaj ju voznik rešuje: »Če tip prej ni ničesar zaslutil, sedaj ve. Nihče ne more biti tako butast, da mu ne bi kapnilo ob očitnih dejstvih.«

»Pušnic, za ta Pušnic še nikoli nisem slišal. Mogoče tudi policaji niso, čeprav se zmerom delajo vsevede« (9, 96)

Tvorčeva perspektiva in njenih sedem podob oblikujejo tipične besedilno-oblikovne sestave. Poleg nje lahko tvorec modificira besedilo z jezikom in stilom.

2.2 Jezik besedila. Ko je govor o besedilnem jeziku, moramo imeti v mislih pertaino tipiko besedil. Jezik teh tipov temelji na tipičnih povedih. Posamezni tipi besedila se tvorijo tako, da se določeni stavčni tip ponavlja. Na podlagi tega ločimo opisni, pripovedni, razpostavni, utemeljevalni in navajalni jezik besedil. Prevladna besedilna zgradbenost zgodbe Vso pot do Pulsnitza je časovna in prostorska, osnovni tip povedi pa dejanjeprikazovalni. Besedilo je torej pisano v prevladujočem pripovednem jeziku.

Egon Werlich je pri proučevanju jezika besedil upošteval samo vrsto jezika glede na besedilne tipe. Vsako besedilo pa ima še druge jezikovne posebnosti, ki se naslanjajo na različne jezikovne zvrsti in hkrati niso stilizmi. V Vso pot do Pulsnitza pride do izraza predvsem način govora posameznih literarnih oseb. Jezikovna verističnost je razvidna tako iz avtorskega kot iz jezika junakov zgodbe. Način izražanja, zlasti pa besedje, sta prilagojena udeležencem zgodbe. Način, kako Feliks označuje neznanega voznika, komentira dogajanja, čustvuje in premišlja, je značilen primer idiolekta. Feliksov jezik je poln vulgarizmov in slabšalic. Uporablja jih za: (1) naravne človeške potrebe: »Mali je scal ob drevesu in mu kazal hrbet.«; »Če je šel v grmovje, verjetno serje.« (32, 112); (2) težavnost položaja: »„Najebala sva!“ se je Feliksu razlezlo po možganih.« (5, 92); (3) slabšalno označevanje ljudi, njihovo ničvrednost: »Pobral je ključ! Pizda!« (6, 93), »Nimaš ti intelekta, but!« (17, 101) (zadnji primer je še posebej zanimiv zaradi pomenskega in izraznega kontrasta besed); (4) močno zanikanje in omalovaževanje: »Usoda! Drek!...«

2.3 Stil je izbira jezikovnih sredstev na vsaki stopnji stavčne zgradbe. Za tvorca besedila je stil besedna in skladenjska polnitev stavčnih vzorcev, prek katerih se besedilni jeziki kažejo v besedilnih oblikah. Tvorec lahko izbira med nanašalno istovetnimi jezikovnimi variantami. Izbira določene jezikovne variante kaže držo in odziv avtorja do oseb, predmetov, stanj in sprememb v določenem sporočevalnem položaju. Konkretno izbire so lahko stilno nevtralne ali zaznamovane. Werlich ločuje med čisto in mešano stilno vrsto. Čista stilna vrsta je tista, kjer se avtor odloči samo za nevtralni ali samo za metaforični stil, mešana pa tista, kjer se poslužuje obeh. Nevtralni stil ne izraža drže govorečega. Je osnova drugih stilov in skupni minimum besedila. Daje nam nezaznamovano normo, od katere se lahko tvorec odmika. Metafo-

rični stil je odstop od nevtralnega stila, njegova uporaba pa temelji na primerjavi med pojmi, ki sicer med seboj niso povezani.⁸

Na prvi pogled je zgodba *Vso pot do Pulsnitza* pisana v realističnem, objektivnem jeziku, brez izrazitih stilemov. Tvorec je do zgodbenega dogajanja distanciran in pri prikazovanju predmetov in stanja stvari nevtralen. To je razumljivo, saj sta tako tvarina besedila kot oblika določevalni prvini, ki avtorju »narekujeja« stil pisanja. Metafore niso v vlogi poetike, ampak prej služijo nazornemu in verističnemu prikazu: »Mestu so se približevali v koloni za tremi avtomobili, *starimi škatlami*, ki jih je — zaradi njihove neopaznosti v množici — Feliks najraje kradel.« (5, 92) — »Brez-obzirno odkrito je fiksiral pogled na *gomoljastem krompirju*, ki ga je Mali namesto nosu nosil sredi drobnega, deškega obraza pravilnih potez.« (6, 94)

V nekaterih primerih je opazno subjektivno prikazovanje občutja, ki s pomočjo nenavadnih pomenskih zvez doseže ekspresivnost: »Feliksu *so se drobile kosti v telesu*.« (sesula se mu je predstava o Malem) (32, 113) — »*Smrt v očeh Malega se je pričela drobiti. Razsipati*.« (bilo ga je groza) (32, 115)

Od semantičnih figur je v zgodbi veliko bolj kot metafora uporabljena metonimija oz. njena različica sinekdoha.⁹ »Srednja vrata so se počasi odprla. *Prsti, ki so jih odrinili*, so se le za trenutek zasvetili na *črnem usnju*, s katerim je bila tapecirana notranjost.« (1, 90) — »*Dvigajoča roka* (policajeva, op.) s STOP tablico se je borila z dolgočasjem.« (4, 93) — »Sklonil je pogled k roki na menjalniku in se vprašal, o čem neki tip razmišlja. Prsti so naglo pobobnali, valujoč od palca k mezincu, nato pa prestavili v vzratno prestavo.« (11, 97) V navedenih primerih je vidno metonimično razmerje med delom telesa in osebo. Avtor poudarja skrivnostnost neznanega voznika z metonimijo (*prsti, ki so jih odrinili*). Naslednja metonimija je poskus obračanja pozornosti k določeni točki, tj. usmerjenost Feliksovega pogleda v dvigajočo roko, ki pomeni morebitno nevarnost. Podoben je tudi učinek sinekdohe zadnjega navedenega odlomka. Avtor se torej poslužuje metonimije za večjo učinkovitost po vedenega. Drugič pa — metonimija je pravzaprav filmska (metaforo se na traku ne da prikazati) — avtor pokaže samo tisto, kar lahko vidimo, kar pa je skrito očem, je skrito tudi bralcu.

Če naj torej uvrstim zgodbo v enega od možnih stilnih tipov po E. Werlichu, bi bila najbolj ustrezna določitev besedila kot mešanega — pisanega v nevtralnem, s prvinami metaforičnega in ironičnega stila. Vendar so vse omenjene stilistične določitve besedila v našem primeru premalo, saj ne zajamejo vseh jezikovnih ravni, ampak le pomensko. Oblika in izraz zgodbe *Vso pot do Pulsnitza* je v glavnem odvisna od ritma zgodbenega dogajanja. Menjavanje intenzivnosti dogodkov, tj. nizanje prizorov dejanja in napetosti ter pomiritve in upočasnitve, je največja moč besedila.

⁸V *Literarnem leksikonu* je metafora definirana sledeče: Metafora je osrednja retorična figura: besedo ali besedno zvezo nadomesti druga beseda ali besedna zveza; čeprav pripadata obe — nadomestujoča in nadomeščena — dvema različnima pomenskima območjema, ju povezuje zamolčana, a iz sobesedila razvidna skupna značilnost.

⁹Sinekdoha je retorična figura, kjer besedo ali besedno zvezo nadomesti druga beseda ali besedna zveza; med obema — nadomestujočo in nadomeščeno — obstaja pomenska zveza, ki je količinske narave, npr. del — celota, rod — vrsta, snov — izdelek, ednina — množina (*Leksikon Literatura*, Ljubljana: DZS, 1984).

Najpomembnejše izrazno sredstvo, s katerim je tvorec besedila dosegel značilno ritmičnost zgodbe, je skladnja. Ritem zgodbe je dosežen s kombiniranjem različic stavčne skladnje. Skladenjska zgradba tistih besedilnih mest, kjer se dogodki in napetost stopnjujejo, se očitno razlikuje od mest, ki niso tako intenzivirana (21, 103):

Motor je molčal. Feliks je na pol odprl levo oko in takoj spet zamižal. Polagoma je spet tonil v spanec, ko mu je slika, ki jo je pravkar videl, prišla do zavesti. Stražarji z avtomati. Bodeča žica. Zid. Stražni stolp z reflektorjem.

Skočil je pokonci in zatulil:

»IZDAJA!!!! STRELJAJ MALI!!!! POBIJ JIH!!!! MATER JIM JEB...«

Prehod iz umirjenosti v napetost je prikazan s spremembo ritma. Poved se razstavi na več enodelnih samostalniških stavkov. Z izpustitvijo glagolske oblike je upovedano neposredno dožemanje položaja, kot ga vidi Feliks.

Toporišič pravi, da je zaporedje enostavnih povedi izraz spontanega, nepripravljenega govora.¹⁰ Večpovedje oz. t. i. razdružena poved učinkuje v smislu čustvenosti in ekspresivnosti. Kadar je dogajanje v zgodbi zelo dramatično in prevladuje vzdušje napetosti, se povedi skrajšajo in razbijejo v večpovedno strukturo. Primer (32, 114–115), ko se Feliks pripravlja na uboj voznika:

Voznikova dlan je izginila v razporku.

Kako zelo ga je Feliks spregledal!

Zato je sprožil.

Voznik se je zamajal.

Razširil roki.

Izmed prstov desnice se je izmaknil papirnati robček in v dolgih nihajih poletel k tlom.

Telo se je obrnilo, spodrsnilo po pobočju, se valilo proti naselju in se že nekaj metrov niže ujelo ob posušeno korenino ter obmirovalo.

Feliks je začutil za vratom sapo.

Obrnil se je, se spogledal z Malim in dojel, da je že mrtev.

Kot blagajničarka, čuvaj in vsi drugi.

Začel je odpirati usta v krik.

Smrt v očeh Malega se je pričela drobiti. Razsipati.

Odlomek s svojim večpovedjem deluje ekspresivno. Bralec lahko doživi celotno dramatičnost dogodka, usodno za nadaljnji potek. Prvih pet povedi z razdrobljenostjo ponazarja hitrost odvijanja dogodkov. Avtor je zabeležil samo zunanje dogajanje, zato deluje prizor mehanično — voznikovi gibi so posledica uštelitve. Trenutnost dogodka je ponazorjena tudi z dovršnimi glagoli. Dramatičnost dogajanja je poleg večpovedja stopnjevana še tako, da vsaka poved predstavlja nov odstavek. Ekspresija pridobi na svoji moči, saj je učinek poleg ritmičnega še vizualen.

Drugi element skladenjskih stilizmov je stilni izpust (elipsa), ki izraža zgoščenost dogajanja. V naslednjem odlomku (32, 114), se glagol videti nanaša na različne »objekte« opazovanja.

Kljub noči in naletavajočem snegu je Feliks videl popolnoma jasno vse do zadnje podrobnosti.

Oči pred njim, ki so se trgale od nekod drugod; se prebujale in pojavljajoča sled presenečenja v kotičkih, kaj za vraga se dogaja.

Voznikovo roko, ki se je pričela dvigovati k notranjemu žepu suknjiča.

¹⁰Jože TOPORIŠIČ, *Stilistika skladenjskih pojavov, Nova slovenska skladnja* (Ljubljana: DZS, 1982), str. 189–198.

V prvi povedi je objekt Feliksovega videnja določen splošno, v naslednjih dveh pa je ekspliciran s tem, da se glagol *videti* ne ponovi. Izpust je še toliko bolj očiten, ker je glagol od določujočih sestavin precej oddaljen in mora bralec sam zapolniti vrzeli.

Večpovedje že samo na sebi deluje stopnjevalno, včasih pa se poveže s pravim retoričnim klimaksom, saj moč in pomembnost posameznih sestavin naraščata. Slednja figura je poleg skladijskih stilizmov tesno povezana z zgodbenim dogajanjem. Klimaksno je zgrajena celotna zgodba (napetost proti koncu narašča, z vmesnimi upočasnitvami), prav tako pa tudi posamezna besedilna mesta znotraj zgodbe. Tako (2, 91) Feliks ocenjuje svoje početje in zunanost: »Ni si mogel pomagati; kakršen je bil in kar je počel, se mu je zazdelo *narobe. Nepravo. Neprimerno. GRDO.*«

Poved za podpičjem je na koncu razstavljena na več pridevniških enodelnih stavkov. Stopnjevanost neprijetnih občutij ni izražena samo s klimaksom, ampak tudi s skladnjo in na koncu poudarjena še z grafičnim posegom — samimi velikimi črkami. Tak vizualni učinek avtor uporablja, kadar hoče povedano še posebej poudariti in povečati izrazno moč besede, ki v takih primerih običajno izraža intenzivnost čustev, npr. grozo, strah, jezo, ali predstavlja grožnjo oz. dopoved (21, 103): »IZDAJA!!!! STRELJAJ MALI!!!! POBIJ JIH!!!!«

Kratko zgodbo *Vso pot do Pulsnitza* odlikuje svojevrsten stil, temelječ na značilnem ritmu pripovedi. Dogajanje ima izvrstno podporo v izrazu. Prav koherenca vsebine in izraza je ena glavnih odlik zgodbe. Werlichovo pojmovanje različnih stilov (nevtralnega, metaforičnega, mešanega, ironičnega ...) za stilno analizo besedila ni zadostno, saj zajema le ožje območje zvrstnosti, ne pa npr. glasovnih ali skladijskih stilizmov, ki nadalje obsegajo celo množico različnih stilnih variant.

3 Splošne značilnosti besedila

Egon Werlich v svoji knjigi v prvih štirih poglavjih obravnava načine, kako se besedilo konstituira glede tipov, oblik in oblikovnih različic. Raziskuje besedilno-oblikovne sestavnike, kot so tvorčevo gledišče, jezikovna zvrstnost, stil, zgradbeni vzorci itd. Na besedila gleda s stališča njihovih tipskih in oblikovnih posebnosti. Obstajajo pa tudi sestavniki, ki so značilni za vsa besedila, ne glede na njihovo tipsko pripadnost. Splošni značilnosti besedil in obči besedilotvorni načeli sta mu sovisnost (koherenca) in popolnjenost (komplekcija). Sovisnost je skladijska in vsebinska povezanost besedilnih znakov in se opira na sledje — začetni znak ima svoje ponovitve, zamenjave in strnitve v nadaljnjem besedilu. Popolnjenost pomeni, da je med začenjalnikom in končevalnikom besedilo kompletirano, da »ne manjka nič«, kar bi besedilu odvzelo celovitost.

3.1 Besedilotvorni besedilni sestavniki. Znaki, s katerimi besedilo tvorimo, so dveh vrst. Prvi so besede, ki se nanašajo na stvarino zunaj besedila in bo v njem upovedana. Te besede imajo nanosnik (referent) in so vsebinske oz. polnopomenske. Druge so funkcijske ali služnostne besede: te nimajo nanosnika zunaj besedila, ampak se vežejo na polnopomenske besede. Služnostne besede tvorijo služnostne (funkcijske) sledijske oblike, polnopomenske pa predmetnostne (topikalne) sledijske oblike. Služnostne sledijske oblike nadomeščajo vsebinske besede. Njihova vsebina je izražana v sonanašalni (nadomeščeni) besedi s polnim pomenom. Po navadi stojijo za nadomeščenim izrazom in tvorijo navezovalne (anaforične) sledijske oblike. Redkeje

napovedujejo ali naznačujejo sledeči znak. V tem primeru tvorijo napovedovalne (kataforične) sledijske oblike. Slovenski jezik pozna še eno skladenjsko posebnost, in sicer poničtenje. Samostalnik — pravzaprav osebek kot stavčni člen, ni nujno nadomeščen z zaimkom, ampak se ta pogosto izpušča, saj se oseba da razbrati iz glagolske končnice.

Predmetnostne (topikalne) sledijske oblike. Razmerje med nadomeščeno in nadomestno polnopomensko besedo (tj. med enotami sosledja) je troje: (1) enakovrednostno (ekvivalentno) razmerje: če je pomenska podstava izrazov istovetna; če je semem oz. pomenska podstava ista, beseda ali besedna zveza pa druga, govorimo o perifrazi; sledijski znak pa je z nadomeščenim lahko istoveten — to je ponovitev znaka; (2) presečno (intersekcijsko) razmerje: sledijski znak mora imeti z začenjalnikom vsaj en skupni pomen, oba leksema pa se morata nanašati na skupno pomensko jedro (arhisemem); če se nekatere pomenske enote glede na skupno pomensko jedro prekrivajo, druge pa ločijo, govorimo o sopomenkah; v presečno razmerje spada tudi graditev sledja po načelu nasprotnosti — s protipomenkami; sledijska znaka se glede na skupno pomensko jedro ločita na podlagi zanikanja kake pomenske sestavine (npr. v lastnem svetu tuja). (3) vključevalno (inkluzivno) razmerje: tu je en znak sledja vključen v drugega; poznamo dve vrsti pomenskih razmerij med sledijskimi znaki: prvo je podrejanje, kjer je nadomeščajoč izraz podpomenka (hiponim); če pa je drugi izraz začenjalniku nadrejen, govorimo o nadrejanju, nadomeščajoča beseda pa je nadpomenka (hipernim).

Sledijske oblike v zgodbi Vso pot do Pulsnitza

Zgodba, ki je sicer poimenovana kratka zgodba, je s stališča preučevanja besedil in njihovih sestavnikov precej dolga in zapletena. V taki zgodbi je zelo veliko sledij, saj moramo imeti pred očmi dejstvo, da vsak predmet, oseba ali stanje tvori svoje sledje. Analizirala sem predmetnostno sledje za voznika in sledje preteklosti obeh junakov.

Voznik je zadnja od treh oseb, ki so v središču pripovedovalčeve pozornosti in od vseh najbolj skrivnostna. Ni označena z osebnim lastnim imenom in do konca zgodbe ostaja nekako nedoločen lik. Preimenovanje začetnega znaka v nadaljevanju besedila je zato toliko bolj zanimivo, saj soudeleženca nimata otipljive osnove za njegovo identifikacijo. Analiza bo pokazala, da ga pripovedovalec imenuje drugače kot njegove osebe, ki nastopajo v zgodbi — tu mislim predvsem Feliksa; avtor je namreč do voznika distanciran, medtem ko Feliksa voznik osebno prizadeva, saj je od njega odvisen.

Sledje za tretjo poglavitno osebo v zgodbi je uvedeno z besedo *voznik* (1, 90). Voznik vsebuje pomenske sestavine '+živo, +človek, +moški +kdor vozi kako vozilo nasploh'. Če je v nadaljevanju zgodbe voznik v središču avtorjeve pozornosti, so sledijski znaki največkrat identični začenjalniku (gre za enakovrednostno razmerje) ali pa ga imenuje *neznanec* — zlasti v prvem delu zgodbe, ki je z začetnim znakom v presečnem razmerju. Kasneje (9, 96) ga imenuje še bolj splošno: *moški*.

Z ugibanjem o vozniku se največ ubada Feliks. Ker ne ve o njem nič, mu v mislih daje najrazličnejše vzdevke, odvisno tudi od razpoloženja oz. nastrojenosti do voznika. Večina njegovih poimenovanj je pogovornih ali slabšalnih izrazov. V razmerju

do začenjalnika predstavljajo ti predmetnostni znaki presečno skupino sledijskih oblik. Skupno pomensko jedro je '+živo, +človek, +moški'. Znaki se med seboj razlikujejo v tistih semih, ki pomenijo različno vlogo opravljanja kakšnega dela, ki izražajo kakšno čustvo oz. odnos do voznika in predstavljajo določen položaj glede na druge udeležence. Najpogosteje ga imenuje tip: »Če *tip* prej ni ničesar zaslutil, sedaj ve.« (4, 92) — »Sklonil je pogled k roki na menjalniku in se vprašal, o čem neki *tip* razmišlja.« (11, 97) — »Kaj počne *tip* na občini?« (15, 98) — »*Tip* je obvladal volan, povrh vsega pa so vseskozi vozili po široki avtocesti.«; »Pametno! Zakaj pa, po tvoje *tip* nič ne govori?« (19, 102) — »Peder! *Tip* je peder! To bo!« (25, 106) — »Mar namerava *tip* že jutri nazaj?« (26, 108) — »V grmovje grem, poiščem *tipa* in mu vzamem avtomobilske ključke.« (32, 113)

Iz SSKJ sem izbrala dva pomena te besede, ki bi ustrezala sobesedilnemu pomenu. Beseda *tip* lahko slabšalno pomeni človeka z določenimi negativnimi lastnostmi ali pa ekspresivno človeka, osebo nasploh. Mislim, da sta verjetni obe razlagi. Feliks ga imenuje tako, ker o njem nič ne ve, hkrati pa se mu zdi tudi sumljiv človek, ki ju je rešil z nekim posebnim namenom.

Voznik je v Feliksovih očeh viden kot *velik, lep, svetlolas maneken* (2, 91), o njem ugiba kot o *bogatem narkomanu* (4, 92), čuti odpor do *tega popolneža* (8, 95) in *zoprneža* (17, 101), ga označi za *idiota* (19, 102), *pedra* (25, 106) in ugiba njegov »poklic« — skoraj gotovo ni *policaj*, ampak mogoče *vohun* ali *najeti morilec* (26, 108). Vsi omenjeni sledijski znaki imajo z začenjalnikom skupni arhisemem (skupno pomensko jedro) '+živo, +človek, +moški', medtem ko se tipične značilnosti posameznih znakov oz. njihovih nosilcev med seboj precej razlikujejo. *Maneken* v sobesedilu pomeni izrazito lepega moškega, *narkoman* je moški, ki jemlje mamila, *popolnež* pomeni osebo, ki je popolna v vsakem pogledu, *zoprnež* je človek, ki vzbuja občutek nelagodja, *idiot* pogovorno slabšalno pomeni omejenega, neumnega človeka, *peder* je pogovorno homoseksualec, *policaj* je oseba s policijskim poklicem, *vohun* je človek, ki si prizadeva s prikritim poizvedovanjem dobiti zaupne podatke in jih posredovati tuji osebi ali državi, *najeti morilec* pa je oseba, ki je plačana za to, da ubija ljudi. Mali o vozniku ne razmišlja kaj dosti, ampak se prepusti dogodkom, da ga nesejo s sabo. Enkrat, ko voznik reši povoženega psa trpljenja, ga imenuje *svetnik* (30, 111), kar ekspresivno pomeni človeka, ki v najvišji meri obvladuje negativna nagnjenja in si prizadeva delati dobro, in enkrat *pravičnik* (34, str. 117). V presečno skupino sledijskih oblik lahko uvrstimo še znak, ki izraža položaj v poteku sporočanja. Tako (9, 96) Feliks vpraša voznika, kam se peljejo: »„V Pulsnitz,“ je odgovoril vprašani ne da bi ga pogledal.«

Ostali znaki, ki zamenjujejo začetnega, spadajo v vključevalno skupino sledijskih oblik. V večini primerov gre za metonimijo, kjer del zamenjuje celoto: »*Prsti*, ki so jih odrinili, so se le za trenutek zasvetili na črnem usnju, s katerim je bila tapecirana notranjost.« (1, 90) — »*Prsti* so naglo pobobnali, valujoč od palca k mezincu, nato pa prestavili v vzratno prestavo.« (11, 97) — »*Telo* se je obrnilo, spodrsnilo na pobočju, se valilo proti naselju in se že nekaj metrov niže ujelo ob posušeno korenino ter obmirovalo.« (32, 115)

V 32. odseku Feliks voznika ubije in od tu dalje je o njem govora le še kot truplo: »Pazljivo se je spustil po pobočju in previdno segel *truplu* v žep ter potegnil ven

ključe.« (32, 115) — »Premagal je gnus in pričel brskati po žepih ledenega *trupla*.«; »*Truplo* je ležalo na hrbtu in vanj sta strmeli dve s snegom zadelani vdolbini namesto oči.« (35, 118)

Če primerjamo pomenske sestavine besed *voznik* '+živo, +človek, +moški, +kdor vozi' in *truplo* '-živo, +telo človeka/živali', lahko vidimo, da se truplo nanaša na snovni del človeka, tj. na telo, ki pa je mrtvo. Truplo je metonimija, ki je hkrati del človeka in posledica neživosti. Iz tega lahko izvedemo, da je truplo kot neživo telo vključeno v začetni znak voznik. V zadnjem odseku najdemo še eno besedno zvezo, ki se posredno nanaša na voznika, a je v bistvo metafora oz. vidni del trupla: »Črna kepa, ki jo je skupaj vezala kri, se je odvalila po pobočju in rasla z vsakim obratom.« *Črna kepa* (eden od slovarskih pomenov je neoblikovan kos sprijete snovi) je v presečnem razmerju do trupla. Imata skupen sem gmote oz. snovi.

Sledijske oblike so potrdile Werlichovo delitev sledijskih oblik na služnostne in predmetnostne ter tri razmerja med sledijskimi znaki. Graditev sledij s služnostnimi besedami je običajna in skladenjsko logična, kolikor zaradi prepogoste uporabe le-teh ne pride do nerazumljivosti oz. nezmožnosti navezave na predhodne (ali redkeje sledeče) polnopomenske besede. V samem besedilu pa je bilo veliko bolj zanimivo in smotno iskati predmetnostne sledijske oblike, zlasti, ker gre za umiselno besedilo. (V neumiselnih, predvsem pa strokovnih besedilih, je pred slikovitostjo potrebna natančnost izražanja, zato so v njih najbolj pogoste ponovne pojavitve začetnih znakov.) V zgodbi *Vso pot do Pulsnitza* je avtor uporabil najrazličnejše možnosti, ki jih ponuja slovensko besedišče, in ustvaril zanimivo zgodbo, ki jo poleg zanimivih stilnih prijemov odlikuje tudi sočnost izražanja. Uporabljeno besedje je zelo dobro prilagojeno tipom junakov: preprostima, prestrašenima, prebeglima zapornikoma, katerih izražanje (zlasti Feliksovo) temelji na pogovornem, tudi počestnem in nižjem besedju. Začetni znaki, ki so sprva avtorjevi — nevtralni, dobijo skozi prizmo zgodbenih junakov nov čustven naboj. Znaki, uprabljeni v besedilu, razodevajo vse vrste in razmerja predmetnostnih sledijskih oblik.

Zgodba *Vso pot do Pulsnitza* razkriva še eno sledje, ki ga lahko imenujemo sledje preteklosti. Od drugih se razlikuje v tem, da se ne gradi samo iz enega predmeta, osebe ali dejanja. Kar ga povezuje, so *Mali, Feliks in pištola*. Dogodki iz preteklosti junakov so po koščkih »razmetani« skozi celo zgodbo. Niso navajani v zaporedju, kot so se v preteklosti dogajali, ampak jih mora bralec sam povežati v zaključeno celoto. Če povežemo posamezne dele, dobimo približno tako predzgodbo:

Spoznala sta se v popravnem domu, ko je Feliks Malega rešil pred vsiljivimi fanti, ki so ga nadlegovali. (Zato je Malega strah homoseksualcev.) Postaneta kriminalni par. Osrednji dogodek, zaradi katerega sta pristala v ječi, je bil rop banke, kjer je Mali ubil blagajničarko in čuvaja. Ker je Feliks na sodišču ščitil partnerja, morilca niso mogli ugotoviti, zato so ju skupaj obsodili na enako zaporno kazen. Iz zapore sta pobežnila tako, da je Mali s pilo zabodel čuvaja. Tu se začne zgodba o bežanju.

Z razbitjem predzgodbe na dele, ki niso pripovedovani v časovnem zaporedju, kot so se vrstili, avtor pri naslovniku zbudi željo, da bi izvedel, kaj se je zgodilo. V napetosti in nevednosti ga drži vse do 19. odseka, kjer je pojasnjen glavni zločin. Prav to prikrivanje in razkrivanje, poleg glavne, že tako napete zgodbe, priklene bralca, da ji sledi. Na neki način vsa predzgodba temelji na načelu katafore. Bralec zve neki dogodek ali dejstvo, ki je pojasnjeno šele kasneje in tako ostane nekaj časa brez zadostne obveščenosti.

Najpomembnejši deli, govoreči o preteklosti, prikazujejo umor, sojenje, zapor in pobeg, vse zelo kratko in jedrnato, toliko, da bralec dobi vpogled v zadevo. V prvem odseku avtor bralca pripravi k pričakovanju, da bo seznanjen z vzrokom bežanja obeh glavnih oseb. Dvogovor med Malim in Feliksom poteka približno takole (v navedek sem strnila samo izjave, ki se tičejo preteklosti):

Mali: »Žal mi je za pilo. Res je nisem mogel izvleči.«

Feliks: »Pozabi. Ni važno. Se je pač zataknila med rebra.«

Mali: »Misliš, da so ga že našli?«

Zaimek *ga* je uporabljen kataforično — za nekaj časa ustvari vsebinsko prazno mesto in krepki naslovnikovo zanimanje. To je »potešeno« v četrtem odseku, kjer Feliks za trenutek ujame radijska poročila: »Pobegla kaznjena, ki sta ubila stražarja in ...« Naslednje besedilno mesto, kjer je govor o zločinskem dogodku, najdemo v (6, 93), kjer Feliks želi prepričati Malega, naj neznancu uideta: »Usoda! Drek! Spoznala sva se v popravnem domu za mladoletnike in jaz sem te zvlekel ven. *Načrt za rop je bil moj. In ko so naju ujeli, sem takoj splaniral pobeg!* Poglej, kako daleč sva že prišla. Naprej pa ne bova! Ker se ti ne ljubi dvigniti riti!« Prvi del izjave se nanaša na njuno poznanstvo, del, ki je tiskan ležeče, pa naznačuje akcijo, zaradi katere sta prišla v zapor in pobeg. Omenjena izjava bi bila pravzaprav dovolj obvestilna za bralca, da bi razumel približno preteklo dogajanje. Vendar se avtor ne zadovolji s tem, zato bralec v (15, 99) dobi nov podatek, ki vzbudi dodatno radovednost:

Mali: »Stvari se dogajajo. Nič nimam pri tem.«

Feliks: »To praviš vsakič. *Po blagajničarki, po čuvaju...*«

Dokončno je dogodek pojasnjen v 19. odseku (102), ki tako postane ključen za razumevanje preteklosti. Obrazložena sta tako *blagajničarka* in *čuvaj*, še enkrat pa tudi *ga* iz prvega odseka:

Koliko ljudi lahko reče, da ima za prijatelja popoln stroj za ubijanje. Do zadnjega odtenka jasno je zagledal usta blagajničarke, kako so se začela odpirati v krik, ki ju bo izdal in zajebal vse skupaj. Črna, globoka odprtina je vklenila njegov pogled, mu nasršila ušesa. Trajalo je tako dolgo, da si je zaželel vpitja, premika, potem pa se je zavedel, kako više, sredi čela, raste nova, prav tako črna in globoka votlina. Ženska je poniknila za bančni pult s steklenimi očmi. Mali je stal ob njem in s konice dušilca na cevi se je pokadilo. Še preden je lahko rekel karkoli, se je Mali obrnil. Med vrati je stal ostarele čuvaj. Še ena odpirajoča usta, ki niso zakričala. Spomin je preskočil na temen jetniški hodnik, po katerem sta bežala in trčila ob čuvaja. Temu je uspelo zaječati.

Dogodek je viden skozi oči Feliksa in je osredinjen samo na obe dejanji uboja. Dogajanje v obdobju med ropom banke in in pobegom iz zapora ni prikazano (*Spomin je preskočil ...*). Delno je ta vmesni čas pojasnjen v 23. odseku, (113). Očitno so ju ujeli in jima sodili. Feliks skuša Malemu dopovedati, ko se ta odvrne od njega, da sta zvezana v dobrem in zlem: »Mali, ampak... ti si jih pobil. Vse si jih TI pobil. Na sodišču te nisem izdal. Prašiči niso mogli ugotoviti, kdo je morilec. Enake kazni so nama dali.« Tako šele proti koncu zgodbe torej izvemo vse ključne podatke iz njune preteklosti, katerih posledica pa je nakazana v prvem odseku.

3.2 Besedilnotvorne besedilne enote. Začetek in konec besedila sta določena z začenjalnikom in končevalnikom. Med obema znakoma je besedilo popolnjeno s povedmi. Količina povedi je različna, zato se besedila med seboj ločijo tudi na podlagi

razsežnosti. Poved ima dvojno vlogo. V okviru skladnje je najvišja enota, v okviru besedila pa najnižja. Poved pa je lahko tudi besedilo najmanjše oblike. Povedi besedila se razvrščajo v višje enote od sebe. To so vrstične skupine ali odstavki, ki naj bi označevali tudi pomensko različne besedilne enote. Odvisne besedilne enote, kot je npr. odstavek, so označene z enakimi strukturami popolnjenosti in sovisnosti kot celotno besedilo. Odstavek se lahko pomensko navezuje na prejšnjega, lahko pa se navezuje na nekaj odstavkov nazaj (npr. znak petega odstavka se opira na znak drugega odstavka, ne da bi bil vmes omenjen — povezan je zaradi načela sovisnosti in popolnjenosti), prav tako pa lahko napoveduje znak naslednjega odstavka ali nekaj odstavkov naprej.

Odstavek je besedilna enota, o katere razdelitvi in označitvi v večini besedilnih oblik odloča tvorec besedila. V tekočem besedilu pa so manjše besedilne enote odvisne od celote oblikovno, stvarno in sobesedilno. V sobesedilni odvisnosti od prejšnjega odstavka in, po drugi strani, od celega besedila, se kaže še ena besedilna enota, ki se gradi iz odstavkov — odsek (sekcija). Odsek je po navadi tista višja besedilna enota od odstavka, ki vpelje nov začenjalnik. Odseki se nadalje povezujejo v poglavja, poglavja v dele (enega besedila) in deli v knjige. Besedilni odlomki so običajno besedilnotipsko čisti, celotno besedilo pa mešano.

Besedilne enote zgodbe *Vso pot do Pulsnitza*

Da je zgodba členjena na večje in manjše besedilne enote, je vidno že na prvi pogled. Povedi so združene v odstavke, celotno besedilo pa je razdeljeno na 35 daljših ali krajših delov, večjih od odstavkov, tu imenovani odseki. Ti so med seboj ločeni z večjim vrstičnim presledkom in zvezdico. Znotraj daljših odsekov je besedilo kar precej razčlenjeno. Vsako govorno dejanje je predstavljeno s posebnim odstavkom. Tako dolžina povedi kot razčlenjenost besedila na odstavke odražajo menjavo ritma zgodbenega dogajanja. Kadar se dogodki vrstijo hitro eden za drugim, se povedi skrajšajo, tako da so v mnogih primerih povedi hkrati tudi odstavki.

Prvi odsek je glede na preostale dokaj obširen — obsega nekaj več kot dve strani. Razdeljen je na 37 odstavkov. Dvanajst je primerov premege govora (odstavki predstavljajo menjavo govornega položaja), drugi pa so »običajni« odstavki. Od teh je kar petnajst odstavkov povedi. V prvih dveh povedih sta vpeljana začetna znaka za glavni osebi, v 26. odstavku pa za voznika. Odsek je členjen na odstavke na podlagi dogajalne zaporednosti (neko dejanje, ki sicer sledi prejšnjemu, a se po vrsti oz. tipu razlikuje, je po navadi prikazano v drugem odstavku) in menjave mikroprostora. Označujejo stanje ali položaj, ki je trenutno v pripovedovalčevi ali junakovi pozornosti. Tako so odstavki hkrati tudi pomenske enote (1, 90, tj. 31–33 odstavke).

Helikopterja sta zrasla do velikosti srajčnih gumbov.

Tudi zadnja desna vrata na avtomobilu so se odprla.

Malodušje je izginilo. Preden pa se je v Feliksa vrnila energija akcije, ga je opljusnila groza. Prehitro je minila, da bi se dodobra zavedel vzroka; bilo je nekaj v zvezi s temno notranjostjo vozila in vabečimi vrati, ki so komaj opazno drhtela zaradi vetra in brenanja motorja.

Medtem ko odstavki besedilo zgodbe členijo na zelo kratke enote, ki večinoma označujejo faze nekega prostorsko in časovno enotnega dogajanja ali spremembo dejavnosti (lahko bi rekli, da prikazujejo mikropoložaj), pa so odseki tiste enote, ki so

izrazitejše in obsežejo makropoložaj. Egon Werlich je odseke označil za tiste višje enote od odstavka, ki vpeljejo nov predmetnostni začenjalnik. To za zgodbo *Vso pot do Pulsnitza* ne velja, saj se v prvem odseku pojavijo vsi pomembni začetni znaki. Torej mora obstajati neko drugo načelo, po katerem so organizirani. Kar najprej opazimo navzven, je, da so zelo različnega obsega. Najdaljši, 32., meri skoraj štiri strani, najkrajša pa sta predhodni, 31., in naslednji, 33., ki sta samo enostavni povedi. Zelo kratek je tudi 13., ki obsega eno večstavčno poved. Nekaj je tudi odsekov, ki so hkrati samo odstavki (2., 20., 24. in 28.). Torej dolžina ni tisto merilo, po katerem je besedilo razdeljeno na odseke. Prvi odsek prikazuje enotno prostorsko in časovno dogajanje (rob gozda, dolina, cesta; krajše časovno obdobje) in povezano akcijo (krajši počitek na begu, mimoidoči voznik, ki ju reši). Znotraj odseka je dogajanje razdeljeno na posamezne gibe, izjave in misli, označene z odstavki. Odseki torej označujejo spremembo prizorišča in/ali spremembo avtorjeve usmerjenosti na novo dogajanje oz. osredinje na eno osebo in njeno premišljevanje. Ločijo se tudi po besedilnih tipih. Večina jih je dejanjeprikazovalnih, nekaj pa jih je opisnega tipa. Vsi so med seboj povezani na podlagi časovne zaporednosti. Besedilna mesta, ki prikazujejo preteklost, ne rušijo dogajalne nepretrganosti, saj so vanjo umeščena kot asociacije, premišljevanja ali dvogovori in niso označena z lastnimi odseki.

Prvi odsek označuje prvo enotno prizorišče (odmaknjena dolina), v njem smo seznanjeni z vsemi tremi glavnimi osebami in z glavnim motivom Malega in Feliksa — zbežati pred zasledovalci. Kljub veliki obvestilnosti in vpeljavi vseh pomembnih oseb in predmetov, ki bodo osnovno gibalo cele zgodbe, deluje kot enovita in zaključena celota. Končevalnik prvega odseka napoveduje prostor nadaljnega dogajanja: »„Z vsakim kilometrom sva bliže svobodi in vsako sekundo se poveča razdalja med nama in preganjalci,“ je mislil *vso pot do Pulsnitza*.« 1., 3., in 4. odsek prikazujejo dogajanje v avtomobilu. Pomensko se 4. odsek navezuje na drugega in je v bistvu njegovo nadaljevanje. Tam je v zadnjih dveh povedih zapisano (2, 91): »V potih prižganem kasetarju se je moralo nekaj zatakni, saj je cvileč ženski zborček neprenehoma ponavljal eno in isto besedo, jo raztegoval in mučil prek treh tonov, ki so Feliksa počasi spravljali ob živce.« 4. odsek se začne: »Babe so še kar vreščale iz zvočnikov.« Motiv kasete z nenavadno glasbo se pojavi še v 10. in 32. odseku.

V 5. odseku je pripovedovalčeva pozornost usmerjena na dogajanje zunaj avta: v mestnem križišču poteka policijska preiskava. Prostorski začenjalnik tega odseka (»*Mestu so se približevali ...*«) tvori sledje, ki je izraženo v 6. odseku kot novo prizorišče (*parkirišče pred veleblagovnico v središču mesta*). V središču avtorjevega zanimanja sta Feliks in Mali, ki premlevata položaj, v katerem sta se znašla. Odsek v večini tvori dvogovor. Zgradba naslednjega, 7. odseka je pravzaprav istovetna šestemu, le da je zamenjano prizorišče (stranišče). Prizori, kjer sta Feliks in Mali sama, so večinoma dvogovorni in razkrivajo njun značaj (Feliks dvomi v voznikovo dobroto brez vzroka in prepričuje Malega, naj pobegneta, Mali pa je fatalist). Podoben je npr. še 15. odsek. Do enainvajsetega predstavljajo odseki menjavo prostora, osredinjanje na posamezne junake oz. na njihove občutke in dejanja ali opis vožnje. Odseki od 21. do 24. pa označujejo eno samo prizorišče, in sicer avstrijsko-češko mejo, a različne položaje. 21. odsek prikazuje prebujajočega se Feliksa, v katerega zavest vstopajo znani prizori iz zapora: stražarji z avtomati, bodeča žica, zid, in začne panično vpiti.

Potem ga ostra bolečina povrne nazaj v temo. V 22. odseku se Feliks prebuja iz nezavesti, Mali in voznik mu pojasnita, kaj se je zgodilo in počasi začne opazovati dogajanje okoli sebe. 23. odsek prikazuje postopek mejne kontrole in Feliksov strah, da ju ne bi morebiti odkrili. 24. odsek je opis kolone na meji in označen z enim odstavkom. Sledijo navedki začetkov vseh štirih prizorov:

(21, 103) Motor je molčal. Feliks je na pol odprl levo oko in takoj spet zamižal. Polagoma je spet tonil v spanec, ko mu je slika, ki jo je pravkar videl, prišla do zavesti. Stražarji z avtomati. Bodeča žica. Zid. Stražni stolp z reflektorjem.

(22, 103) Feliks se je počasi prebujal. Kakšne sanje! Zaradi njih ga boli glava. S težavo je razprl zlepljeni vekli.

(23, 104) Stali so v koloni, ki se je vila čez hodnik v prostor, presekan s pultom, za katerim sta slonela dva uniformiranca in lenobno sprejemala potne liste, jih prelistala ter porinila skozi režo v pregradnem zidu za njunima hrbtnoma.

(24, 105) Vijugali so levo in desno med betonskimi bloki, ki jih je nekdo posul po cesti, dokler niso pripeljali do zapornice.

Štirje odseki predstavljajo štiri različne situacije. Dogajanje na enotnem prizorišču je prikazano najprej kot mučni trenutek, ki se ga zave Feliks, sledi pojasnitev, postopek pregleda in opis čakanja med zapornicami.

Naslednji odseki so posamezni prizori na poti do Pulsnitza. Najkrajši, 31. odsek, opozarja, da so Feliks, Mali in voznik na cilju: »Na rjasti tabli je pisalo PULSNITZ.« Sledi mu najdaljši, 32. odsek, ki je tudi vrh zgodbe. Prizorišče dogajanja je postavljeno na zasneženo vzpetino nad vasjo. Odsek ima dramatično zgradbenost — z uvodom in stopnjevanjem napetosti (Feliksova priprava na uboj voznika — pri tem se Mali z njim ne strinja in mu pove, kakšno nič je v resnici), vrhom in razrešitvijo napetosti (uboj) ter zaključkom (zapustitev prizorišča). Temu prizoru spet sledi enopovedni odsek — 33, ki je pomensko vezan na predmet Feliksovega nerazumevanja (kasete z mučno glasbo, gl. 4. in 10. odsek): »Kasete je v širokem loku zletela skozi okno drvečega avtomobila.«

34. odsek prikazuje vožnjo Feliksa in Malega proti Berlinu in ponovno otoplitev njunih odnosov. Veselje je skaljeno na koncu odseka, ko spoznata, da sta pri mrtvem vozniku pozabila potne liste. Zadnji, 35. odsek, je tudi absurden konec njunega potovanja. Izpričani so tudi vsi končevalniki za osebe, prostor in čas. Prizorišče je spet predstavljeno v zasneženi Pulsnitz, kjer junaka iščeta zmrznjeno voznikovo truplo. Njuno razočaranje je grozljivo:

Votel, izdolben glas, se je dvigoval med snežinkami, se odbijal od grebena, tonil med vejevje in legal nad Pulsnitz. Glas iz telesa, ki so mu misli pobegnile ter ga pustile sklonjenega nad truplom, s tremi pasovi v rokah, prepojenimi in zlepljenimi skupaj z zmrznjeno krvjo in z luknjo premera 7,62 mm skozi sredino vsakega od njih.

Analiza vseh 35 odsekov je pokazala, da te besedilne enote logično členijo zgodbo na posamezne prizore. Vsak odsek ima sebi lastno zgradbenost, ki je značilna za celotno besedilo — sovisnost in popolnjenost med začetnim in končnim znakom oz. povedjo. Zgodba je zgrajena dramatično, z vrhom v 32. odseku. Odseki so odvisni drug od drugega po načelu časovne zaporednosti in po spremembah dejanj v času in prostoru. Ni nujno, da se pomensko navezujejo na neposredni predhodni odsek, saj bralec pomensko skupne, a med seboj oddaljene elemente poveže sam (primer kasete z neprijetno glasbo; ta motiv se pojavi v 4., 10. in 33. odseku).

Glede na cilje, ki sem si jih zadala — preveriti uporabnost Werlichove klasifikacije in jo preizkusiti na neodvisnem slovenskem besedilu, lahko na koncu potrdim praktičnost njegovega modela besedilnega razvrščanja. Klasifikacija vseh konkretnih besedilnih pojavov je odvisna od besedilnih tipov in iz njih urejenih besedilnih oblik in različic. Werlichov model je sicer samo eden od mnogih poskusov klasificiranja besedil; ima pa to prednost, da izhaja iz neposrednega proučevanja konkretnih primerov in je zato uporaben pri različnih besedilnih analizah.

LITERATURA

- I.
Miha MAZZINI: *Vso pot do Pulsnitza*, v zbirki *Godbe*. 1989.
Egon WERLICH: *Typologie der Texte*. Heidelberg: Quelle und Meyer, 1979.
- II.
Robert Alain de BEAUGRANDE & Wolfgang Ulrich DRESSLER: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park, 1992.
Filmska enciklopedija. Zagreb, 1986, 1992.
Roman JAKOBSON: Dva vidika in dve vrsti afazičnih motenj (1954). *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana, 1989.
Leksikon Literatura. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984.
Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V.
Jože TOPORIŠIČ: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ, 1992.
– – *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS, 1982.
– – *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja, 1984.
Tomaž TOPORIŠIČ: Od rolkanja do zbrke in nazaj: Intervju z M. Mazzinijem. *Mladina* 1989.
Egon WERLICH: *Wörterbuch der Textinterpretation (The Field System Dictionary for Text Analysis)*. Dortmund: V. L. Lensing, 1969.
France ŽAGAR: Definiranje, klasificiranje in spoznavanje besedilnih vrst. *Jezik in slovstvo* 1992/93, št. 3.

SUMMARY

The paper tests Werlich's typological and morphological distribution of texts and their textual parameters on the basis of a short story by Miha Mazzini, "Vso pot do Pulsnitza." According to Werlich, all texts can be divided into five basic types: description, narration, disposition, argument, and instruction, which are the results of various psychological acts on the part of the creator. Text types are based on typical discourse patterns. Since the author of "Vso pot do Pulsnitza" renders in text a span of time (about 48 hours) and space (from Slovenia to Pulsnitz in Eastern Germany), this type of text corresponds to the narrative. The following features characterize the text typologically: (1) the authorial viewpoint with seven features: person, presentation, focus, time, aspect, manner and mood; (2) language; and (3) style. "Vso pot do Pulsnitza" has all the features of structure and content that are characteristic of the form of the short story. The rhythm of the story is idiosyncratic and is based on stylized syntactic constructions. The discourse that the author uses for the rendering of tension is both expressive and dramatic.

In the final chapters Egon Werlich treats the general features of texts, i.e., coherence and complexity. Coherence is the connectedness in syntax and content of the textual signs and

depends upon sequence: the initial sign is repeated, replaced and condensed as the text progresses. The general features that make up texts are (1) auxiliary sequential forms, which replace content words; and (2) sequential forms that denote specific objects. The latter have three possible relationships to the word replaced and the word replacing it: equivalence, intersection, and inclusion.

Texts are divided into larger and smaller units. Sentences are gathered into paragraphs, which denote also units of meaning. A higher textual unit is the section, which, according to Werlich, introduces a new initial sign. Sections are connected into chapters, parts and books. The story "Vso pot do Pulsnitza" is divided into 35 sections, which present a unified situation, the paragraphs inside of which denote phases of an individual episode. When events occur in rapid succession, the tension is emphasized by shortening the paragraphs to a single sentence, which gives the text a distinctively fragmented rhythm. The sections have a similar structure to that of the entire text: coherence and complexity between the initial and final sign, which logically segment the story into temporally sequential episodes.

O REZIJANOLOŠKIH OBRAVNAVAH J. BAUDOUIA DE COURTENAYJA V DERPTSKEM OBDOBJU 1883–1893

J. Baudouin de Courtenay je kot nedvomno eden izmed uglednejših jezikoslovcev 20. stoletja tudi v Tartuju (takrat Derptu) ohranil zanimanje za slovensko narečjeslovje (slovenistika ga ima za nosilca glavnih narečjeslovnih prizadevanj od 70. let do konca 19. stoletja) in je v letih 1890, 1892 in 1893 spet raziskoval v Reziji. Rezijanoslavje je tudi predaval, v Tartuju pa je imel javno predavanje o Slovanih (tj. Slovencih) v Italiji.

As undoubtedly one of the most important linguists of the 20th c., J. Baudouin de Courtenay even in Tartu (then Dorpat) maintained his interest in Slovene dialectology. (In Slovene studies he is considered the leading dialectologist from 1870 to the end of the 19th c.) In 1890, 1892 and 1893 he again conducted research in Resia. He lectured on Resia and in Tartu held a public lecture on the Slavs (i.e., Slovenes) in Italy.

0 Najbrž lahko le znanost in neuničljiva strast k potovanjem človeško povežeta zemljepisni točki, ki ležita daleč vsaksebi in pri tem nista povezani od prej z nikakršnimi kulturno-zgodovinskimi stiki. Tem bolj presenetljivo je, kadar se to zgodi z majhno dolino Rezije, ki leži v Julijskih Alpah nedaleč od Jadranskega morja, in z majhnim podeželskim estonskim mestecem nekdanjega ruskega carstva, ki se je v različnih časih različno imenovalo — Dorpat, Derpt, Jurjev in danes Tartu. J. Baudouin de Courtenay je bil prvi in verjetno doslej edini raziskovalec, ki je vzpostavil povezavo med Derptom (kot se je v njegovem času imenoval Tartu) in Rezijo, bil je pravi znanstvenik in strasten popotnik v imenu znanosti, misel katerega se je že pred preselitvijo v Derpt usmerila k zahodnemu obrobju južnoslovanskega, med drugim tudi slovenskega jezikovnega ozemlja. Potovanja J. Baudouina de Courtenayja iz Derpta v Rezijo, ukvarjanje z rezijanologijo v Derptu, vse to je prišlo v zgodovino slovanske dialektologije in slavistike sploh kot izjemen pojav, katerega pomena vse doslej nismo še docela ovrednotili.

Poskusimo torej v okvirih razpoložljivega gradiva opozoriti na to slavno stran zgodovine ruske slavistike.

1 J. Baudouin de Courtenay (1845–1929) je nedvomno eden od najuglednejših jezikoslovcev XX. stoletja; ustvaril je temelje sodobnega jezikoslovja, konkretno sistemsko-strukturne smeri, pionirsko je deloval na področju arealnih, primerjalnih, medjezikovnih in drugih raziskav. Šteti ga smemo za prvega slovanskega narečjeslovca, ki je za zapisovanje žive govornice uporabljal posebej za to izdelan sistem transkripcije in se trudil, da bi z njegovo pomočjo zaznamoval najmanjše odtenke glasov.

Pretežni del njegovega znanstvenega življenja je minil v Rusiji in je povezan z delom na kazanski, derptski (tartujski) in peterburški univerzi. Štejemo ga za voditelja kazanske lingvistične šole, ki so ji pripadali tudi N. Kruševski, V. A. Bogorodicki in nekateri drugi. V Kazanu je ustvaril vrsto del iz splošnega jezikoslovja, ukvarjal se je s fonetiko in njenim odnosom do fiziologije glasov, z vprašanji tipologije in dr. Ruski

jezikoslovec A. A. Leontjev je upravičeno pisal v zborniku, ki ga je izdala AN ZSSR l. 1960 in posvetila 30-letnici znanstvenikove smrti: »Večina Baudouinovih biografov derptskemu obdobju ne pripisuje posebnega pomena, ker ga šteje za prehodnega med kazanskim obdobjem in 90. leti, ko je bil ustvarjen znameniti *Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen*. Najbrž to ne drži: derptsko obdobje lahko povsem utemeljeno štejemo za vrhunec Baudouinovega ustvarjalnega življenja, za čas, ko je njegov znanstveni genij najbolj zablestel in se najbolj celovito izrazil; skoraj vse, kar je Baudouin napravil pozneje, je bilo le razvijanje v derptskem obdobju izrečenih idej« (Leont'ev 1960; 12). Za nas je pomembno poudariti, da se je v derptskem obdobju Baudouin veliko ukvarjal s slovensko dialektologijo, z vprašanji poljskega jezika, lingvistično geografijo in vrsto vprašanj splošnega jezikoslovja. Preden spregovorimo o Baudouinovi rezijanološki dejavnosti v Derptu, podajmo nekaj informacij o znanstvenikovem prebivanju v mestu.

2 J. Baudouin de Courtenay je prišel iz Kazana v Derpt leta 1883. Derpt je bil v tistem času majhno mesto, v katerem je že l. 1632 začela delovati t.i. Academia Gustaviana, predhodnica univerze, ki jo je obnovil ruski car l. 1802. Celo XIX. stol. je bila univerza nemškojezična in šele prav na koncu, l. 1893, so jo prestavili v ruščino.

Konec l. 1880 so na univerzi ustanovili katedro za primerjalno slovnico slovanskih jezikov; to je l. 1883 zasedel Baudouin in delal tu natanko deset let — do l. 1893, ko se je upokojil z delovno dobo 25 let. Ves čas, kar je delal tukaj, je bil njegov kolega slavist Leonhard Masing, ki je konec XIX. stol. obranil disertacijo o naglaševanju v srbohrvaščini. Baudouin se je nastanil sprva na Tehelferski ulici št. 15 (nemško Techelfersche Straße) nedaleč od univerze. Ta del mesta pa je bil verjetno neprestičen in Baudouin se je zato kmalu preselil v hišo na ulici carja Aleksandra št. 22 (hiše ni več). Uglednemu profesorju tudi tu nekaj ni ugajalo in preselil se je v veliko hišo, ki je bila last baronice, vdove državnega svetnika. Ta hiša je ohranjena in je po našem mnenju najiminennejši primerek lesene arhitekture v Tartuju.

V Derptu Baudouin ni le predaval in se ukvarjal z znanstvenimi problemi, temveč je, po pričevanju A. A. Leontjeva, ob opiranju na arhivsko gradivo tudi sam študiral, med drugim matematiko, armenščino, estonščino, latvijščino, in poslušal predavanja iz patologije govora in dr. (Leont'ev 1960; 16).

V svojem derptskem obdobju je bil Baudouin izvoljen za rednega člana krakovske Akademije znanosti (1887), postal je častni član Litovskega književnega društva in Učenega estonskega društva. Ni ostal ravnodušen do usode Estoncev in drugih malih narodnosti ruskega imperija. V lokalnem tisku se je potegoval zanje.

3 Folklorno-dialektološke odprave iz Derpta v Rezijo. Verjetno ne bo pretiravanje, če rečemo, da znanstveno odkritje slovenske Rezije v etnično-jezikovnem smislu pripada Rusiji, ruski slavistiki. Prvi je Rezijane obiskal l. 1841 I. I. Sreznjevski. Drugi slavist je bil Baudouin, ki je nadaljeval zanimanje svojega učitelja I. I. Sreznjevskega za Rezijo in napravil v proučevanju tega kotička slovanskega sveta več kot kdorkoli drug. Baudouin je bil v severni Italiji trikrat, tja se je odpravil iz Kazana v letih 1872, 1873 in 1877. Rezultat teh odprav je bila doktorska disertacija *Opyt fonetiki rez'janskix govorov* (objavljena v Varšavi-Peterburgu l. 1875). Ko se je Baudouin znašel v Derptu, ni pozabil na Rezijo in je sanjaril, kako bi prišel tja spet. Toda dolgo

se mu to ni posrečilo in šele v svojih zadnjih derptskih letih se je na stroške univerze odpravil v Rezijo še trikrat v poletnem času, v letih 1890, 1892 in 1893.

3.1 Kakšni so bili rezultati teh odprav? Predvsem je Baudouin sklenil ponovno preveriti že prej zbrano gradivo, zlasti zapise besedil. To delo je opravil uspešno. L. 1886 je zaprosil Rusko akademijo znanosti v Peterburgu, naj mu objavi rezijansko narečno gradivo, ki ga je zbral v letih 1872, 1873 in 1877. Uresničitev te prošnje oz. ponudbe se je zavlekla za deset let, dokler ni leta 1895 končno izšel prvi zvezek načrtovane serije *Materialy dlja južnoslavjanskoj dialektologii i etnografii* (Boduèn de Kurtenè 1895). V ta obsežni zvezek je Baudouin uspel vključiti 170 strani dodatkov, izboljšav in popravkov svojih zapisov iz 70. let. Izboljšave zadevajo glasovno stran besed pa tudi njihove pomene. Iz tega se vidi, kako je Baudouin med tem zrasel kot dialektolog, izjemen poznavalec slovenskih govorov.

Hkrati s preverjanjem in izboljševanjem svojih prejšnjih zapisov je Baudouin zbral tudi novo narečno in folklorno gradivo. V Arhivu Ruske akademije znanosti v Sankt-Peterburgu hranijo 165 listov pod naslovom *Rez'janskije teksty*, ki bi bili morali sestavljati enega od zvezkov *Materialov dlja južnoslavjanskoj dialektologii i etnografii*. Tu so povezana besedila živega govora, folklorna dela — ljudske pesmi, pravljice, legende. Žal ta »derptska« zbirka rezijanskega govora še danes ni objavljena.

Enaka usoda je doletela tudi njegov *Rez'janskij slovar'*, za katerega je Baudouin zbral gradivo tudi med svojimi potovanji iz Derpta v Rezijo. Usoda tega slovarja je v bistvu srečna, čeprav ga Baudouin ni dokončal. L. 1903 je rokopis slovarja izročil Biblioteki Akademije znanosti v Peterburgu, pozneje je bil rokopis premeščen v Arhiv iste akademije, kjer je vse do danes. Prvotno je predstavljal varianto, ki jo je bilo še treba dopolniti in urediti. Toda Baudouin, ki je vedel, kako počasi se premikajo stvari z izdajanjem njegovega rezijanskega gradiva (prvi zvezek *Materialov dlja južnoslavjanskoj dialektologii i etnografii*, kot smo že omenili, so izdajali skoraj 10 let!), se je odpovedal nadaljnjemu delu pri slovarju (gl. njegov uvod k drugemu zvezku *Materialov...*).

3.2 V 60. letih XX. stol. je znani ruski jezikoslovec N. I. Tolstoj v Arhivu Akademije znanosti opazil Baudouinov rokopis *Rezijanskega slovarja* in ga pričel pripravljati za izdajo, zavedajoč se, da je nasploh to prvi poskus slovanskega narečnega slovarja, konkretno pa enkratnega rezijanskega izoliranega narečja. L. 1966 je objavil prvi del tega slovarja (črke A, B, C, Č, D) in ga opremil s podrobnim predgovorom (Boduèn de Kurtenè 1966: 183–226). Objava je pritegnila pozornost v slavističnem svetu, sledila je ponudba s strani Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani (pobuda Milka Matičetova) za izdajo celotnega besedila slovarja. Na predlog akademika Tolstoja je bil pritegnjen k delu za pripravo slovarja za tisk tudi avtor pričujočega sestavka. Sprejet je bil nekoliko poenostavljen sistem transkripcije (v primerjavi z dokaj zapletenim, kakršnega je izdelal in uporabljal sam Baudouin). V letih 1984–87 smo besedilo celotnega slovarja predstavili v poenostavljen sistem transkripcije, poenotili strukturo slovarskih sestavkov, izdelali potrebna dopolnila, izboljšave, popravke, prevode besed in izrazov, pa tudi povedi iz rezijanščine v ruščino, in januarja 1988 je bilo celotno besedilo slovarja na roko prepisano s kartic (ki jih je s svoje strani na roko prepisal Tolstoj iz Baudouinovih originalov). Skupen obseg rokopisa (ne tipkopisa) slovarja je znašal 1241 strani. L. 1988 je bilo to

rokopisno besedilo slovarja preneseno v Ljubljano, da bi dr. Matičetov opravil njegovo redakcijo z vidika slovenščine in italijanščine (slovar je štirijezičen — rezijansko-slovensko-rusko-italijanski, pri čemer smo ponazarjalna besedila prevajali samo v slovenščino in ruščino), pa tudi verificiral rezijansko besedilo. Julija 1989 je avtor pričujočega sestavka v Ljubljani skupaj z dr. Matičetovom opravljal dokončno redakcijo slovarja — nad 800 strani rokopisa, julija 1990 pa je bila druga faza dela, ko je bila opravljena redakcija celotnega besedila Rezijanskega slovarja. Zdaj se slovar v Ljubljani pripravlja za izdajo. Razumljivo je, da je doba stotih let, ki je minila od časa, ko ga je izdelal Baudouin, nujno zahtevala nemalo popravkov. Toda znanstveno vrednost Rezijanskega slovarja vidimo v tem, da je to prvi slovanski narečni slovar s podrobno transkripcijo; dokaj popolno je osvetlil fonetsko specifično živje rezijanske besede in govora sploh. Poleg tega slovar omogoča opazovanje razvoja glasoslovne, oblikoslovne in pomenske plati rezijanske besede po preteku celega stoletja. Po našem mnenju je to enkratna prilžnost.

3.3 Naposled opozorimo na še eno plat Baudouinovih rezijanoloških raziskav iz časa derptskih potovanj v Rezijo. Poleg zbiranja in preverjanja folklornega in narečnega gradiva se je Baudouin močno trudil, da bi poiskal spomenike rezijanske pismenosti. Trud ni bil zaman. Kot je znano, je Baudouin v prilogi k *Opytu fonetiki rez' janskix govorov* objavil *Rez' janskij katekizis*, ki je bil l. 1895 nato ponatisnjen v prvem zvezku *Materialov dlja južnoslavjanskoj dialektologii i etnografii*. Ob zadnjem potovanju iz Derpta v Rezijo l. 1893 je Baudouin delal na transkripcijski varianti Rezijanskega katekizma; izšel je v posebni knjigi l. 1894 v Vidnu (Baudouin de Courtenay 1894). Na naslovnici je k priimku avtorja dodano »già professore nelle Università di Kasan e di Dorpat«. V predgovoru h katekizmu piše o tem Giuseppe Loschi:

Nel suo viaggio fatto in Italia l'agosto dell'anno passato il professore Baudouin de Courtenay, fermatosi qualche dì a Udine, volle ricopiare tutto il catechismo seguendo una ortografia più atta a rappresentare i suoni resiani. Ognuno comprenderà quanto pregio aggiunga alla presente edizione tale fatica dell' illustre professore, al quale è mio dovere attestare vivissima gratitudine per il prezioso aiuto dafomi affinché questo opuscolo rimscisse il più possibile compiuto e corretto (str. 40).

S to izdajo, ki je padla na zadnje leto njegovega življenja v Derptu, je Baudouin tudi dokončal delo na Rezijanskem katekizmu.

3.4 V letih 1890–93 je Baudouin v Reziji našel še en spomenik rezijanske pismenosti — *Christjanske uzhllo*, napisan na Ravanci med 1845 in 1850. Besedilo je Baudouin objavil šele l. 1913 v *Zapiskax istoriko-filologičeskogo fakul'teta Imperatorskogo Sankt-Peterburgskogo universiteta* (Boduèn de Kurtenè 1913). Rokopis vsebuje le prvi del *Krščanskega nauka* — *De Sacramentis*. V predgovoru k objavi Baudouin omenja, da je rokopis našel med potovanji iz Derpta, ne navaja pa, katerega leta, prim.: »Wie sonst in ähnlichen fällen, so... von wem und wann ich die handschrift bekommen habe. Ich weiß nur, daß sie mir von dem jetzi schon langst verstorbenen don Stefano Valente... geschenkt wurde. Wenn ich mich gut erinnere, hat es während einer meiner exkursionen nach Resia in den ersten jahren des letzten dezenniums (1890–1893) des vorigen jahrhunderts stattgefunden« (str. 97).

V pismu Baudouinu iz l. 1913 je semeniški predavatelj, duhovnik Ivan Trinko (don Giovanni Trinco) pojasnjeval, da je »Rezijanski tekst gotovo izvorno delo samega

župnika (paroha) napravljeno na podlagi knjige: *Catechismus ex decreto SS. Concilii Tridentini ad parochos Pii V. Pont. Max. jussu editas* (str. 137). To je neuradni katekizem katoliške cerkve. I. Trinko poudarja, da besedilo ni prevod iz italijanščine v rezijanščino, da je torej izvornik. »Ker vsak župnik mora ob nedeljah katekizem ljudstva učiti, si sploh vsak napiše po svojem svoj katekizem, ljudstvu in okoliščinam primeren. Moje trdno mnenje torej je, da Vaš rezijanski tekst je original, ne pa kak prevod...« (str. 137).

3.5 Tako je Baudouin v letih 1890, 1892 in 1893 prinesel s seboj iz Rezije v Derpt izredno bogato in raznoliko gradivo narečne in književne narave. Izdan je bil le del tega gradiva.

4 Predavanja iz rezijanske dialektologije v Derptu. Eden od študentov derptske univerze, poznejši zgodovinar ruske književnosti in kulture, filozof Jevgenij A. Bobrov je l. 1886 tako opisoval predmete, ki so jih morali poslušati študenti študijske skupine »ruski jezik in književnost«: »I — logika, II — zahodnoevropska književnost, III — novejša svetovna zgodovina, IV — ruska zgodovina, V — ruske in slovanske starine, VI — ruska etnografija in lingvistična geografija, VII — slovanske književnosti, VIII — zgodovinska in primerjalna ruska slovnica, IX — staro- in novocerkvenoslovanski jeziki, starobolgarski jezik, slovanska dialektologija, litovska in slovanska narečja in X — zgodovina ruske književnosti«.

Treba je povedati, da je večino jezikoslovnih predmetov predaval Baudouin. V letih, ko je učenjak tu deloval, je univerza izdajala majhen bilten pod naslovom *Obozrenie lekcij v Imperatorskom Derptskom universitete*, iz katerega lahko izvemo, katere konkretne ciklese predavanj je Baudouin imel v derptskem obdobju. Pred Baudouinovim prihodom so imeli pretežno ciklese cerkvenoslovanske in ruske slovnice, a tudi srbsčine (L. Masing) in češčine (A. Sokolov, ki se je ukvarjal tudi s slovenskim jezikom in književnostjo). V biltenu za II. semester l. 1883 je rečeno: »Doktor Ivan Baudouin de Courtenay, redni profesor primerjalne slovnice slovanskih jezikov, bo napovedal svoja predavanja po prihodu v Derpt« (*Obozrenie* 1883: 11). Katera predavanja je predložil v prvem semestru svojega prebivanja v Derptu, ne vemo. Toda že l. 1884 je Baudouin poleg ciklusov primerjalne slovnice slovanskih jezikov in splošnega jezikoslovja napovedal cikel »vaj iz slovanskih jezikov« — konkretno češčine in slovinščine, tj. slovenščine, in to brezplačno. V prvem semestru l. 1885 je ponovno imel vaje, vendar samo s slovenskim gradivom, v drugem semestru pa že s poljskim gradivom. L. 1886 je predložil »dialektoške vaje«, l. 1887 — primerjalno fonetiko slovanskega in drugih arijskoevropskih (indogermanskih) jezikov, a tudi bolgarščino, češčino in litovščino, l. 1888 — primerjalno slovnico poljskega in ločeno ruskega jezika, a tudi »praktične vaje iz slovanskih narečij (branje in razlaganje lužiškosrbskih besedil)«. L. 1889 je Baudouin čedalje pogosteje segal po južnoslovanski dialektologiji. Tako je v prvem semestru napovedal predavanja iz »dialektologije in lingvistične geografije slovanskih plemen« in »vaje iz dialektologije« (domnevati smemo, da tudi južnoslovanske), v drugem pa iz »dialektologije in lingvistične geografije jugozahodnih Slovanov«, ponovno »vaje iz dialektologije« in primerjalne slovnice slovanskega jezika in drugih arijskoevropskih jezikov. V prvem semestru l. 1890 je Baudouin imel predavanja tudi iz češčine.

4.1 Približali smo se morda najpoglavitnejšemu pri vprašanju Baudouinove predavateljske dejavnosti v Derptu. L. 1890 je Baudouin po vrnitvi s prvega derptskega potovanja v Rezijo napisal poročilo, naslovljeno na zgodovinsko-filološko fakulteto. Ker še ni bilo objavljeno, navedimo tu njegovo nemško pisano besedilo kar v celoti. Pomembno je z vidika Baudouinovih rezijanoloških raziskav:*

An die Hochverordnete Historisch-Philologische Facultät der Kaiserlichen Universität Dorpat.

Durch die Strapazen meiner letzten ethnographischen Reise und durch die mit derselben verbundene unaufhörliche geistige Anstrengung fühle ich mich dermaßen angegriffen, daß ich nicht im Stande wäre, mich zu den angekündigten systematischen Cursus über die vergleichende Grammatik mit der gehörigen Energie vorzubereiten. Außerdem möchte ich meine Zeit im laufenden Semester zur Beschleunigung und Vollführung einiger schon angefangener und dringender Arbeiten benutzen, und zwar unter anderem zur Ordnung und Bearbeitung des von mir während des Sommers gesammelten dialektologischen und ethnographischen Materials.

Angesichts dessem habe ich mich entschlossen, Eine Hochverordnete Facultät um Erlaubniß zu bitten, die von mir angekündigten Vorlesungen über die *Vergleichende Grammatik der Slavischen und anderer arioeuropäischen (indogermanischen) Sprachen* und das damit verbundene *Repetitorium* auf das nächste Semester verschieben und mich blos auf die *Uebungen in der slovenischen und resianischen Dialektologie* (*gratis*) und auf das *Colloquium über neuere sprachwissenschaftliche Arbeiten* (im Verein mit Dr. L. Masing) (*gratis*) beschränken zu dürfen.

J. Baudouin de Courtenay

Dorpat, 24 September 1890
6 October

V tem zapisu Baudouin predlaga, da bi za študente derptske univerze vodil praktične vaje iz slovenske in rezijanske dialektologije — »Uebungen in der slovenischen und resianischen Dialektologie«! Zdi se, da je to prvi predlog in poskus vključitve ciklusa rezijanskoslovenske dialektologije v univerzitetni pouk, pri čemer je to poskus v univerzitetnem središču daleč od Rezije in Slovenije! V Pregledu predavanj za drugi semester l. 1890 je bil ta cikel uradno objavljen: »Vaje iz slovenske in rezijanske dialektologije« — dve uri tedensko, ob petkih, od 17.00 do 19.00. V drugem biltenu, posvečenem osebni sestavi derptske univerze, je naveden tudi kraj, kjer so bila predvidena ustrezna predavanja in praktične vaje. Potekale so v zadnji hiši, od koder je Baudouin za vedno odšel iz Derpta.

Domnevamo lahko, da je v tej hiši prvič zazvenela rezijanska beseda!... Žal nam ni znano, koliko študentov se je bilo pripravljenih vaditi v »slovenski in rezijanski dialektologiji«. Iz že omenjene izdaje o osebni sestavi univerze lahko izvemo le, da se je pri Baudouinu v drugem semestru l. 1890 vpisalo 19 študentov, ki so študirali bodisi primerjalno slovnico bodisi ruski jezik in književnost. Toda kdo je poslušal Baudouinovo rezijansko govorico, tega žal ne vemo.

Baudouin tega ciklusa kdo ve zakaj ni nadaljeval v l. 1891, pač pa se je vrnil k njemu v prvem semestru l. 1892, ko je napovedal že teoretični cikel »O slovanskih govorih v severni Italiji« po dve uri tedensko, ob petkih, med 8. in 10. uro zjutraj, ponovno v hiši na Glineni ulici. Če je do tega ciklusa prišlo, je nedvomno vseboval predvsem gradivo rezijanskega narečja in še drugih narečij severne Italije, ki jih je Baudouin dotlej uspel dobro proučiti. Tako je Baudouin, začenši s praktičnim

*Centralni Državni arhiv Estonije, Tartu, fond J. Baudouina de Courtenaya 402, št. 157, listi 78–80.

ciklusom rezijanske dialektologije, dospel do teoretičnega. L. 1893 je, kot lahko domnevamo, ciklus nadaljeval, vendar ga je označil bolj široko: »Oris lingvistične geografije Slovanov« (prvi semester). V tem ciklusu je bil nedvomno govor pretežno o jugozahodnih, tj. južnoslovanskih narečjih, in to predvsem rezijanskih. V svojem zadnjem semestru v Derptu je Baudouin predaval samo »primerjalno slovnico slovanskega jezikovnega območja« in rusko slovnico ter izpeljal »etimološke vaje«.

Tako je po zaslugi Baudouinove gorečnosti derptska (tartujska) univerza postala prva šolska ustanova, kjer je bila rezijanščina kot predmet postavljena na univerzitetno raven. Dogodek, ki zasluži posebne pozornosti in celo občudovanje!...

5 Javno predavanje o rezijanologiji v slavnostni dvorani derptske univerze 1892. 6. (18.) septembra 1883 je bilo v slavnostni dvorani derptske univerze nastopno predavanje Baudouina de Courtenayja takoj po njegovem prihodu iz Kazana. Predavanje je bilo v nemščini, naslovljeno pa »Pregled slovanskega jezikovnega sveta v povezavi z drugimi arijskoevropskimi (indogermanskimi) jeziki«; izdano je bilo kot posebna brošura v Leipzigu l. 1884 (Baudouin de Courtenay 1884). Tu so prvič omenjeni tudi Slovani severne Italije.

Toda posebne pozornosti zasluži »javno predavanje, opravljeno v korist lačnih 14. marca 1892 v slavnostni dvorani derptske univerze«, naslovljeno »O Slovanih v Italiji«. Predavanje je bilo objavljeno v reviji *Russkaja mysl'* (Boduèn de Kurtenè 1892; 24–26). Podlaga zanj je bilo gradivo, prej objavljeno v poljščini (1882) ter prevedeno v češčino (1884) in italijanščino (1885).

V predavanju je tekla beseda o dveh skupinah Slovanov — v južni in severni Italiji. Na začetku so bili podani kratki podatki o moližanskih Slovanih, živečih v mejah nekdanjega neapeljskega kraljestva v treh vaseh — Aquaviva Collecroce, San Felice in Montemitro. Večji del predavanja je bil posvečen Slovanom severne Italije, predvsem Rezijanom. Že pri prvih besedah je bilo o tem povedano: »Tu (v Reziji) se počutim kot doma. Deželo, naseljeno s temi Slovani, sem prehodil vzdolž in poprek v vseh smereh in obiskal v njej malodane vsako vas in vasico« (str. 27). In še eno priznanje: »Iz teh krajev sem odnesel kar se da svetle, kar se da prijetne spomine... V taki meri sem se vživel vanje, toliko časa in naporov sem posvetil njihovemu proučevanju, da mi je njihova dežela postala skoraj kot druga domovina; in ko sem l. 1890 ponovno potoval v dolino Rezijske, sem bil ganjen v globino duše. Tam sem našel veliko ljudi, ki so mi predani in me iskreno ljubijo« (str. 29).

Sledi klasifikacija severnoitalijanskih Slovanov: Rezijani, terski Slovani, nadiški ali špetski in slednjič starogorski. Pri tem terske Slované šteje po izvoru za »srbohrvaške«. Kar zadeva Rezijane, »so po jeziku še najbolj podobni drugim jugozahodnim Slovanom, Srbo-Hrvatom in kranjskim Slovencem« (str. 33). Zatem se Baudouin ustavlja ob njihovih skupnih in zgodovinskih značilnostih, ugotavlja poganjke narodne zavesti med Rezijani, ki se tičejo med drugim položaja njihovega jezika. Baudouin opaza, da »je v krogih same italijanske inteligence v zadnjem času slišati glasove v prid priznanju nacionalnih pravic Slovanom severne Italije. Ljudje, ki niso brez občutka za pravičnost, terjajo politično enakopravnost za narod, ki resda spada pod italijansko kraljestvo, ki pa nikoli ni bil in noče biti italijanski« (str. 43). Za primer Baudouin navaja čedajskega odvetnika Karla Podreko (Carlo Podrecca).

Baudouin je predavanje končal z naslednjimi besedami:

Ali se bodo plemenite težnje italijanskih domoljubov lahko zoperstavljale postopni denacionalizaciji italijanskih Slovanov, je drugo vprašanje. Prej ko ne se nagibam k misli, da bodo Slovani severne Italije še dolgo ohranili svoj jezik in svoje etnografske posebnosti iz drugih vzrokov. Neposredna sosesčina in nenehni stiki s Slovani v Avstriji, nenavadne sposobnosti za učenje in gladko govorjenje več jezikov, neke vrste nacionalni ponos, ki ne dovoljuje, da bi zamenjevali ljudski jezik kot obleko, ki je prišla iz mode, to so dejavniki, ki verjetno še dolgo ne bodo dovolili italijanskim Slovanom, da bi se pofurlanili (str. 43–44).

Kot vidimo, je Baudouin na usodo severnoitalijanskih Slovanov navsezadnje gledal optimistično. Ob koncu predavanja je poslušalcem podal literaturo o Slovanih Italije za poglobljeno seznanitev. Dela so razvrščena takole: »O Slovanih v Italiji nasploh«, »O Slovanih v južni Italiji«, »O Slovanih v severni Italiji nasploh«, »O Rezijanah«, »O rezijanskih govorih«, »O drugih Slovanih severne Italije, posebno o nadiških in špetrskih«, in slednjič, »Izdaja in opis spomenikov jezika Slovanov severne Italije, razen Rezijanov«.

Baudouin je s tem javnim predavanjem seznanil širok krog tako profesorjev kot študentov derptske univerze s problematiko severnoitalijanskih Slovanov. Predavanje, kot je bilo pričakovati, je bilo zelo odmevno, o čemer priča njegova objava v znani ruski reviji *Russkaja mysl'*.

6 Ob koncu raziskave različnih strani rezijanološke dejavnosti Baudouina de Courtenayja na derptski univerzi v letih 1883–1893 moramo vsekakor povedati vsaj nekaj besed o tem, kako so iz Rezije in sploh iz vse severne Italije prihajala v Derpt številna pisma tako od Slovencev kot od Italijanov, s katerimi je bil Baudouin znanec in prijatelj. Tako so mu iz Vidna pisali: Ivan Domenis, Francois Paletti, Ivan Trinko, iz Čedadada Carlo Podrecca, A. Zorzi, iz Trsta Anton Klodič, iz drugih krajev Ivan (E)Ržen, Ivan Pagon, Janko Pianecchi idr. Njihova pisma kakor tudi tista, ki so jih pisali Baudouinu pred prihodom v Derpt, tj. v Kazan, in po njegovem odhodu iz Derpta, torej v Krakov in Peterburg, zaslužijo, da bi jih zbrali in izdali v posebni knjigi, kajti vsebujejo izredno dragocene podatke o različnih straneh življenja, vsakdana, jezika in kulture severnoitalijanskih Slovanov, ki jih je Baudouin tako dobro poznal.

LITERATURA

- KURTENÈ I. Boduèn de 1913: Materialy dlja južnoslavjanskoj dialektologii i etnografii. III. Rez'janskij pamjatnik »Christjanske uzhilo«. *Zapiski istoriko-filologičeskogo fak-ta S.-Peterburgskogo un-ta*. Čast' CXIV. SPb.
- — 1892: O slavjanax v Italii. *Russkaja mysl'*. Moskva. Kn. 6.
- — 1875: Opyt fonetiki rez'janskix govorov. Varšava-Peterburg.
- — 1966: Rez'janskij slovar' (pod redakcijej N. I. Tolstogo). *Slavjanskaja leksikografija i leksikologija*. Moskva: Nauka.
- COURTENAY J. Baudouin de 1894: Il Catechismo resiano. Con una prefazione del dott. Giuseppe Loschi. Udine.
- — 1895: Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie. I. Resianische Texte, gesammelt in den JJ. 1872, 1873 und 1877... St.-Peterburg.
- — 1884: Übersicht der slavischen Sprachenwelt im Zusammenhange mit den andern arioeuropäischen (indogermanischen) Sprachen. Leipzig.

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

V spomin

FRANCE BEZLAJ

(19. 9. 1910 — 27. 4. 1993)*

Ko je France Bezljaj oktobra lanskega leta sprejel diplomu za dopisnega člana obnovljene Poljske akademije Umiejętności iz Krakova, se je zahvalil z nekoliko dvoumnimi besedami: *Bardzo pięknie, ale dla mnie trochę za późno*; nadaljeval je s spomini na srečanja z znamenitim poljskim jezikoslovcem Lehrom-Spławińskim, a je kaj hitro preskočil na iskrive Oštirjeve in svoje misli v zvezi s prvotno domovino in jezikovno podobo praslovanščine. Res je bil to njegov zadnji obisk Slovenske akademije znanosti in umetnosti, katere redni član je bil od leta 1964. In ne dolgo pred tem je še prišel v svoj delovni kabinet na slavistični oddelek Filozofske fakultete, kjer so mu njegovi ožji sodelavci pripovedovali o novih rešitvah v slovarskih člankih za 3. knjigo Etimološkega slovarja slovenskega jezika: prisluhnil je in še z zadnjimi močmi dajal nasvete in napotke.

France Bezljaj je bil nenavadno izvorna in svojska osebnost v slovenski humanistični znanosti, posebej seveda v jezikoslovlju: s svojim več kot polstoletnim neutrudnim in naravnost strastnim raziskovanjem slovenskega in drugoslovanskega besedišča je prodril globoko v marsikatero duhovno in materialno življenjsko resničnost tega evropskega prostora (po znanem Meringerjevem načelu: Wörter und Sachen); s tem pa si je pridobil doma in na tujem trajno in visoko mesto med izbranimi učenjaki slavističnega jezikoslovnega sveta. Okrutnostim in nasilju nad človekom 20. stoletja, ki pozna samo vojna, povojna in medvojna obdobja, se je zoperstavljal z avtoironijo in sarkazmom, zatekal se je v svoje filozofske kroge in branil svobodo in avtonomnost svojega uma. V mlajših letih je našel svoje zavetje tudi v gorah, med rožami in v gozdovih. Kot čebelarški strokovnjak je pod psevdonimom Inocenc Revaj še lahko pisal o rdeči in medeni detelji, o cvetočih ajdovih poljih...

Rodil se je 19. septembra 1910 v Litiji, gimnazijo je obiskoval v Kranju in Ljubljani, kjer je leta 1931 maturiral. Tu se je istega leta vpisal na slavistiko, vendar je študiral v glavnem na Karlovi univerzi v Pragi (tam se je v laboratoriju prof. Chlumskega ukvarjal tudi z eksperimentalno fonetiko); diplomiral je v Ljubljani pri Rajku Nahtigalu in Franu Ramovšu ter doktoriral z eksperimentalnofonetično razpravo Oris slovenskega knjižnega izgovora, ki je izšla 1939 pri Znanstvenem društvu za humanistične vede. Skoraj deset let je služboval kot gimnazijski profesor (z daljšimi prekinitvami med vojno), a je ves čas — kakor je sam rad pripovedoval — že zbiral gradivo za slovenski etimološki slovar, katerega zasnovo z vzorčnimi gesli je objavil Ramovš v prvem Letopisu AZU 1943. Leta 1950 je postal lektor češkega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani in v kratkem znanstveni sodelavec in svetnik SAZU; na Filozofsko fakulteto se je vrnil 1958 kot izredni profesor za primerjalno slovansko jezikoslovje; od 1963 do upokojitve 1980 pa je bil redni profesor za isti predmet. V Inštitutu za slovenski jezik SAZU je do smrti vodil sekcijo za etimologijo in onomastiko ter komisijo za zgodovinske slovarje, ki jo je 1972 sam ustanovil in ji določil delovni načrt. Več let je bil jezikoslovni sourednik Slavistične revije in odgovorni urednik Jezika in slovstva; kot izkušen imenoslovec je dal pobudo za ustanovitev znanstvenega časopisa Onomastica jugoslavica, ki je v njegovem uredništvu od 1969 kot medakademijska publi-

*Besedilo je bilo prebrano na žalni seji Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani 30. 4. 1993. Bibliografija del Franceta Bezljaja je bila objavljena ob njegovi 80-letnici v SRL 38 (1990), 4, str. 453–467.

kacija izhajal v Ljubljani in nato v Zagrebu (zadnja leta že pod tamkajšnjim vodstvom; časopis je bil z odločbo HAZU leta 1992 ukinjen, njegov naslednik pa je periodični zbornik *Folia onomastica croatica*).

S svojimi v jezikoslovni javnosti vedno zelo opaženimi in vznemirljivimi prispevki je France Bezljaj razen v domačih (SR, JiS, *Linguistica*) sodeloval v številnih tujih znanstvenih revijah in zbornikih; naj jih omenim vsaj nekaj: v ruskih *Voprosyh jazykoznanija*, v Sovetskem slavjanovedeniju, v *Etimologiji*, v litovski *Baltistiki*, v poljskem *Roczniku slawistycznym*, v češki *Slaviji*, v beograjskem *Južnoslovanskem filologu*, v bolgarskem *Balkanskem ezikonaniju*, v heidelberških *Beiträge zur Namenforschung* itd. Bil je zaslužni profesor svoje almae matris in njen častni doktor, dopisni član sarajevske in zagrebške akademije.

Prva večja Bezlajeva povojna razprava *Doneski k poznavanju glagolskega aspekta* (1948) priča o tem, da je končal obdobje iskanja svoje življenjske jezikoslovne tematike, saj že prve naslednje objave (drobna poročila in ocene v SR 1950) očitno dokazujejo, da se je takrat že resno spoprijemal z imenoslovno in etimološko problematiko, v celoti pa je postal sam oblikovalec podobe prvega slovenskega etimološkega slovarja takoj po Ramovševi smrti 1952. Bezlajeve ocene del Johannesa Hubschmida o predindoevropskih besednih plasteh v jezikih vzhodnih Alp pričajo o tem, kako intenzivno se je v teh letih poglobljal v vprašanja predslavenskih jezikovnih plasti, ki so prav v imenih na našem ozemlju najmočnejše zastopane. Do zadnjih nadorbnosti pa je hotel spoznati metodo in dosežke etimologov Machka, Vasmerja in Skoka ter raziskovalca jezikovnih tabujev Haversa, da bi na ta način prišel do najučinkovitejših prijemov za etimološko razčlemba občnega in imenskega besedja na slovenskem jezikovnem vozlišču. (Pri tem je treba omeniti seveda prvi slovanski etimološki slovar Bezlajevega najstarejšega in najimunitnejšega vzornika Franca Miklošiča, o katerem je leta 1963 v *Jeziku in slovstvu* objavil zelo poučen esej.) Posebno skrb je Bezljaj posvetil germanskim in romanskim prvinam v slovenščini; na njegovem kritičnem situ je ostalo veliko ugotovitev Jakoba Kelemine, Karla Štreklja, Franca Šturma in H. Striedter-Tempsove, medtem ko je ob imenoslovnih študijah in knjigah Eberharda Kranzmayerja glede naselitve Koroške (v luči imen) nanizal širok spekter načelnih in stvarnih pripomb.

Od leta 1954, ko je Bezljaj objavil svojo prvo samostojno leksikološko razpravo *Sinonima* za pojem *locus fluminis profundior*, so se več kot tri desetletja v valovih vrstili njegovi imenoslovni in etimološki prispevki; vendar je že iz te študije mogoče razbrati večino avtorjevih jezikoslovnih lastnosti: težnjo po čim popolnejši zgodovinski dokumentaciji, velik razpon asociacij, moč kombinatorike, smisel za pritegovanje in razumevanje mejnih in sorodnih ved, ki pomagajo osvetliti jezikovne pojave (znani so npr. njegovi posegi v slovensko narodopisje), izostren čut za oceno vrednosti predhodnih ugotovitev in seveda ne nazadnje njegov navdih in ustvarjalna domišljija, ki je po mnenju nekaterih akademsko bolj konvencionalno urezanih in uokvirjenih jezikovnih zgodovinarjev včasih ušla z vajeti strogo določenih in ustaljenih jezikovnih zakonitosti. In vendar je mogoče v Bezlajevem delu na vsakem koraku zaznati tudi skepso, ki mu ne dovoljuje zapisati dokončne trditve; največkrat sicer nakaže svojo rešitev, pomakne vedenje o stvari na novo, višjo stopnjo, toda vprašanja ne zapre.

Imenoslovno in etimološko literaturo je France Bezljaj konec petdesetih let obogatil z obširno monografijo o Slovenskih vodnih imenih (I in II, 1956, 1961). Knjigi sta našli pot med klasične obravnave evropskih rečnih imen. Zajel je imena skoraj vseh slovenskih rek in potokov, ob tem pa razložil še kopico krajevnih in osebnih imen. V imenih slovenskih voda je prepoznal več jezikovnih plasti, ki jih je naplavila zgodovina; odkriva jih in določa njihov izvor. In dragoceno mu je vsako ime, tudi najmlajše, saj vidi v njem košček slovenske jezikovne in narodove preteklosti.

Bezljaj jezikovnih posameznosti ni nikoli opazoval izolirano, vedno je iskal povezave med besedami in njihovimi družinami; odkrival je sorodstvene vezi med njimi v številnih območjih, kjer sta jih človek in čas v stoletjih zabilasala. Z leti je svoje etimološke in imenoslovne izsledke začel vključevati v reševanje širših vprašanj narodnostne in jezikovne geneze Slovencev in drugih Slovanov, močneje je poudaril veljavo sorodstvenih vzporednic z baltskimi jeziki, npr. v študijah Stratigrafija Slovanov v luči onomastike, Význam onomastiky pro studium praslovanského slovníku (1958), Einige slowenische und baltische lexische Parallelen. Vse bolj se je poglobljajal tudi v splošno pomenoslovje; svoje videnje uporabe le-tega pa je mojstrsko pokazal v razpravi Pomenska kategorija gozd v slovenščini (SR 1959).

Posebno rad je o mestu slovenščine med slovanskimi jeziki predaval tujim mladim slavistom na poletnih seminarjih slovenskega jezika, literature in kulture; skoraj redno v prvih petnajstih letih (1965–1980). Veliko jih je prihajalo iz drugih slovanskih etimoloških središč k njemu po strokovne nasvete in pomoč, tako da je njegov tesni kabinet na Filozofski fakulteti postal občasno že prava slovanska etimološka Meka.

France Bezljaj je znal o najtežjih jezikovnih vprašanjih privlačno in napeto pripovedovati tudi nestrokovnjakom; po Blišču in bedi slovenskega jezika je izdal še jezikoslovno uspešnico Eseji o slovenskem jeziku (1967), v kateri je na poljuden način razen o svoji osrednji tematiki spregovoril še o knjižnem jeziku in njegovi kulturi.

Od takrat je razen za sprotno objavljjanje novosti vse svoje moči namenil končnemu oblikovanju sestavkov za prvo, drugo in tretjo knjigo Etimološkega slovarja slovenskega jezika; prvi dve (od A do O) sta izšli v letih 1976 in 1982, pri tretji pa mu je smrt, kot že nekoč Jakobu Grimmu pri nemškem in Erichu Bernekerju pri slovanskem slovarju, iztrgala pero. Vendar je France Bezljaj odšel od nas prepričan in z zavestjo, da je izročil svojo etimološko delavnico v zanesljive roke mlajših že mednarodno uveljavljenih etimologov, ki so zrasli ob njem in profesorju Bojanu Čopu; v njih ima zagotovilo, da slovar ne bo ostal torzo, da bodo do konca preorali njegovo in slovensko etimološko njivo.

Franc Jakopin
Ljubljana

SPREMEMBE IN MOŽNOSTI AVSTRIJSKIH SLAVISTOV

(Poročilo v okviru srečanja slavistov Celovec–Ljubljana, maj 1993)

1 Zgodovina

Avstrijska slavistika ima relativno dolgo univerzitetno tradicijo. Leta 1849 je bila na dunajski univerzi ustanovljena prva stolica za slavistiko, ki jo je prevzel Fran Miklošič. Seveda je tudi že prej obstajal slavistični študij, pomislimo samo na Kopitarja in njegovo dejavnost na Dunaju, ki je dobro znana. Za avstrijsko slavistiko je značilno, da so bili dolgo časa njeni nosilci pripadniki slovanskih narodov. Omenili smo Slovenca Kopitarja in Miklošiča; istočasno kot Miklošič je bil na stolico za slovanski srednji vek imenovan Jan Kollár (umrl že 1852). Treba je omeniti še Hrvata Vatroslava Jagića in Milana Rešetarja, Čeha Konstantina Jirečka (ta je bil imenovan na leta 1893 ustanovljeno drugo stolico za slovansko filologijo in srednji vek) in Václava Vondráka ter Rusa kneza Nikolaja S. Trubeckojja, leta 1939 pa je bil na Dunaju končno imenovan prvi, iz Gradca izvirajoči Avstrijec nemškega rodu Rudolf Jagoditsch. V Gradcu so imeli Slovenci dolgo tradicijo: slovenska stolica je bila ustanovljena že leta 1812.

Leta 1867 se je spremenila v slovansko, leta 1870 pa jo je zasedel Gregor Krek. Kratek čas je v Gradcu deloval tudi Vatroslav Oblak, ki pa je umrl še pred svojim imenovanjem za izrednega profesorja. Vrsto slovenskih slavistov so v Gradcu nadaljevali Karel Štrekelj, Matija Murko in Rajko Nahtigal, za kratek čas tudi Fran Ramovš.

Do konca 1. svetovne vojne in deloma še precej dlje je bila torej avstrijska slavistika slovanska slavistika, tudi večji del študentov je bil slovanskega porekla. Odločilni izkušnji sta bili obe svetovni vojni, med katerima so vojaki kot vojni ujetniki pridobili ali izpopolnili znanje slovanskih jezikov in se začeli zanimati za slavistiko. — Odtlej niso bili slavisti le Slovani. Med starejše slaviste spada sem omenjeni Rudolf Jagoditsch, ki je kot vojni ujetnik več let preživel v Sibiriji, kasneje pa je bil tudi v diplomatski misiji v Rusiji, med slaviste iz generacije po 2. svetovni vojni pa Josef Matl (Gradec), Günther Wytrzens (Dunaj) (oba že pokojna) in upokojeni graški slavist Stanislaus Hafner.

Jagoditsch je dolga leta skrbel za dunajsko slavistiko čisto sam, šele leta 1961 je bila ustanovljena druga stolica, na katero je bil imenovan Josip Hamm iz Zagreba. V Gradcu se je v tistem času oblikovala cela šola, ki se je čutila zavezano zgodovinskemu slovanskemu jezikoslovju, praslovansčini in stari cerkveni slovanščini: Linda Sadnik, Rudolf Aitzetmüller (kasneje Würzburg), Anneliese Lägroid (kasneje Mannheim), Herbert Schelesnik (kasneje Innsbruck).

Konec 60. let in v 70. letih je prišlo do pomembne razširitve obstoječih avstrijskih univerz in do ustanovitve novih: na novo ustanovljena sta bila inštituta za slavistiko na univerzah v Salzburgu in Celovcu (s po dvema rednima profesorjema), Innsbruck je bil na novo zaseden (vendar le z eno stolico), na Dunaj pa so prišli po vrsti František V. Mareš iz Prage, Gerta Hüttl-Folter, Avstrijka iz Los Angelesa, in Radoslav Katičić iz Zagreba kot naslednik Josipa Hamma. Sčasoma so spremenili tudi tri asistentska mesta v izredne profesure, tako najprej mesto Gerharda Neweklowskega, potem Josefa Vintra in končno Otta Kronsteinerja. Le Vintar je na Dunaju tudi ostal, ker je Dunaj ostal edini center bohemistike v Avstriji. Neweklowsky je bil leta 1979 imenovan v Celovec, Kronsteiner pa malo zatem v Salzburg kot naslednik leta 1978 umrlega Bolgara Ivana Galabova.

Stolici za književne vede sta zapolnila Georg Mayer (iz ZRN) v Salzburgu in Rudolf Neuhäuser v Celovcu (leta 1975 se je po dolgih letih vrnil v Avstrijo iz Kanade). V Gradcu je Hafner postal naslednik Josefa Matla, Harald Jaksche pa naslednik Linde Sadnik. Ko se je Hafner upokojil, ga je nasledil Wolfgang Eismann iz ZRN.

Ne smemo pozabiti relativno kratkega časa, ko je na inštitutu za splošno jezikoslovje celovške univerze deloval Aleksander V. Isačenko. Le-ta je, po izvoru iz Sankt Peterburga, v Celovcu obiskoval gimnazijo in bil pred 2. svetovno vojno na Dunaju lektor za ruski jezik. Po dolgih letih plodne dejavnosti na različnih univerzah v slovanskem, nemškem in angleškem jezikovnem prostoru se je vrnil v Celovec, kjer pa mu ni bilo dano več dolgo ustvarjati. Umrl je leta 1978.

Med slavisti, ki so se izobrazili v Avstriji in danes zasedajo profesorska mesta, je treba omeniti Gerharda Birkfellnerja (Münster/Vestfalija), Aageja Hansen-Löveja (München) in Renate Rathmayer (Ekonomsko univerza na Dunaju). Erich Prunč, koroški Slovenec, je bil z graške slavistike postavljen na prevajalski inštitut prav tam.

Poleg profesorjev lahko omenimo tudi vrsto univerzitetnih docentov, ki so vsi rojeni Avstrijci: A. Leitner (Celovec), Alfred Nozsicska, Georg Holzer in Katja Sturm-Schnabel (Dunaj), Wolfgang Steininger, Manfred Trummer, Maximilian Hendler (Gradec), Darinka Völkl (Innsbruck), Hermann Bieder (Salzburg). Poleg teh deluje še vrsta asistentov, ki jih tukaj podrobno ne moremo naštet. Omenimo naj le celovška slovenista Klauza D. Olofa in Herto Maurer-Lausegger.

2 Sedanji položaj

Zdi se, kot bi bil položaj slavistike na avstrijskih univerzah zelo zadovoljiv. Pa ni čisto tako. Leta 1991 je v 70. letu umrl dunajski slavist in znanstvenik s področja književnih ved Günther Wytrzens, ki se je — redek med slavisti — ukvarjal s celim spektrom vseh slovanskih književnosti in imel pregled nad njimi; njegovo mesto je bilo razpisano že tri ali štiri leta prej in ostalo zaradi vrste nesrečnih okoliščin do danes nezasedeno. Dve drugi mesti na Dunaju pa bosta zaradi upokojitve F. V. Mareša, strokovnjaka za staro cerkveno slovanščino, in G. Hüttl-Folter, raziskovalke zgodovine ruskega knjižnega jezika, prav tako na novo zasedeni. Po drugi strani je dobil Dunaj še eno mesto za zahodnoslovanske književnosti, ki ga je šele pred kratkim zasedel P. Winczer. Nasledstvo Jakscheta (jezikoslovje) v Gradcu je že leta nezasedeno; sedaj se zdi, da bo končno zasedeno. Prof. Schelesnik je umrl v začetku leta 1991 in od takrat se pogajajo za innsbruško mesto. Na dunajski ekonomski univerzi so ustanovili inštitut za slovanske jezike, katerega vodenje so zaupali Renate Rathmayer. — Tako so od skupno 13 mest rednega profesorja slavistike v Avstriji trenutno nezasedena tri mesta, dve pa bosta v kratkem na novo zasedeni.

3 Reforma z Zakonom o organizaciji univerze

Pred dobrimi dvajsetimi leti je začela veljati temeljita reforma slavističnega študija v Avstriji. Do takrat sta obstajala: 1) pedagoška usmeritev za predmete ruščina, slovenščina, srbohrvaščina in češčina, 2) poleg tega pa še doktorski študij, ki je obstajal že okrog 100 let. V skladu z doktorskim študijem starega tipa si lahko študiral celotno slavistiko kot predmet s težiščnim jezikom in dvema stranskima jezikoma. Poleg tega si moral študirati še en stranski predmet. To je privedlo do preobremenjenosti mnogih študentov.

Novi Zakon o organizaciji univerze je prinesel korenite spremembe, ki so pomenile olajšanje za študente. Doktorskemu nazivu se je vrednost povečala, doseči se ga da šele v podiplomskem študiju. Tako je bil uveden diplomski študij, ki naj bi imel približno enak nivo kot študij predmetov pedagoške usmeritve. V Avstriji je danes tako možen diplomski študij iz ruščine, poljščine, češčine, slovenščine, srbohrvaščine in bolgarščine. V nasprotju s prej se lahko kombinirata le dve slavistični smeri, npr. ruščina in slovenščina, češčina in poljščina itd.

Že okrog leta 1970 je zvezno ministrstvo za znanost in raziskovanje poskušalo na univerzah določiti težiščna področja, pri čemer pa so se pojavila določena naključja, pogojena z interesi posameznih profesorjev. Porazdelitev študija, ki je danes z zakonom trdno določen, izgleda takole: na Dunaju ruščina, poljščina, češčina, srbohrvaščina, slovenščina, v Gradcu ruščina, slovenščina, srbohrvaščina, v Salzburgu ruščina, poljščina, srbohrvaščina, bolgarščina, v Innsbrucku ruščina, srbohrvaščina in v Celovcu ruščina, slovenščina, srbohrvaščina. Tako je npr. prišlo do nenavadne situacije, da ima Salzburg (na novo ustanovljen) štiri slavistične smeri, medtem ko ima častitljiva slavistika v Gradcu (s tradicionalno usmeritvijo v jugovzhodno Evropo) le tri smeri. Razlog, da je bolgaristika zasidrana v Salzburgu, je naključje, ker je bil v Salzburgu prvi slavist po ponovni vzpostavitvi univerze slučajno Bolgar. Omembe vredno je tudi, da se poleg ruščine le srbohrvaščina lahko študira na vseh avstrijskih univerzah. Slovenistika je zasidrana na treh univerzah: Dunaj, Gradec in Celovec. To ne kaže ravno velikega števila študentov slovenščine. Slovenisti, ki so študirali pred ustanovitvijo celovške univerze, so to počeli pretežno v Gradcu in se pogosto tudi odselili iz Celovca. V primerjavi s tem lahko pripomnimo, da se da češčino, prav tako avstrijski sosednji jezik in jezik narodne skupine v Avstriji, študirati na eni sami univerzi, namreč na Dunaju.

Slavistika v Celovcu je začela delovati s študijskima smerema ruščina in slovenščina leta 1973, srbohrvaščina pa 1978. Za slovenski lektorat je dolga leta skrbel knjižničar študijske

knjižnice v Kranju Franc Drolc, poleg tega so k pouku pritegnili tudi koroške Slovence s slovenske gimnazije, da bi tako ohranjali stik s šolo. Vse slavistične smeri v Celovcu imajo trenutno še pedagoško in nepedagoško usmeritev (t. i. diplomski študij). V zadnjih letih je prišlo z uvedbo študija ekonomike podjetij tudi v tem okviru do ustreznega jezikovnega izobraževanja v slovenščini in ruščini, medtem ko je bila srbohrvaščina zaradi pomanjkanja zanimanja ukinjena.

Pred dvema letoma in pol je neko mednarodno podjetje (Arthur de Little) opravilo evalvacijo celovške univerze. Na podlagi te študije je bilo priporočeno, naj se vrsta študijskih smeri na celovski univerzi ukine in se razširijo druge. (Merila za ocenjevanje so se ravnala predvsem po številu študentov in delovnem trgu, medtem ko kulturnopolitičnih vidikov sploh niso upoštevali.) O vseh ukrepih za preprečitev najhujšega, ki sta jih sprejeli univerza in Dežela Koroška, na tem mestu ne moremo poročati. Skratka, ustanovili smo 9-člansko znotraj-univerzitetno delovno skupino, ki je imela stalen stik s predstavniki Dežele Koroške in je poskušala izdelati svoj predlog; tega je potem kot »koroški koncept« sprejel univerzitetni kolegij.

Le na kratko bomo poročali še o tem, v kolikšni meri je bila s temi omejitvenimi ukrepi prizadeta slavistika. Po prvotni študiji naj bi se univerza razdelila v dve fakulteti, in sicer 1) v fakulteto za ekonomijo in informatiko in 2) fakulteto za jezike. (Pedagoške študijske smeri, ki so bile določene z ustanovno listino leta 1970, naj bi brez nadomestila ukini.) Vloga filologij je bila konec koncev mišljena kot oskrbnik za študij ekonomike podjetij. Da se za filologije v resnici niso zanimali, kaže dejstvo, da je bilo splošno jezikoslovje sedaj sploh ukinjeno. Na področju slavističnih predmetov naj bi opustili pedagoško usmeritev ruščina in srbohrvaščina in diplomski študij slovenščina. To naj bi pomenilo, da bi bile od šestih študijskih smeri slavistike tri ukinjene. Rezultat mesece dolgih posvetovanj znotraj inštitutov, skupin filologov, univerzitetne delovne skupine in komiteja, ki je imel stike s predstavniki Dežele Koroške in ministrstva, pri čemer je imela celovška univerza raznolike stike tudi z drugimi avstrijskimi in tujimi univerzami, je bil ta, da ostane študij slovenistike neokrnjen, črtan pa je študij pedagoške usmeritve ruščina in srbohrvaščina. (Tudi Univerza v Ljubljani nas je podprla s pismom, poslanim ministru Busku. Vsem, ki so intervenirali v našem primeru, se posebej zahvaljujemo.)

To je sedanja situacija, s katero moramo živeti. Kaže, da se bodo v študijskem letu 1993/94 še vse študijske smeri lahko začele kot doslej in da se bodo črtane študijske usmeritve počasi iztekle. Nevarnost pa preti z drugega konca, namreč od omejenega števila študentov. Iz načrtov ministrstva je jasno razvidno, da bo nadaljevanje določenih študijskih smeri odvisno od števila vpisanih slušateljev.

Na tem mestu ne moremo zamolčati tudi določene dvojne strategije ministrstva: po eni strani naj bi upoštevali nove politične danosti v Vzhodni, Srednji in Jugovzhodni Evropi (avstrijskim slavistom je bilo naročeno, naj o tem razmišljajo), po drugi strani pa slavistiko že omejujejo. Te omejitve ne zadevajo le Celovca, temveč tudi npr. srbohrvaščino v Salzburgu. Jezikovni pouk srbohrvaščine v Salzburgu je doslej pokrival sporazum o kulturi z Jugoslavijo. Ta je potekel in nadomestila zanj ni; povečanje števila ur učne obveznosti pa ni predvideno. Tudi v Innsbrucku ni možno študirati srbohrvaščine kot prvi predmet, to pa zaradi pomanjkanja ur učne obveznosti. Tačas poučuje tam kot gostujoči profesor že drugo leto Bogdan Dabić, profesor s sarajevske univerze.

4 Novi premisleki o avstrijski slavistiki

Novo danosti in spremembe v Evropi so pripravile avstrijske slaviste do tega, da razmišljajo o reorganizaciji slavističnih študijskih smeri. Posebej moramo omeniti dokument Radoslava

Katičiča, ki predlaga uvedbo novih in preoblikovanje starih študijskih smeri. Tako je treba v bodoče na vsak način upoštevati ukrajinistiko in slovacistiko; srbokroatistika kot skupni predmet pa naj bi se spremenila v srbistiko, kroatistiko, bosensko-hercegovski študij, črnogorski študij, v vsakem primeru s kar največjo fleksibilnostjo. Ločitev srbščine in hrvaščine se mi trenutno ne zdi priporočljiva, ker lahko zaradi premajhnega števila študentov na marsikateri univerzi ukinejo obe smeri.

Prav zadnjo točko, vprašanje fleksibilnosti, je pretehtala delovna skupina študijske komisije za slavistiko celotne Avstrije pod predsedstvom Ursule Bieber iz Salzburga, in sicer naj bi izrazili nezadovoljstvo s sedaj veljavnimi zakonskimi predpisi in predlagali nove rešitve. Delitev prejšnjega skupnega predmeta slavistika na več posameznih študijskih smeri je privedlo k razdrobljenosti števila študentov na mnoge predmete. Omejeno število študentov pa spet daje ministrstvu podlago, da posamezne študijske smeri ukine. Posvetovanja so šla v smeri, da bi spet uvedli skupni predmet slavistiko, pri čemer naj bi vsaka univerza sama postavila določila/težišča, ki se ji zdijo tačas potrebna.

Želje avstrijskih slavistov bi lahko povzeli takole: a) pri obstoječi pedagoški usmeritvi naj se ne bi ničesar spremeninjalo, b) prosta izbira oblikovanja težišč na inštitutih, c) kombinacija slavističnih smeri naj ostane, č) diplomska dela naj bi bilo možno pisati po izboru študentov tudi v ne trdno reguliranih študijskih smereh. Zaradi tega bodo še potrebna posvetovanja in stiki z ministrstvom.

5 Podpora države, zunanji inštituti

Novi evropski red odpira mnoge možnosti, ki jih je Avstrija pripravljena izrabiti. Poleg gospodarskih aktivnosti so prav kulturnopolitične dejavnosti tiste, s katerimi hoče Avstrija opraviti pionirsko vlogo na področju novo nastalih držav in to tudi dela. Država podpira odnose s Slovenijo, Hrvaško, Madžarsko, Slovaško in Češko republiko ter z Ukrajino, predvsem zahodno Ukrajino. Za podporo kulturnim aktivnostim so bili ustanovljeni zunanji inštituti v Ljubljani, Bratislavi, Budimpešti, Pragi in Lvovu. V Zagrebu in Varšavi delujeta avstrijska kulturna inštituta že vrsto let. Zagrebški inštitut je bil prej pristojen za celo Jugoslavijo, njegov vodja, prof. Melichar, mi je kot gostujočemu profesorju še pred nekaj leti organiziral predavanje v Sarajevu. Tudi za Beograd je bila načrtovana taka ustanova, njen direktor celo že imenovan, in sicer je bil predviden eden naših bivših celovških študentov, Rudolf Maier, ki je imel celo vrsto let izkušnje z Jugoslavijo. Žal ta zunanji inštitut ni mogel nikoli začeti delovati. Prav tako je bilo iz političnih vzrokov odloženo delo avstrijskega kulturnega atašeja v Beogradu, gradiščanskega Hrvata Marka Vuketiča. Pripadniki avstrijskih narodnih skupin imajo zaradi jezikovnega znanja velike možnosti v diplomatski službi; vzemimo koroškega Slovenca Valentina Inzka, sedaj v Pragi, ali gradiščanskega Hrvata Andreja Berlakoviča, veleposlanika v Zagrebu.

Za kulturno sodelovanje obstajajo finančna sredstva, še nikoli tako velika kot sedaj. Na Dunaju so organizirali akcijo Avstrija-Madžarska, ki podpira projekte (seveda tudi slavistične) med obema državama; obstaja tudi urad za vzhodno Srednjo Evropo, preko katerega se tudi lahko uresničujejo projekti, potekajo pa tudi skupni češko-avstrijski jezikovni tečaji. Podporo Ukrajine je izrabil naš celovški kolega T. Reuther in v Harkovu organiziral tečaj ruščine za naše študente, ki ga je v celoti plačalo ministrstvo. Povečalo se je število tujih štipendij in prav tako tudi število udeležencev tečajev nemščine v Avstriji iz omenjenih držav. V omenjenih državah so v številnih krajih odprli avstrijske knjižnice itd. Države, ki so danes v vsakem pogledu deležne posebne podpore, so dežele bivše avstro-ogrske monarhije, nekaj malega tudi Bolgarija, medtem ko za znanstvene odnose z Rusijo in Belorusijo ni posebnih sredstev, odnosi z današnjo Jugoslavijo (Srbija, Črna gora) pa so trenutno popolnoma zamrznjeni.

Pomen slavističnih študijskih smeri je v novi Evropi narasel zaradi okrepljenih kulturnih stikov s slovanskimi deželami. Avstrijska slavistika se je znašla v fazi nove preorientacije. Kam bo ta pripeljala, bo pokazala šele prihodnost.

Gerhard Neweklowsky

Univerza za vzgojne vede v Celovcu

Prevedla *Marja Bešter*

ZUSAMMENFASSUNG

Die österreichische Slawistik hat eine lange universitäre Tradition (1849 wurde der erste Lehrstuhl für Slawistik an der Universität Wien gegründet). Für österreichische Slawistik ist charakteristisch, dass sie die längste Zeit ihres Bestehens von Angehörigen slawischer Völker getragen wurde (J. Kopitar, F. Miklosich, J. Kollár, V. Jagić, M. Rešetar, K. Jireček, V. Vondrák). Erst während der beiden Weltkriege erwarben oder vervollkommneten kriegsgefangene Soldaten slawische Sprachkenntnisse und begannen sich für Slawistik zu interessieren (z. B. R. Jagoditsch).

Vor gut 20 Jahren trat eine tiefgreifende Reform der slawistischen Studien in Österreich in Kraft. Bis dahin bestanden die Lehramtsstudien für die Lehramtsfächer Russisch, Slowenisch, Serbokroatisch und Tschechisch, und daneben gab es das Doktoratsstudium. Das neue Universitätsorganisationsgesetz (UOG) brachte Änderungen: der Dokortitel sollte aufgewertet und erst im Postdiplomstudium erreichbar werden. So wurden Diplomstudien eingeführt, die etwa das gleiche Niveau wie die Lehramtsstudien haben sollten. Die Verteilung der Studien sah in Österreich so aus: In Wien: Russisch, Polnisch, Tschechisch, Serbokroatisch, Slowenisch, in Salzburg: Russisch, Polnisch, Serbokroatisch, Bulgarisch, in Innsbruck: Russisch, Serbokroatisch, und in Klagenfurt: Russisch, Slowenisch, Serbokroatisch. (Im Artikel ist auch kurz berichtet, wie weit die Slawistik an der Universität Klagenfurt von den jetzigen Kürzungsmassnahmen betroffen war.)

Die neuen Gegebenheiten und Veränderungen in Europa haben die österreichischen Slawisten veranlasst, über eine Neuordnung der slawistischen Studienrichtungen nachzudenken: die Ukrainistik und die Slowazistik müssen in Zukunft berücksichtigt werden, die Serbokroastistik solle geändert werden (Serbistik, Kroatistik, Bosnisch-herzegowinische Studien, Montenegrinische Studien), jeweils als Schwepunkt mit grösstmöglicher Flexibilität.

Auch der Staat unterstützt die Beziehungen mit neu entstandenen Staaten (Slowenien, Kroatien, Ungarn, die Slowakei und die Tschechische Republik sowie die Ukraine). Zur Förderung der kulturellen Aktivitäten wurden Ausseninstitute in Ljubljana, Pressburg, Budapest, Prag und Lemberg geschaffen.

NOVO V HRVAŠKEM JEZIKOSLOVJU

0 Nekaj misli o treh strokovnih knjigah, ki so izšle na Hrvaškem: Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb 1991, Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika, Zagreb 1991, in Gramatika hrvatskoga jezika, Zagreb 1992. Pogled na platnice obravnavanih knjig — dve sta izšli v Republiki Hrvatski 1991 in ena 1992 — bralcu kaže novo podobo; naslova založb obeh slovarjev, Novi liber in Školske novine, v skladu z drugo stvarnostjo oz. politiko pri sosedih. Med besedi rječnik in jezika vrinjena (pomanjšana) beseda *hrvatskoga* daje misliti, da je o naslovu dela še jeseni 1991 obstajalo več inačic.

1 Obsežni slovar sodobnega hrvaškega jezika izpod peresa uglednega hrvatskega jezikoslovca Vladimirja Anića (XIV + 888 strani večjega formata) je najnovejši v vrsti kakovostnih in tudi vplivnih jezikoslovnih del, s katerimi se lahko ponaša hrvaška kulturna in pisna tradicija

— ta se v nekaterih točkah tesno povezuje s slovensko in je svetu (med drugim) podarila tako pogoste in danes nenadomestljive obče terminuse evropske civilizacije kot so to *leksikografija*, *psihologija* in *relativnost* (Marulić, Bošković), in na ožjem, jezikoslovnem in posebej slovarkem področju dela Petra Lupisa Valentijana Talijansko-hrvatski rječnik (1527), Fausta Vrančića *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* (1595), Blago jezika slovinskoga Jakova Mikalje (1649–51), *Diktionar ili reči slovenske* Jurja Habledića (1670), *Dizionario italiano-latino-illirico* Antonia Della Belle (1728), *Gazophylacium* Ivana Belostenca (1680, natisnjen 1740), *Ričoslovník J. Voltiggija* (1803), *Rječozložje J. Stullia* (1806), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti*, Zagreb (od 1880 do 1972), *Rječnik hrvatskoga jezika Ivana Broza in Franja Ivekovića*, (Zagreb, 1901) in druge, rokopisne, natisnjene, celovite ali le fragmentarne, strokovno manj ali bolj izdelane in odmevne prispevke.

Pričujoči slovar je nastajal dvajset let, v dveh fazah: avtor je na pobudo profesorja Ljudevita Jonkeja od leta 1969 vztrajno zbiral, obdeloval in razporejal gradivo; v drugem, razmeroma kratkem obdobju (1990–1991) dokončne priprave slovarja so ga s timskim delom v založbi izoblikovali v zahtevno in pregledno slovarko obliko in objavili v enem zvezku, kot je to ustaljena založniška in leksikografska praksa za t. i. kategorijo srednjih slovarjev (slovarjev srednjega obsega), ki štejejo okoli 60.000 besed oz. slovarkih enot. S slovenskimi tovrstnimi deli, npr. obsežnim in natančnim *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika*, I–V, ki spada med velike slovarje, ga tako ni mogoče primerjati.

Slovar prinaša torej okoli 60.000 enot: nad 35.000 gesel in izvedenih zvez, slovarko obdelanih po sodobni jezikoslovni metodi; ob razlagi gesla prinaša osnovne slovnične podatke, etimologijo besede, naglas za osnovno in izvedene oblike, sinonime in bogato frazeologijo. S tem se je *Rječnik hrvatskoga jezika* uvrstil med priročnike, ki vsakomur olajšujejo pisanje, branje in intelektualno delo, pomočnike v mnogih poklicih in knjige, ki jih ne morejo in ne smejo pogrešati ne študentje ne izbrani krogi poznavalcev jezika in ljubiteljev pisane besede.

V uvodu založnika (Predgovor, strani V–VII) so ob teh podane tudi informacije o zgodovinskih razmerah na Hrvaškem v času od izida Brozovega in Aničevega slovarja; korektno je omenjen vpliv Vuka Stefanovića Karadžića in Đura Daničića na hrvaško jezikovno prakso ter prezrtto delo oz. prizadevanja dobronamernih in tudi strokovno podkovanih jezikoslovcev v XX. stoletju (natančneje 1901–1990), v času, ki je zaokrožil hrvaško ozemlje, izoblikoval nacionalno identiteto in omogočil obstoj, samostojnost, razcvet in dokončno mednarodno uveljavitev nacije, jezika, umetniške in strokovne literarne produkcije ter posredno tudi nastanek Aničevega slovarja. Verjetno je to opazno oz. namerno zanemarjanje kontinuiranega jezikoslovnega dogajanja — zlasti dolgoletnega slovarkeskega dela v okviru JAZU in hrvaških univerz ter prevladovanja tujerodnih vplivov, narečnega prelivanja, prepletanja besedja in jezikovnih standardov, zunanjega (in drugačnega) spreminjanja in usmerjanja jezikovnih tokov na Hrvaškem v polpretekli dobi posledica novonastalega političnega oz. družbenega stanja in vojne vihere, ki je zajela Hrvaško prav v času izida dela.

Navodilo za uporabo slovarja je jasno napisano in pregledno postavljeno (VIII–XIV). Gesla — *Rječnik* — (str. 1–875) so razvrščena po (hrvaški) abecedi; posamezne začetne črke imajo svoja poglavja. Prinašajo bogato in raznovrstno gradivo iz vseh krajev Hrvaške, njenih pokrajin in mejnih področij, določenih po etničnih, zgodovinsko ali religiozno zaznamovanih označitvah. Segajo v daljnjo preteklost in v različne zvrsti besedil. Gradiva oz. primerov tu ne kaže podrobneje predstavljati; nekoliko natančneje ga je strokovnemu krogu predstavil dr. Franc Jakopin aprila 1992 (glej *Jezik in slovstvo*, letnik XXXVII, št. 7, str. 212–215); naključno izbrani posamezni primeri pa ne bi podali vrednostne podobe njegove celote. Glede na sloves

zagrebške Univerze, priznane jezikoslovne in literarnoteoretske dosežke ter na ugled hrvaške slavistike v mednarodnem prostoru, tehnološke in kadrovske potenciale nasploh ne kaže dvomiti v visok jezikoslovni standard novega slovarja.

Mimogrede: pri črki S sem zaman iskal geslo *Slovenec*, slovenski analogno z zajetimi *Srb*, *srbski*, str. 676, *Makedonec*, *makedonski*, str. 323, *Bosaneč*, *Bošnjak*, *bosanski*, str. 46, *Albanec*, *Albanski*, str. 4, *Šiptar*, *šiptarski*, str. 710. Ali sosednja *Slovenija* in *Slovenci* za hrvaško kulturo, jezikoslovje, strokovno in drugo javnost niso relevantni? Naj se tolažimo z geslom *Kranjska*, nekoliko slabšalno označena dežela, iz katere pač prihajajo neki *Kranjci* (*Kranjac*, *kranjski*, str. 285, s kvalifikatorskim dodatkom: *deprecijativno* (= podcenjevalno))?

Avtor podaja svoj pogled na slovar, slovaroslovje in njegove naloge v prispevku pod naslovom O koncepciji rječnika (str. 876–887), strnjeno in razčlenjeno po posameznih strokovnih vprašanjih. Odstavki, nazorno označeni s številkami, pojasnjujejo obseg zajema gradiva, načela in način izbire, razlago nekaterih problematičnih gesel, spoznanja, definicije, besede, zapisane po spominu, definirajo posamezne kategorije besed, tolmačijo pristavke redakcije (*obilježje* redakcije) idr. Obenem izraža avtor stisko časa in svoje prepričanje, da jezik živi in se razvija z življenjem nacije in ljudstva ter skozi ustvarjalnost samostojnih kreativnih avtorjev, posameznikov, ljubiteljev in prijateljev jezika, javnosti in študentov, katerim je delo namenil.

Na koncu še zanimivost: Rječnik v nakladi 35.000 izvodov se je financiral sam, iz sredstev, ki so jih zanj zbrali prednaročniki: kar 19.437 se jih je s svojimi prispevki uvrstilo med njegove soizdajatelje. Hvalevredno število ljubiteljev in uporabnikov, ki so dodali svoj delež v zakladnico hrvaške kulture, jezika in knjige! Natisnili pa so ga, kot skorajda vsa reprezentančna in tudi najpomembnejša hrvaška založniška dela v v njem neizkazani Sloveniji.

2 Druga debela knjiga, ki zasluži pozornost za slavistiko in slovanski ter južnoslovanski prostor zavzetega bralca v prelomnem času pospešenega vsestranskega osamosvajanja južnoslovanskih narodov, je Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika Vladimirja Brodnjaka, Školske novine (Zagreb, 1991), ki obsega 645 strani večjega formata.

Knjiga — uvodne misli in slovar (str. V–XII in 1–627) — pomeni dokončni pokop humanistične, idealistične, razsvetljenske in romantične predstave oz. ideje evropskih in južnoslovanskih mislecev preteklega doba, ki so težili k združenju človeštva in svojega naroda, sanjarili, začrtovali in uresničevali povezovalne narodne, jezikovne, slovstvene, kulturne in politične programe oz. tokove v preteklih stoletjih, zlasti pa v 19., in odločno uvaja individualizacijo, značilno za drugo polovico 20. stoletja, torej delitev, razčlenitev, oddaljitev od (po avtorju Brodnjaku) namišljenega skupnega in povezovalnega (slovanskega oz. južnoslovanskega) jedra oz. osnutka. Jezik posameznega hrvaškega kraja, dialekta, morda narečja, celo oblike kakega (lokalnega) govora, uveljavlja po svojem občutku kot novo hrvaško književno normo, najvišji nacionalni (državnonarodni) jezikovni standard. Pobuda in početje sta bralcu v sedanjem času nacionalnega samozavedanja razumljiva; strokovna provenienca dela pa bi bila očitnejša, če avtor ne bi izbiral besed izključno po merilih razlikovanja od t. i. srbskega (tj. štokavskega) jezikovnega idioma in zanemarjal tudi po sebi samem razumljivega, zvenečega, splošno znanega besedja, ki ni samo srbsko.

V uvodu pod naslovom Umjesto predgovora (str. V–XII) avtor zavzeto nasprotuje zunanjim in političnim pritiskom na hrvaški jezik in besedje, ki da so ga načrtno izvajali Srbi, in v ostrem besedilu (zlasti npr. str. VI, IX) nasprotuje splošni uporabi jezika, ki so jo sooblikovale velike selitvene in družbene spremembe, ter stopnji jezikovne kulture, ki so jo bolj ali manj nepretrgano in spontano oblikovali gospodarski, strokovni, slovstveni in drugi tokovi na Hrvaškem minulih obdobjih. Brodnjak zagovarja zavestno, načrtno in dosledno zavračanje opaženih jezikovnih sprememb, ki bi vodile v »asimilacijo« hrvaškega jezika, v »osmozo« med jezikovnimi

variantami (str. VII), v skupno jezikovno obliko za pripadnike različnih narodnostnih skupnosti oz. predvsem za Srbe in Hrvate, ter terja trajno, dejavno in neizprosno sedanje in bodoče razlikovanje.

Ta misel ne izhaja iz jezikoslovnega znanstvenega izhodišča — očitno je obrambni refleks hrvatstva — temveč se nanj le opira. Starejše bralce pa bo spomnila na delo »komisije za jezičku reformu«, ki je strokovno, »korienski«, v času II. svetovne vojne delala nove hrvaške besede in jih z državnim ukazom razglašala v Zagrebu za del hrvaškega besedišča (med njimi so bile npr. tudi *stožer*, *vojarna*, *krugoval*).

Pri tem se avtor sklicuje na kronologijo dosedanjih poskusov, ki so prikazovali t. i. »srbizme« in »kroatizme« v srbohrvaškem/ hrvaškosrbskem knjižnem jeziku, na tozadevna dela jezikoslovcev Radosava Boškovića, 1935, Julija Benešića, 1937, Petra Guberino in Kruna Krstića, 1940, Božidarja Vančika in Jovana Ćirilova, 1986, ki so ugotavljali razlike med hrvaškim in srbskim oz. srbskim in hrvaškim besedjem ter med hrvaškim in srbskim jezikom (str. V–VII). Poudarja, da so ti argumentirani poskusi naleteli na politično obsodbo namesto na jezikoslovno obravnavo in iz dejstva, da so fondi zajetih razlikovalnih besed naraščali od 5 do 40 tisoč enot, sklepa, da je fond besed, ki imajo danes različen pomen pri Hrvatih in Srbih ali pa besede terjajo drugačno oblikovanje stavka (vrstni red besed v stavku, drugačen sklon itd.) veliko več, celo več, kot jih zajema njegov sicer obsežni slovar.

Pri poudarjanju sovražnega, tujerodnega pritiska na hrvaški jezik (med imenovanimi nosilci tega nasilja so zapisani Miklošić (1850, Karadžić, skoraj vsi t. i. »Vukovci«, Belić (1940), več deset udeležencev in podpisnikov Novosadskega dogovora (1954), idr.) zanemarja jeziku lastne zakonitosti, neustavljivo željo po razumljivosti, potrebo po standardizaciji in enakomernosti jezikovne norme ter na samostojne tovrstne hrvaške težnje (omenim naj le prostovoljno odpoved lastnemu čakavskemu in kajkavskemu pisnemu izročilu za časa ilirstva in Gajevo načrtno združevanje kajkavskega, čakavskega in štokavskega narečja), na slovenske in na druge evropske vplive, na usodne zgodovinske in jezikovne tokove. Tako posamezne nujne stopnje, ki so sooblikovale hrvaški knjižni jezikovni standard in ki pomenijo konkretna in daljnosežna dejanja na poti do njegove sedanje zgradbe (tj. zgradbe nacionalnega knjižnega standarda), enostransko razglašajo za nepotrebne, škodljive in vsiljene. S tem sicer ostaja zvest svoji izhodiščni misli, da je premisa o enem jeziku Srbov in Hrvatov (v katero v 19. in prvi polovici 20. stoletja, na tedanji stopnji spoznanj o jeziku, niso dvomili ne v Evropi ne med Južnimi Slovani) zmotna, obenem pa zanika spoznanja o evidentnem kontinuiranem jezikovnem razvoju pri južnoslovanskih narodih od časov opismenjevanja, pokristijanjevanja, skozi obdobje srednjega veka in dalje, ki jih prinašajo izsledki o hrvaškem, slovenskem, srbskem, makedonskem, bolgarskem, češkem, slovaškem in ruskem knjižnem jeziku po prevodu Svetega pisma izpod peresa blagovestnikov Cirila in Metoda, avtohtoni ljudski poeziji, prelomnih vplivih krščanstva oz. prevodov Svetega pisma v jezike Slovanov, o izoblikovanju nacionalnih književnosti v obdobju romantike na teh temeljih in o nadaljnjem avtohtono-receptivnem vsestranskem in logičnem, samosvojem razvoju v dobi lastne državnosti Južnih Slovanov, ki je privedel do nastanka hrvaškega jezika in ki (spontano) vodi v nastanek enega ali več južnoslovanskih jezikov.

Avtor prav tako ne upošteva (oz. ne upošteva v zadostni meri) velikih narečnih in govornih razlik, ki so objektivno, zgodovinsko in zemljepisno, narodnostno, družbeno in drugače pogojene, in ki na ozemlju Hrvaške (kot tudi drugod) zaradi obsega ozemlja in tisočletnega neenakomernega razvoja jezika obstajajo same po sebi. Njihov vpliv na besedje, besedni red, frazeologijo, itd., je vsekakor močnejši od načrtnega tujerodnega in političnega; razvoj jezika je mogoče spremljati, pa tudi delno usmerjati v to ali ono smer: a celotni razvoj vodi od različnih posameznosti k skupnemu, v sistematično združevanje; skupno bogati s tehtnimi, izbranimi

posameznostmi, sopomenkami, enakozvočnicami, blizuzvočnicami, protipomenkami, neologizmi, provincializmi, dialektalizmi, celo vulgarizmi, z inačicami, besednimi obrati, frazeologijo, reki, itd., ki so nedvomno skupna last pripadnikov neke, v našem primeru širše slovanske, južnoslovanske, bosenskohercegovoškogorskehrvaškosrbske/srbskohrvaške jezikovne skupnosti.

Uvodu sledi Tumač kratica i znakova (str. XIII–XV), ki prinaša seznam kratic za označevanje zbranih besed po njihovem izvoru, pomenski zvrstnosti, po jezikovni kategoriji (knjižno, narečno, pogovorno, žargonsko), slovnico po besednih vrstah (samostalnik, glagol, pridevnik) ter stilistični obarvanosti (šaljivo, vulgarno, vzključno). Teh je kar 99 in so terjale veliko razlagalnega dela.

Ob tem so s kraticami navedene tudi najpogosteje citirane knjige in slovarji, nekatere pomembnejše razprave in eseji, npr. Broz-Ivekovićev Rječnik hrvatskoga jezika (Zagreb, 1901), V. St. Karadžić, Srpske narodne pjesme (Dunaj, 1841–1862), Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku (Sarajevo, 1966).

Kratko sta razložena tudi najpogostejša osnovna vrednotenjska znaka (str. XV), ki označujeta hkratno različnost in enakost besede v srbskem in hrvaškem jeziku, in besede, ki spadajo (tudi) v hrvaški jezik in ki so natančneje določene s številčnimi oznakami. Le-te so novost v dosedanjih hrvaških slovarjih in z 22 številkami obveščajo uporabnika o naravi besede oz. na posreden način označujejo stopnjo sprejemljivosti s stališča nove hrvaške jezikovne norme. O njihovi empirični veljavi je danes težko zapisati kaj pritrdilnega.

Ločeni so hrvaški in srbski arhaizmi, turcizmi, besede, ki so po letu 1918, in še zlasti v novejši dobi v sredstvih javnega obveščanja izrivale ustrezne hrvaške besede, besede, ki so bile sistematsko potiskane in izvržene iz uporabe po nestrokovnih merilih ter označene za nacionalistične in celo ustaške, besede, ki imajo različne pomene v srbskem in hrvaškem jeziku, ki imajo enak pomen, ki se najdevajo predvsem pri srbskih, vojvodinskih ali črnogorskih piscih, itd. Verjetno po pomoti so razlago teh številčnih oznak, ki so zanimive tudi za jezikoslovne znanosti, natisnili le na notranji strani platnic.

Primerjave s slovenskimi slovarskimi deli, kjer sodeluje več avtorjev, zaradi tega in iz drugih razlogov niso mogoče. Omenjam le, da so v po obsegu primerljivem slovenskem slovarju, Slovenskem pravopisu (Ljubljana, 1950) besede opremljene s približno 240 oznakami, v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–V, Ljubljana, 1970–1991), ki je časovno primerljiv, pa s sistematično določenimi slovnimi, pomenskimi, terminološkimi, stilno-plastnimi, ekspresivnimi, časovno-frekvenčnimi in posebnimi informativnimi kvalifikatorji s skupno okoli 170 oznakami.

Gesla (str. 1–613) so natisnjena po (hrvaški) abecedi; vsaka črka obsega samostojni razdelek. Velik del obravnavanega gradiva in tudi temeljev za utemeljevanje razlik med hrvaškim in srbskim jezikom predstavljajo prevzete besede, predvsem turcizmi in germanizmi v Brodnjakovem izboru. Grški vpliv, starejši in pomebnješi za oblikovanje slovanskega in balkanskega, predvsem srbskega besedja in stavčne zgradbe, je povsem prezrt. Verjetno so slabšalno označeni turcizmi — v kompleksnem položaju, v katerem se danes nahaja hrvaški jezik — opravičljiv razlog jezikoslovnega truda. Kljub temu je med navedenimi primeri marsikaj obrobnega. Slovenskemu bralcu se morda ne zdijo zelo pomembne razlike med *len* in *lijen*, *nekuvan* in *nekuhan*, *rečni* in *riječni*, *suvonjav* in *suhonjav*, *večitost* in *vječnost*, *ženjen* in *oženjen*, *zaloga* in *zalog*, a Hrvati so bili zanje ves čas zelo občutljivi. Bolj očitna je kategorija besed, ki jih v hrvaščini — tako kot v slovenščini — tvorimo pod vplivom germanske jezikovne prakse z *ir*, npr. *recitovanje* in *recitiranje*, *rekonstruisan* in *rekonstruiran*, *regulisan* in *reguliran*. Prav na njih sloni različnost hrvaškega jezika.

Tretja skupina za knjižno hrvaščino pomembnih besed, ki prav tako dovoljuje dvom o izključno eni sami etnični oz. jezikovni pripadnosti, so tiste, ki v jezik današnje dobe prihajajo iz različnih okolij in dob, a ne pomenijo več prevzete besede, barbarizma, provincializma ali dialektizma, temveč nastopajo kot sprejete in znane hrvaške besede; kot različno krajevno ali narečno ali stilno obarvano besedje bogatijo jezikovni standard: *lekar* in *liječnik*, *pasište* in *pašnjak*, *svojina* in *vlasništvo*, *utaja* in *pronevjera*, *ustava* in *brana*, *verenica* in *zaručnica*, *vinost* in *krivnja*, *visokopoštovani* in *velepoštovani*, *zaokrugljen* in *zaobljen*, *žiška* in *iskra*, *živopis* in *slika* itd. Za mnoge med njimi se sprašujem, ali so sopomenke ali prevzete, ali pomenijo stopnjevanje pomena ali le enakovredno različico, ali so prevzete v srbski ali v hrvaški jezikovni normi? Morda je imel avtor, ko se je lotil tega napornega dela pred očmi tujerodnega, neslovanskega bralca? Številni taki primeri so potrjeni tudi v slovenščini (npr. *kmet*, *kolesar*, *mahati*, *oglas*, *ogledalo*, *premisлити*, *ugnati*, itd.); morda je katera prišla v hrvaščino tudi s slovenske strani oz. iz slovenščine?

Sledi uporaben — in po v slovarju natisnjem mnenju uglednega hrvaškega jezikoslovca Dalibora Brozovića — kljub nepopolnosti in pomanjkljivostim koristen frazeološki slovar (Pogovor, str. 628–630), ki je bil potreben »zato što u hrvatskome društvu još nema izgrađenoga općeg jezičnog osjećaja za vlastiti standard, jezičnoga osjećaja ujednačenoga do sitnijih pojedinosti i posve autonomnoga od svakog pokrajinskoga i dijalektnog utjecaja.«

Frazeološki slovarček prinaša približno petsto pregovorov, fraz, uveljavljenih besednih zvez, ki iz različnih besedil, predvsem iz Svetega pisma, povzemajo značilno misel v različnih besednih oblikah in ritmu (str. 615–627). (Nekatere antične, turške ali krščanske primere poznamo tudi v slovenščini.) Zapisani so v več inačicah. Tukaj so zbrani in potrjujejo, da jih ni mogoče popolnoma razumeti z dobesednim branjem zapisa. S tem razkrivajo globbo, ne le površinsko etnično ali jezikovno raznorodnost na področju sedanje naselitve Južnih Slovanov, in obenem nadarjenost uporabnikov živega jezika, da so si za enake primere ustvarili (ali izbirali) zapomnljive, zveneče, razumljive in duhovite sintagme, prilike in metafore. Brozović obenem izreka priznanje avtorju za izdelavo velikega »individualnega slovarja«, ki odseva osebno videnje stvarnosti in osebni jezikovni čut ter napoveduje, da bo Brodnjakovo delo naletelo na navdušen sprejem ali srdit odpor strokovne in širše javnosti (str. 630), pogojen z etnično-političnim zaledjem bralca. Poudarja, da je hrvaški jezik s tem slovarjem stopil na pot, ki so jo že prehodili številni evropski jeziki, in da si bo na profesionalni ravni sam zgradil lastno normo in jezikovno kulturo.

Nedvomno gre tudi v tem primeru za pomembno leksikografsko delo in objavo sadov dolgoletnega sistematičnega strokovnega prizadevanja. Brodnjakovi pogledi in izkušnja lektorja in prevajalca odsevajo tudi čustveno in siceršnje ozračje na Hrvaškem ter interese določenega kroga intelektualcev, ki se iz različnih, predvsem pa političnih razlogov doslej niso mogli uveljaviti. Ta slovar naj bi bil osnova za nastanek pravega, novega hrvaškega jezika in jezikovne prakse, ki bi naj pretrgala vezi s štokavskimi, srbskimi, bosenskimi, hercegovskimi, črnogorskimi in tudi kajkavskimi oz. slovenskimi govori ter značilnostmi, utemeljenimi na staroslovanščini.

3 Tretja knjiga (po vsebini ne sodi povsem med obravnavana slovarska dela), Gramatika hrvatskoga jezika s podnaslovom Priručnik za osnovno jezičko obrazovanje, izraža očitno spontano in politično gojeno potrebo po določeni spremembi na Hrvaškem. To je sedma (predelana) izdaja učbenika Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika, ki je bil iz političnih razlogov — zaradi naslova Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika — s strani tedanjih hrvaških oblasti 1973. leta prepovedan.

Ker gre torej za učbenik, ki je namenjen širokemu krogu in ima vrednost normativnega dela, ker predpisuje rabo in daljnoročno oblikuje spoznanja o hrvaškem jeziku in njegovi strukturiranosti in ker posredno izraža duha nove dobe na Hrvaškem, je nedvomno zanimiv tudi za slovenskega bralca. Za Slovence je posebej zanimiv zaradi prepletenosti jezikovnega (in drugega) dogajanja, zamolčanega, a vedno tvornega in nenadomestljivega, nespregledljivega razmerja med hrvaškim kajkavskim in slovenskim jezikom, nedorečenih razmerij v obmejnih predelih oziroma pokrajinah (Gradiščansko, Prekmurje, Štajerska, Dolenjska, Bela Krajina, Čičarija, Kvarner, severozahodna Istra), ter zaradi dejstva, da je bil v dosedanji literarni in strokovno-jezikovni praksi na Hrvaškem delež slovenskih avtorjev oz. slovenskih Hrvatov precej opazen, saj se je slovenska kri (vsaj delno) pretakala v žilah Antona Vramca, Maksimilijana Vrhovca, Stanka Vraza, Ivana Macuna, Bogoslava Šuleka, Jakoba Volčiča, Matije Valjavca, Dimitrija Demetra, Janka Leskovarja, Anteja Kovačiča, Silvija Strahimirja Kranjčevića, Davorina Trstenjaka, Frana Poljanca, Frana Petreta, Ljudevita Jonkeja idr.; slovenskega porekla pa so tudi nekateri današnji ugledni hrvaški jezikoslovci, npr. Ivo Frangeš in Josip Vončina.

Učbenik sta napisala Stjepko Težak in Stjepan Babić, profesorja zagrebškega Sveučilišča. Obsega 300 strani večjega formata. Izdala ga je znana Školska knjiga iz Zagreba. Knjigi na pot sta najprej zapisala Predgovor VII., izmijenjenom in dopunjenom izdanju (str. 5–7), kjer pojasnjujeta nastale spremembe v zasnovi in vsebini knjige ter navajata, kdo izmed njiju je pripravil katero izmed poglavij za natis. Sledi seznam uporabljenih kratic Kratice i znakovi, ki prinaša okoli 90 okrajšav za potrebne označitve posameznih besed ali razmerij med besedami.

Uvod (str. 9–39) je napisan strnjeno in pregledno, strokovno in informativno. Vsak odstavek obravnava zaokroženo vprašanje. Opremljen je s številko, ki je pomemben pripomoček v preglednosti heterogene vsebine. Uvaja ga kratka predstavitev indoevropskih jezikov in opis nekdanjega staroslovanskega jezika; tu avtorja povsem zanemarjata (tudi znanstveno nesporno) možnost obstoja slovanskih zapisov pred prepisi besedil oz. zapisi prevodov Svetega pisma v času Cirila in Metoda.

Osrednje mesto v Uvodu zavzemata tematski poglavji Povijest hrvatskog književnog jezika (str. 12–16) in prikaz značilnosti hrvaških narečij: Hrvatska narječja (str. 16–26). Nekoliko presenetljivo, a dosledno uresničeno tudi v naslednjih poglavjih se avtorja pragmatično izogneta opisovanju pra-zgodovine in nastanka pisav pri Slovanih (Hrvatih) ter knjižnega jezika oz. pozneje posameznih narečij in zamejevanja njihovega (nekdanjega) ozemlja. S tem se sicer izogneta določenim znanstveno vprašljivim pogledom na nekatere probleme (oblike in nastanek prve slovanske pisave, sv. Hijeronim) ki presegajo okvire srednješolskega učbenika, a hkrati dopustita nekoliko nejasnosti pri določanju tokov in vplivov na pomembne razvojne stopnje v nastajanju hrvaškega jezikovnega standarda in knjižne norme (lokacija in obseg domicilnih področij čakavskega in kajkavskega narečja, čas in kraj hrvaških selitev in migracij na slovenski zahod, na Gradiščansko, na Slovaško, v Medimurje, v Istro, zavestno zanemarjanje lastne jezikovne prakse, npr. P. Zrinski, Lj. Gaj, I. Mažuranić idr.), ki bi lahko pomembno spremenile današnjo podobo oz. določneje označile obseg ozemlja nedvomne avtohtone hrvaške jezikovne prakse (str. 12, točka 7; str. 13, točka 11).

Preseneča tudi popolna opustitev vsakršne omembe ustnega slovstva kot nedvomno konstitutivnega, avtonomnega in nenadomestljivega temelja hrvaškega književnega jezika, ki je izpričano obstajalo tudi na Hrvaškem, kljub načrtnemu tisočletnemu zatiranju s strani tej ustvarjalnosti nenaklonjenih cerkvenih in posvetnih oblasti. Za objektivno podobo nastajanja hrvaškega jezika pogrešam tudi omembo okoliščin, v katerih je hrvaški intelektualni vrh sprejel

štokavščino kot skupni jezikovni standard: zanemarjena je časovna določitev prebujanja nacionalne, *narodne* zavesti, ki je temeljila na izraziti opoziciji oz. jezikovni pripadnosti: opredelitev za jezik je pomenila opredelitev za nacijo. Ko so se namreč naši (tudi slovenski) predniki opredeljevali med nemščino, latinščino in madžarščino ter slovanskimi oz. južno-slovanskimi jeziki (Kopitar je pisal: *narečji*) so se hkrati izrekli tudi za (bodočo) nacionalno pripadnost. Nekateri Slovenci so tako izbirali med slovenstvom in hrvaštvom (zlasti v dolgem pasu obmejnega področja); določen del se jih je prištel k Hrvatom, kar je vplivalo tudi na današnjo jezikovno (kajkavsko) podobo hrvaške nove države.

Pri omembi nedvomnih jezikoslovnih zaslug Ljudevita Gaja (str. 14, točka 13) je prezrta njegova organizacijska in funkcionalna intenca, ki je prinesla red v neorganizirano, kaotično jezikovno prakso in sploh omogočila obstoj jezika kot občega sporazumevalnega, sporočanjaškega organizma, nenadomestljive povezovalne substance, instrumenta oblasti in šele nato izraza hrvaške kulture. Pri tem je znova usmerjena ost zoper Frana Miklošiča, ki je bil sklicatelj udeležencev t. i. Dunajskega dogovora 1850. l. in oblikovalec sklepa, da naj postane osnova za natise imperialnih dunajskih državnih pravnih in drugih aktov za avstrijske slovanske pokrajine vzhodno od slovenskega jezikovnega prostora, od Panonije do Adrije, od Zagreba do Temisoare štokavska paradigma. (Kakšni razlogi so ga pri tem vodili — jezikoslovni ali politični, oboji ali kakšni drugi — še ni bilo dokončno znanstveno dognano.) Na isti strani (str. 14, točka 14) je vprašljiva tudi v tej zvezi poudarjena narodnostna hrvaškost nekaterih drugih avtorjev, npr. Vraza, Demetra in Preradovića, pozneje Bogoslava Šuleka in posledično iz tega izvirajoča hrvaškost njihovega jezikovnega izražanja.

Bistven del uvoda je vsekakor odstavek 19 (str. 16), ki se glasi: »Hrvatski književni jezik ima jedinstven lik koji nema ni jedan drugi književni jezik na svijetu. Teoretski gledano tu posebnost zamagluje činjenica što on u srpskom književnom jeziku ima tako bliskoga srodnika da je razumijevanje i bez prevoditelja gotovo potpuno.« Dalje so omenjene razlike med obema jezikoma, ki so izključne; to razlikovanje ni nastalo »voljom pojedinca niti zavisi od nje, nego je određeno povijesnim razvojem i stabilizirano današnjom jezičnom praksom i osjećajnim vrijednostima«. Za današnji politični (in jezikovni) trenutek bi težko našli natančnejšo informacijo.*

V drugem nosilnem poglavju o narečjih (str. 16, toč. 20) pogrešam omembo čakavskega narečja, ki je vplivalo na hrvaško jezikovno prakso kot vmesni člen, pri opisu štokavskega narečja (str. 17, toč. 21) pa opredelitev njegovega izvirmega področja in čas uveljavljanja oz. dokončne uveljavitve na hrvaških tleh. Enako pri čakavskem narečju (str. 19, toč. 26), kjer bi glede na čakavščino prvih ohranjenih zapisov v hrvaščini pričakoval kratko zgodovino nastajanja in transformacije oz. razvoja tega narečja, ki so ga Hrvati sami (začasno?) opustili in

*Hrvatsko-srpski, srpsko-hrvatski, Hrvatskosrpski, Srpskohrvatski, hrvatski/srpski, srpski/hrvatski, srpski ili hrvatski, hrvatski i srpski, srpski, hrvatski, v prvih zapisih serbski, harvacki, tudi: slovenski, slovinski; bošnjački, bosanski; včasih: narodni, naš, ilirski, pozneje tudi: jugoslavenski, jugoslovenski jezik so znanstveniki šteli (in štejejo) za en jezik, skupen Južnim Slovanom in drugim prebivalcem na ozemlju od slovenske do bolgarske oz. makedonske jezikovne meje. — Od leta 1934 (M. Ujević) dalje se (zlasti na Hrvaškem) uveljavlja misel, da se ta jezik danes ne deli na štiri dialekte oz. narečja — čakavsko, kajkavsko, štokavsko in torlaško, ter v teh okvirih na geografsko razpršene ijekavske, ekavske in ikavske poddialekte, dalje pa v provincialne in lokalne govore — temveč da sta po zakonitostih jezikovnega razvoja iz skupne staroslovanske osnove nastala dva različna in samostojna jezika: hrvatski jezik in srpski jezik.

ki danes ponovno pridobiva na veljavi. Pri kajkavskem narečju (str. 22, toč. 32) prav tako pogrešam opredelitev njegovega izvira, oris področja, ki ga je obsegalo v stari in novejši zgodovini, natančnejše meje tega narečja v 19. stoletju, razmerje do sosednjih hrvaških in srbskih narečij, predvsem pa do slovenščine. Tu bi kot človek s slovenščino kot materinščino na podlagi starejše in žive govorne prakse ter normiranega slovenskega knjižnega jezika lahko naštel številne primere, ki bi ovrgli ali vsaj močno omajali hrvaškost tega narečja. Za ponazoritev se bom tu zadržal le pri naštevanju značilnosti kajkavske leksike. Avtorja naštevata kajkavske (stare in sedanje slovenske) besede *gdo*, *kteri*, *ki*, *lonček*, *travica* in trdita: »Kajkavsko narječje ima dosta starijih riječi koje se u drugim našim narječjima nisu sačuvala«. Verjetno gre za ugotovitev o obstoju jezikovnih oblik »koje se u drugim hrvatskim narječjima nisu sačuvala«. Omemba, da so žive in »ohranjene« v slovenščini, ne bi bila neumestna.

Ob tem avtorja nadaljujeta politično motivirano jezikovno prakso Ljudevita Gaja in njegovih somišljenikov iz dobe ilirstva in pozneje jugoslovenstva ter vztrajno ponavljata strokovno neopredeljivi epiteton »naš jezik« oz. tu »naše narječje«. Kot je znano, je bil naš jezik (v štiridesetih letih 19. st.) jezik »Slovencev, Dalmatincev, Slavoncev, Hrvatov, Bošnjakov, Črnogorcev, Srbov, Makedoncev in Bolgarov« (Gaj). (Pozneje pa ga je uporabljal zlasti srbski jezikoslovec A. Belić.)

Avtorja nadaljujeta tudi z uporabo sintagme »čakavsko-kajkavski govori« (str. 25, 6. 38), ki je sicer korektnjša od znanih omemb čakavsko-kajkavskih hrvatskih *narečij*, a je v svojem bistvu enakega smisla: ti govori brez pisne tradicije, brez izrazitejšje medsebojne povezanosti v živi rabi ali širšega vpliva so nastali s selitvami pripadnikov drugih govorov na kajkavsko govorno področje: nastala je zmes jezikovne prakse; ta predstavlja prehodni lokalni, niti ne pokrajinski jezikovni pojav brez lastnosti jezikovnega narečja, jezikovenega standarda in še manj književne norme. Ker ne gre za kategoriji jezika ali narečja, temveč za opis mešanega govora na obmejnem ozemlju hrvaške države, bi vprašanje v slovnici knjižnega hrvaškega jezika zasluži kvečjemu omembo kot kuriozum. Da je temu res tako, potrjuje navedba, da je »tu sve do ilirskog preporoda kajkavski bio službeni jezik državne uprave i crkve«. Iz zgodovine je dobro znano, da je bilo to področje (namešč Karlovac z okolico) del slovenske Kranjske dežele ter da so tam govorili slovensko — slovenščina je bila jezik slovenske večine (govorili pa so tudi nemško, srbskohrvaško in latinsko).

Enako pripombo zasluži navedba »čakavsko-kajkavsko-štokavski tip hrvatskoga književnog jezika« (str. 26, toč. 38). Ponoviti velja, da gre za govorico, ki v zapisih (natisih) hrvaškega jezika ne obstaja, za zmes nezdruženih govorov in tradicij, ki v tem prostoru oz. okolju niso izvorni, avtohtoni, ki niso izraz govornih, geo-glotaloških posebnosti kraja, temveč izraz vsakokratnega avtorjevega oblikovanja standarda oz. nešpoštovanja norme čakavskega, kajkavskega ali štokavskega govora, narečja, ali hrvaškega, slovenskega ali srbskega jezika. Omembe je vreden morda le kot prehodni zgodovinski pojav, kot politično motiviran poskus, omejen na ozko lokalno in večkratno specifično področje.

4 Vse tri predstavljene knjige potrjujejo, da jezik in veda o njem na Hrvaškem živita, da se razvijata in da ju je treba (kot vsa področja človekovega ustvarjanja) nenehoma teoretično in praktično bogatiti — in hkrati svarijo bralca in uporabnika pred arhaizmi, tujkami in (posredno) pred političnim jezikovnim nasiljem. Anić podaja jezikovno stanje v danem trenutku, Brodnjak pa je začel zapisovati razlike in zavestno utemeljevati novo (staro) podobo hrvaškega jezika. Gramatika se temu projektu umirjeno pridružuje in uzakonja v delu prostora hrvaškega jezika obstoječo normo ter jo razširja na celotno, čeprav še ne povsem izoblikovano ozemlje sosednje republike. Pri tem se samozavestno ne ozira na skupno preteklost — in še manj na izpričan vpliv

z zahoda. Zgodovinski proces jezikovne homogenizacije na Hrvaškem, ki ga je sprožilo nacionalno zavedanje v obdobju ilirstva in ki so ga zastavili Drašković, Gaj in Mažuranić sredi preteklega stoletja, preseganje trodialektalne jezikovne prakse in iskanje enotnega novega, hrvaškega *kojineja*, se neustavljivo nadaljuje.

Vladimir Osolnik

Filozofska fakulteta v
Ljubljani

»POST-SODOBNO« AKTUALIZIRANI F. M. DOSTOJEVSKI*

Obdobje prve in druge »odjuge« (1953–1957 — 1962–1966) je prineslo prerod ruske dostojevskologije. Literarnovedna dela, kot so knjiga Viktorja Šklovskega *Za in proti: Zapažanja o Dostojevskem*, akademijski zbornik *Ustvarjalnost Dostojevskega* in dopolnjena izdaja Bahtinove knjige *Problemi poetike Dostojevskega*,¹ so na široko odprla vrata obravnavam poetoloških vprašanj v umetnosti F. M. Dostojevskega in napovedala tudi širše hermenevitične razglede po ustvarjanju »umetnika posebne vrste« (M. Bahtin), vendar so vrata, ki so zapirala dostop k širšemu razpravljanju o idejnih vprašanjih in še posebej o socialnem pomenu antropologije »ruskega genija«, v tistem času še vedno ostala priprta, če že niso bila več povsem zaprta. Tretja »odjuga«, v času po letu 1985, je v Rusiji tudi ta vrata odprla na stežaj. Lahko bi celo zapisali, da se je v družbeni in duhovni krizi obdobja »perestrojke« in let »post-perestrojke«, ki jih mnogi označujejo kar z besedo *smuta*,² odvijal in se še vedno odvija srdit in

* Ljudmila SARASKINA, »Бесы« — роман предупреждение (Moskva: Изд. Советский писатель, 1990), 479 str.

¹ В. ШКЛОВСКИЙ, *За и против (Заметки о Достоевском)* (Moskva, 1957); *Творчество Ф. М. Достоевского*, ред. Н. Л. Степанов и др. (Изд. АН СССР, 1959); М. БАХТИН, *Проблемы поэтики Достоевского* (Moskva, 1963; druga, predelana izdaja knjige *Проблемы творчества Достоевского* iz leta 1929).

² Oznaka *смута* navezuje sodobno krizo v Rusiji po analogiji z ruskim zgodovinskim obdobjem ob koncu 16. in na začetku 17. stoletja in ob njem z obdobji »ruskih puntov« (русский бунт) in revolucij. — Za besedo *смута* je značilna vrsta konotacij, v našem primeru pomeni: nemiri, nered, zmeda, zdraha, spor... oziroma čas nemirov, neredov, zmede... tudi čas brezvladja oziroma brezzakonja (смутное время). — Zanimivo razlago besede *смута* in pojma *смутное время* ponuja v obravnavani knjigi Ljudmila Saraskina sama, ko v razdelkih Призраки (prividi, op. A. S.) смуты in Идеология смуты: сказочники (fantasti, op. A. S.) и реалисты в poglavju Pravica do oblasti v tretjem delu knjige v »razmišljanju nad prvim virom (tj. romanom *Besi*, op. A. S.)« ugotavlja, da je predstavljena *смута* pri Dostojevskem kot družbena reakcija na nezakonito oblast, ki poraja nove samozvance, »idejno korupcijo«, nenačelnost in cinizem, politični avanturizem, ovaduštvo, provokatorstvo in terorizem v neizprosni boju za oblast; *смута* naj bi bila tudi posledica različnih ideoloških mitov in socialnih utopij, ti naj bi se v romanu *Besi* najjasneje izrazili v teoriji Šigaljova. Saraskina sprejema Šigaljova in njegovo teorijo po opredelitvi Vjačeslava POLONSKEGA iz knjige *Спор о Бакунине и Достоевском* (Leningrad, 1926) kot »parodijo (...) na fantaziranje utopičnega socializma o bodoči svetovni harmoniji, o raju na zemlji,« in vidi realizacijo šigaljovskega paradoksa »izhajajoč iz brezmejnne svobode, pristajam na brezmejnem despotizmu« v sovjetskem stalinizmu.

večkrat nenačelen boj za duhovno in siceršnjo dediščino F. M. Dostojevskega. Ta in takšen boj uveljavlja med drugim tudi apriorizme in »fantastične domneve« in poteka bolj v čisto političnem kot literarnem življenju.

Ljudmila Saraskina je krepko vpeta v ta politično-literarni boj, in to ne samo s svojim novinarskim in literarnokritičnim delovanjem, ampak tudi s prizadevanji, ki hočejo biti literarnoznanstvena. To neposredno priznava tudi sama, ko v predgovoru h knjigi *Besi: roman svarilo*, ki je predmet pričujoče recenzije, izjavlja, da so v knjigi o romanu *Besi* zbrana najprej (v prvem delu Мир романа) »nedolžna« poglavja o poetiki romana, o katerih da je »premišljevala« ob koncu sedemdesetih let, potem, (v drugem delu По звездам Достоевского) »vzhodna«, ki da so nastajala na začetku osemdesetih, in nazadnje »politična«, ki da so se izoblikovala kot tretji del knjige (Вечное и злободневное) v »zadnjem«, tj. 1989. letu. — Vendar moram takoj poudariti, da je ta vpetost pri Ljudmili Saraskini načelne narave. Saraskina izhaja iz prvin eksistencialističnih nastavkov F. M. Dostojevskega in sledi Juriju Karjakinu, znanemu ruskemu dostojevskologu in bojevniku za človekove pravice in dostojanstvo, in njegovemu zelo odmevnemu delu *Dostojevski in predvečer XXI. stoletja*,³ o katerem je znani ruski lingvist in semiotik Vjačeslav Vs. Ivanov pisal kot o vzoru, kako »je treba dojeti celoten tok misli in muk Dostojevskega, da bi se nam z njegovimi očmi razkrile muke naših sodobnikov«.⁴ Pri obeh, Karjakinu in Saraskini, je tako v ospredju tista komponenta estetskega humanizma F. M. Dostojevskega, ki zavrača neetični indiferentizem do temeljnih vprašanj človekovega individualnega in družbenega, s tem pa tudi političnega življenja na način, ki naj ne bi »politiziral« umetnosti, marveč estetiziral in humaniziral politiko in družbeno življenje oziroma konkretne medčloveške odnose. Vendar se zdi, da tako Jurij Karjakin kot Ljudmila Saraskina tega načela ne spoštujeta dosledno in da sledeč tradiciji socialno angažirane ruske inteligence brišeta mejo, ki jo je Dostojevski v svoji umetnosti, če že ne vedno in povsod v publicistiki, bolj ali manj dosledno stavil med literaturo in politiko. Karjakinova domneva, zapisana v uvodu *Kultura kot obvladanje smrti* h knjigi *Dostojevski in predvečer XXI. stoletja* z besedami »dobra literatura postaja najbolj politična stvar na svetu (faktor počlovečenja politike)«, in njegovo vztrajanje pri tej utopiji, čeprav se je sam zaveda, ga pripelje do plemenite, vendar donkihotske poze. Taka poza naravnost prisili Jurija Karjakina, da pri sklicevanju na F. M. Dostojevskega vztraja pri tradiciji, ki sega do Vladimirja Solovjova in absolutiziranja obrazca »lepota bo rešila svet« v *Drugem govoru iz znamenitih filozofovih Treh govorov v spomin na Dostojevskega* (1881–1883). Jurij Karjakin hote ali nehoče zanemarija dejstvo, da je ta obrazec v romanu *Idiot* umeščen v govor tistega Ippolita, ki se nahaja v mejni situaciji pred »nujnim pojasnilom« in ponesrečenim (grotesknim) samomorom, in da sta tudi druga dva obrazca dopolnjujoča navedka, ki jih navaja iz osnutka za roman *Mladenič (Подросток)* (»Kaj bo rešilo svet? — Lepota.«) in beležnice za leti 1876–1877 (»Edino literatura lepote (nas) bo rešila.«), v kontekstu, ki ne dopušča enoznačne interpretacije. To še posebno velja za celovit zapis iz osnutka za roman *Mladenič*, v katerem je »literatura lepote« (литература красоты) v kontekstu z »antično literaturo (bogoslужjem)«, »(novejšo) literaturo obupa« in »lepim idealom«, ki da ga je dal Kristus, najbrž samto zastavljen in za »prehodnega človeka« Dostojevskega v »prehodnem obdobju« nedosegljiv cilj »zaradi izjemne teže in globine (postavljene, op. A. S.) zahteve«. — Vendar kaže, da se s strogo literarno teoretičnimi in zgodovinskimi vidiki in sodbami ne moremo približati niti namenu niti značaju Karjakinove

³Ю. КАРЯКИН, *Достоевский и канун XXI века* (Moskva, 1989).

⁴Вячеслав Вс. ИВАНОВ, »Жизнь читалась Достоевского«, *Московские новости*, 1989, št. 49 (3. dec.), str. 11.

knjige *Dostojevski in predvečer XXI. stoletja* in tako tudi ne delu Ljudmile Saraskine, ki sledi svojemu vzorniku.

Namen tako Jurija Karjakina kot Ljudmile Saraskine je podpreti »obnovitev prioritete splošnočloveških vrednot nad vsemi drugimi«, ker da samo ona obljublja »resnično duhovno, svetovnonazorsko revolucijo«, brez katere Rusija ne bo preživela. — Karjakin in tudi Saraskina razpravljata bolj kot »o Dostojevskem« — »ob Dostojevskem«.

Jurij Karjakin izhaja pri tem iz navedka, vzetega iz beležnice F. M. Dostojevskega za leti 1876–1877: »Bitje je samo takrat, ko mu grozi nebitje. Bitje samo takrat začne biti, ko mu grozi nebitje.« Iz tega navedka izhaja 1. Karjakinova opredelitev lastnega dela kot knjige, v kateri je »glavna misel-tendenca« v spoznanju, kako je danes kultura — »kultura premagovanja smrti/nebitja (človeškega, op. A. S.) rodu«, in 2. da je s to tendenco povezano avtorjevo prizadevanje urediti misli o »stalinskem besovstvu« (сталинская бесовщина) oziroma »kasarniškem komunizmu«. V tem in takšnem prizadevanju je F. M. Dostojevski za Jurija Karjakina predvsem visoka avtoriteta, preroško Besedo katere sprejema kot nedvomno resnico, ki da jo je Dostojevski razumel dobesedno in ne v prenesenem, metaforičnem pomenu. V boju z »nebitjem« je Dostojevski za Karjakina tudi neizčrpna zakladnica citatov, še posebej iz pisateljevih osnutkov in beležnic, ki so bralcu nespecialistu manj znani in težje dostopni, poleg tega pa tudi ne tako mnogopomenski, kot je pisateljeva romaneskna govorica. Iz teh citatov in svojih dostojevskoloških razmišljanj, ki so nastajala »v zadnjih petindvajsetih letih« kot nekakšna sinteza literarne, literarnovedne in publicistične govorice z aktualno-etično noto, oblikuje Jurij Karjakin nov žanr — neke vrste »postmodernistični« ansambel, ki se zgleduje po *Dnevniku pisatelja* Dostojevskega in združuje v sebi množico različnih diskurzov — od esejističnih razmišljanj o literaturi, etiki in politiki (na primer o tem, »kako deluje roman *Besi* danes«) do feljtonističnih zapisov o problemih ekologije (v vrsti sopostavitve Lamarckove naravoslovne in umetniške misli Dostojevskega) in pisma znani ruski pisateljici Lidiji Čukovski, v letu 1983, ko je pismo nastalo, še preganjani disidentki, avtorici izjemnih *Zapiskov o Anni Ahmatovi*.

»Postmodernistični« značaj Karjakinovega dela se ob citatnosti in ansambelski zgradbi izrazi predvsem v multimedialnosti teksta, v katerega vpleta avtor tako posnetke iz rokopisov Dostojevskega kot posnetke iz prvih natisov njegovih romanov *Zločin in kazen* in *Besi*, s katerimi se tudi sam podrobneje ukvarja. Temu dodaja ob koncu knjige še portretne risbe Dostojevskega in njegovih literarnih junakov (Razkolnikova, Ivana in Aljoše Karamazova, Stavrogina, Velikega Inkvizitorja idr.) sodobne slikarke A. N. Korsakove, znano portretno študijo Dostojevskega, ki jo je napravil Ernest Neizvestni, znamenite slike Rafaela, H. Boscha, Holbeina ml., Goye, Michelangela in El Greca, Puškinov avtoportret in pesnikov portret V. Favorskega, posnetek naslovne strani iz prve izdaje Lamarckove knjige *Système analytique des connaissances de l'homme* (1820) in še nekaj ilustracij. Karjakin govori o ilustrativnem gradivu, še posebej o upodobitvah Dostojevskega in njegovih junakov ter faksimilih pisateljevih rokopisov, kot o »muziki knjige«, ki da jo je treba slišati, če naj bo dojeta celovitost knjige *Dostojevski in predvečer XXI. stoletja*. V tem pogledu je knjiga Karjakina inovativna.

Tega ne bi mogli reči za njeno idejno naravnost. Ta kakor da napoveduje tisto »rusko« kontraadaptacijo postmodernizma, ki jo sodobni ruski filozof Arsenij Guliga nakazuje z vidika »preučevanja evropske kulture« v razlikovanju med pojmom postmodernizem in njegovim delnim prevodom v ruščino post-современность /'post-sodobnost'/.⁵ Izvirni termin

⁵ Арсений Гулыга, Что такое постсовременность?, *Опыты: Литературнофилологический сборник* (Moskva, 1990), str. 68–91.

postmodernizem označuje po Guligi »dve nasprotujoči si tendenci v sodobni kulturi« — tendenco »nadaljnega razpadanja« in tendenco »premagovanja krize«, zato sam ob terminu postmodernizem kot oznaki za nadaljnje poglobljanje krize uvaja termin *postsovremennost'*, ki mu pomeni »premagovanje krize« in še poseben odnos do preteklosti. Medtem ko naj bi po Guligi postmodernizem nastopal proti ideji celote in s tem trgal »povezanost obdobj«, modernizem pa stavljal sodobnost nad preteklost kot nečim, kar je odstranjeno (снято), naj bi *postsovremennost'* videla v preteklosti ne samo izhodišče, marveč svojo neločljivo sestavino. *Postsovremennost'* naj bi torej ohranjala kontinuiteto dosežkov na področju kulture in hkrati poiskala v preteklosti tisto, kar je sodobnost izgubila, ter na ta način vzpostavljala celovitost kulture.⁶ — Misel Arsenija Gulige se tu navezuje na tradicijo ruske »filozofije celovitosti« (Vladimir Solovjov, Pavel Florenski idr.), na rusko filozofsko in posebej literarno-filozofsko tradicijo je navezan tudi Jurij Karjakin. Karjakin obnavlja in celo potencira rusko tradicionalno pojmovanje pisatelja/poeta kot preroka in posrednika Besede/Logosa in na svojski način nadgrajuje tradicionalni nazor, ki ob protipostavljanju oblasti in resnice priznava za varuha in nosilca resnice⁷ literaturo. — Manj inovativna in še bolj tradicionalna je knjiga Ljudmila Saraskine, ki sledi Karjakinovemu zgledu.

Ljudmila Saraskina se nehoti ali hote pridružuje »kritiku abstraktnih načel« Vladimirju Solovjovu in njegovi šoli ter ruskemu bogoiskateljstvu, ko o »preroškem romanu« *Besi* zatrjuje, da bi bilo potrebno sprejemati »njegove nauke« »prav od ničle« »v koordinatah aktualnosti« z vidika »političnih in socialnih kataklizem« in »v koordinatah večnosti« »s pozicij krščanskega zakona« — ter ga v bodoče brati kot »roman o mukotrpnih iskanjih Boga, o preizkušnjah vere in ljubezni, o trnjevi poti upornega duha«. Poudarjanje sinkretizma funkcij pri romanu *Besi* F. M. Dostojevskega v smeri politično aktualnega pragmatizma in navezovanja na religiozno duhovnost privede Ljudmila Saraskino do tega, da po eni strani stopnjuje, po drugi pa poenostavlja nekatere, dejali bi, »post-sodobne« postopke svojega vzornika Jurija Karjakina, — tako z vidika citatnosti, ansambelskega značaja in zgradbe svoje knjige kot multimedialnosti teksta, — in to eklektično povezuje z nekaterimi »tradicionalno ruskimi« nazori. — Ob tej ugotovitvi pa vendarle velja pripomniti, da Ljudmila Saraskina nakazuje tudi nekatere svojske vidike in z njimi povezane originalne rešitve dostojevskoloških vprašanj. Zadnje velja predvsem za avtoričino razpravljanje o časovnem sistemu v romanu *Besi* (poglavje V kontekstu točnega časa iz prvega dela Svet romana).

Razpravljanje o časovnem sistemu v romanu *Besi* Ljudmila Saraskina sicer nasloni na Bahtinovo teorijo, po kateri »žanr in žanrske vrste določa kronotop« in še posebej čas,⁸ vendar korigira Bahtinovo pojmovanje časa pri Dostojevskem v skladu z opredelitvijo romana *Besi* kot romana kronike. V takšnem romanu igra po raziskavah Saraskine odločilno vlogo »časovna zveza« (связь времен), v kateri krizni oziroma prelomni čas ne izrine kronološkega, dogajalnega časa. Tako je tudi v opomenjanju literarnih likov v nasprotju z Bahtinovim mnenjem za Saraskino pomemben prav biografski čas, v katerem da »davna preteklost nastopa

⁶Prim. A. Гулыга, op. cit., str. 80.

⁷Jurij Karjakin dojema 'resnico' skozi prizmo idealizma oziroma »realizma v višjem smislu« Dostojevskega, ki neločljivo povezuje 'resnico' s kategorijama 'lepega' in 'dobrega'. — Tako bi vsaj lahko sodili po izjavi, ki jo srečamo v uvodu h Karjakinovi knjigi: »Zato pa je idealizem (od pojma humanističnega ideala) resnični realizem, resnično realistični svetovni nazor in celo — edina resnična, to je odrešujoča politika, politika počlovečenja,« — in dopolnila k njej: »Lepta bo rešila svet« (iz *Idiota*)« (КАРЯКИН, op. cit., str.9).

⁸М. БАХТИН, *Вопросы литературы и эстетики* (Moskva, 1975), str. 235.

kot vzročni faktor bližnje preteklosti, sodobnost pa kot neposredna posledica te preteklosti«. Saraskina sodi, da »notranja kronologija *Besov* s svojimi številnimi in doslednimi 'signali točnega časa' izoblikuje skladen in sklenjen kronološki sistem« in sicer na treh časovnih ravneh: na ravni predsižejskega, sižejskega in posižejskega časa. Saraskina celo sestavi po Karjakinovem zgledu »Umetniški koledar romana *Besi*«. V njem pokriva predsižejski čas koledarsko dvajsetletje 1848–1869 in se ujema s predzgodovino romana, nakazano v ekspoziciji. Sižejski čas, čas v romanu predstavljenega dogajanja, obsega trideset koledarskih dni (od 12. septembra, ko se pojavi glavni junak Nikolaj Stavrogin, do Stavroginovega samomora 11. oktobra 1869). Posižejski čas naj bi uokvirjalo obdobje od oktobra 1869, ko se konča katastrofično romaneskno dogajanje, do fiktivnega Kronistovega zapisa januarja 1870.

V časovnem sistemu romana *Besi* in njegovi notranji organizaciji odkriva Saraskina globlje, tudi simbolične pomene. To še posebej velja za obravnavo sižejskega časa. V začetku sižejskega časa, »uvodni nedelji« 12. septembra 1869, naj bi se stikala koledarska nedelja po novem štetju in pravoslavni praznik *Vozdviženie* (Povišanje sv. Križa) po starem štetju, s čimer naj bi Dostojevski še dodatno opomenil nastopajoči kaos s križanjem dveh nasprotujočih si štetij v dnevu »presenetljivih slučajnosti«. Nepričakovane pomenske efekte razkriva po mnenju Saraskine tudi kongruenca individualnih kronologij. Sočasnost in analognost sižejskih linij porodnice, žene Šatova, tako na primer daje simbolni pomen zločinu, ki grozi s popolnim nebitjem, ko ob obstoječem življenju pripravlja smrt tudi porajajočemu se življenju. — Na ta način naj bi bila ustvarjena tudi možnost, da Dostojevski v romanu kroniki *Besi* ob naslonitvi na realen čas svobodno oblikuje umetniški čas, mu razširja okvire, ga napolnjuje z novo realnostjo in novim gradivom in razkriva z romanesknim kronotopom vedno nove pomene.⁹

Obravnavanje časa, ki ga v knjigi srečamo v poglavjih iz prvega, pretežno poetološko naravnane poglavja, ostaja po svoje »nedolžno«, kot bi rekla Saraskina, tudi v izrazito »političnem«, tretjem delu knjige. Zanimivo in produktivno ostaja celo v pisanju o romanu Borisa Možajeva *Kmetje in kmetice* (*Мужуку и бабы*, 1987), ki s predstavitvijo kolektivizacije kot genocidnega izničenja najboljšega dela ruskega kmetstva (pogl. »Izhajajoč iz brezmejne svobode« — Model *Besov* v romanu B. Možajeva *Kmetje in kmetice*) v sodobnem ruskem posovjetskem obdobju opravičuje do neke mere tudi političnoliterarno besedo. Saraskina upošteva v tej obravnavi, sicer na osnovi nekoliko zastarelega binoma iz 19. stoletja »narava-civilizacija«, specifiko literarne tematike in predstavljenega sveta, ko na časovni ravni sooča »naravni« kmetov čas, ki ga določajo kmečka opravila in prazniki, z agresivnim časom »velikega eksperimenta« in odkriva v prvem delu romana nekakšno dvojno štetje časa, ko se ob običajnem ritmu kmečkenga življenja uveljavlja moteči »zaukazani« časovni ritem, ki nosi v sebi nemir in strah pred bližajočo se katastrofo, v drugem delu pa »ujeti čas«, ki se duši od neučakanosti in krutosti kolektivizacije. — V teh okvirih je, dejali bi, vse sprejemljivo, a ko Saraskina zavestno zapusti »okvire 'čiste' literarne vede«, kot pravi sama, se vsaj za vedo, ki hoče ostati literarna, pojavijo številna vprašanja in problemi.

Če ostanemo kar pri obravnavi romana Možajeva *Kmetje in kmetice*, o katerem Saraskina trdi, da se je v njem realiziral model *Besov*, bi se morda vprašali, kaj sploh je 'model' in še posebej 'model *Besov*'? Po nepotrebem, Saraskina se s tem ne ubada. Podobno kot v drugem delu knjige (*Za zvezdami Dostojevskega*), ko govori o »japonskem Dostojevskem« R. Akutagavi in R. Tagoreju (pogl. *Dom in svet ali Besi v Indiji*), se Saraskina tudi tu orientira po

⁹Dostojevski po mnenju Saraskine zaobseže v svojem romanu *Besi* temeljne značilnosti revolucijskega nasilja oziroma boja za oblast »vseh časov«.

tem, »o čemer govorijo analogije«. Saraskino zanima »ostro, nadvse aktualno« vprašanje, »ki ga je zastavilo življenje samo«: »Kako deluje (работает) roman *Besi* danes?«¹⁰ Ob ugotovitvi, da so (ruski oziroma sovjetski) literarni kritiki in zgodovinarji »odkrivali idejne naslednike junakov« (tj. besov, op. A. S.) Dostojevskega samo v zvezi z »internacionalnim besovstvom« (Kitajske, Čila, Kampučije, Latinske Amerike, Japonske in Indije), meni, da »najbolj točno, najbolj preroško, najbolj tragično 'deluje' analogija *Besov* na naših (tj. ruskih, op. A. S.) in ne tujih primerih« in da sta tu »literatura in življenje nekako zamenjala mesti: prototipi nekaterih realnih zgodovinskih oseb so postali fiktivni junaki iz romana Dostojevskega«. Rezultat takšnega »obrnjenega« gledanja na roman *Besi* je ugotovitev, da se, na primer, vprašani, »kje iskati sledi Petra Verhovenskega« in »kako se je transformirala in uveljavila kot zakon teorija Šigaljova«, navezujeta na temo »ruska revolucija in ruska literatura«. Z zornega kota te temeljne, za Saraskino tudi »večne« teme zadostuje avtorici ugotovitev, da se »provincialna kronika« *Kmetje in kmetice* Borisa Možajeva kot »umetniška rekonstrukcija« družbenih razmer in družbene zavesti »velikega preloma« ravna po idejah in »naukih« F. M. Dostojevskega in da nazorno upodobi kolektivizacijo v letu 1929 kot eksperiment nasilne realizacije socialne utopije, ki da ni bila nič drugega kot organizirani zločin in nazadnje uresničitev šigaljovskega paradoksa.¹¹ Ljudmila Saraskina ni pozorna niti na sociološko distinkcijo med »provincialno kroniko« Dostojevskega, vezano na »peterburški kontekst«, in »provincialno kroniko« Možajeva, ki predstavlja kmečko, po Dostjevskem »ljudsko« okolje, v katerega prodira »revolucijska« stihija urbane civilizacije.

Analogije postanejo v knjigi *Besi: roman svarilo* brezpogojno sredstvo, s pomočjo katerega Saraskina na osnovi romana *Besi* kot nekakšne ključne podobe »revolucijskega besovstva« skuša razkriti značaj »ruske revolucije« tako z zgodovinskih kot metafizičnih vidikov. Posebno pozornost posveča temam 'oblasti', 'boja za oblast', 'samozvanstva' in drugih 'prikazni smute', 'ruskega punta' in 'terorja' (izraženih tudi v ruskih puntarskih in radikalno revolucionarnih simbolih, kot so 'gorjača'/'znamenita' ruska 'дубина', 'sekira', 'bodalo'...). Ob temi 'idola' in 'vodje' (вождь) se ta tematika razrašča v soropostavljanje 'človekoboga' in 'bogočloveka' (Antikrista in Kristusa) in vsa knjiga dobi pridih »neopočveništva« (неопочвенничество) A. Solženicina, še posebej takrat, ko Saraskina zapoje žalostinko po izničeni kmečki soseski (община), izrazi bolečino ob izgubljeni »ruski duhovnosti« in hrepenenje po njej ter s simpatijo, če že ne s čisto vero, sprejema »grandiozno utopijo« Dostojevskega o poslanstvu ruskega naroda in »novi besedi resnice«, ki da jo bo izreklo rusko ljudstvo in zapisala ruska inteligenca — v literaturi.

Ljudmila Saraskina posveča posebno pozornost temi 'literature' in 'piscev' v delih Dostojevskega in, razumljivo, še posebej v romanu *Besi*, ki je zanjo najbolj »literarni« roman, ker da je v njem v primerjavi z drugimi deli Dostojevskega največ 'piscev' in »tujih« del (dve tretjini literarnih oseb naj bi bili »literati« in antologija *Besov* naj bi štela okoli 25 rokopisov in publikacij). Avtoričin vidik je sinkretične narave, zato 'literatura' zanjo ni samo 'besedna umetnost', marveč 'zapisana beseda' nasploh in 'piščeva podoba' v delih Dostojevskega je zanjo predvsem izraz »raziskovanja medsebojnih odnosov človeka in besede« ter iskanje

¹⁰Saraskina ponavlja vprašanje, ki ga je pod vtisom aktualnega kriznega političnega trenutka v Rusiji zastavil že Jurij Karjakin v poglavju o romanu *Besi* Spregledanja in zasljepljenosti (Прозрения и ослепления. — О «Бесах») v že omenjeni knjigi in ga med drugim navezal na protipostavljanje romana *Besi* in Tolstojevega romana *Vojna in mir* (pogl. Контрапункт. — «Бесы» — «Война и мир»).

¹¹Prim. op. 2!

možnosti, da beseda postane dejavna »Beseda resnice«. Za Saraskino sta, podobno kot za Jurija Karjakina, izjemnega pomena izpoved Nikolaja Stavrogina (v 9. pogl. drugega dela romana *Besi Pri Tihonu*, ki jo je moral Dostojevski zaradi cenzure izpustiti) in podoba Kronista, fiktivnega »ustvarjalca« »Kronike stoletja« — romana *Besi*. — Izpoved Nikolaja Stavrogina povezuje Saraskina s temo »zavrnitve sodelovanja v strašni igri organiziranega zločina«, ki jo po analogiji z romanom *Besi* in časom Nečajeva razširja na vso »rusko revolucijo«. V tej zvezi ponuja Saraskina tudi novo razlago Hromonožke, ki zanjo ni več »Duša sveta«, »Večna ženskost« in »odsev nepojenjujoče svetlobe Device in Matere«, kot je v tradicionalnih interpretacijah, ki se navezujejo na simbolista Vjačeslava Ivanova in filozofa Sergeja Bulgakova, marveč podoba »popačenega ideala«, ženske (s pohabljenim nogo in pohabljenim duhom — *уродливая* z negativnim predznakom), ki se je zaljubila v besa (Stavrogina) in ga zasovražila, ko je ta poskušal v sebi premagati besovstvo. Na simbolni ravni naj bi bila Hromonožka podoba »druge, bolne strani ruskega ljudstva, ki so jo zastupili besi« (4. pogl. Popačen ideal, Hromonožka v *Besih* v prvem delu knjige). — Kronist je za Saraskino podoba človeka, ki varuje »svobodo duha«, ohranja »svobodno Besedo« in se ustrezno odziva na misel, ki jo je Dostojevski zapisal po izidu romana *Besi* v *Dnevniku pisatelja* za leto 1877, ko je razmišljal o »ogromnem delu ruskega življenjskega stroja«, ki »je ostal brez zgodovinarja«, in se spraševal: »In če morda niti umetnik Shakespearovega kova ne more odkriti normalnega zakona in rdeče niti v tem kaosu, v katerem se že zdavnaj, danes pa še prav posebno, nahaja družbeno življenje, kdo bo potem razjasnil vsaj del tega kaosa, pa čeprav brez misli na rdečo nit?«¹² — Takšni »kronisti« oziroma »zgodovinarji«, ki pišejo »literaturo« kot »kroniko« oziroma kot »živo zgodovino sedanjosti«, naj bi bili po sodbi in izboru Saraskine: Andrej Beli, avtor »v grozi« nastalega romana *Peterburg*; Maksim Gorki s svojimi publicističnimi spisi in še posebej s *Časom neprimernimi mislimi* (*Несвоевременные мысли*), objavljenimi v časopisu *Новая жизнь* v letih 1917—1918; pesnik Maksimilian Vološin, ki je v svoji poeziji v času oktobrske revolucije in letih po njej upodobil nekatere teme Dostojevskega ('sveta Rusija', 'besi', 'ruski punt'...); potem V. G. Korolenko, ki naj bi s polemičnimi pismi ljudskemu komisarju za kulturo Lunačarskemu v letu 1920 »neposredno nadaljeval roman-svarilo *Besi*«; Ivan Bunin, ki je načeloma odklanjal Dostojevskega, a v svoji »kroniki revolucije« *Prekleti dnevi* (*Окаянные дни*) na tradiciji Dostojevskega razkri »strašno resnico o človeku«, še posebej neetični indiferentizem inteligence in njeno odtujenost od ljudstva; ustvarjalec antiutopije *Mi* Jevgenij Zamjatin in še nekateri drugi, med njimi že omenjeni B. Možajev.¹³ Vsi ti so po mnenju Ljudmile Saraskine razkrili, podobno kot George Orwell na Zahodu, v 20. stoletju »svet totalnega zla« in s tem razpršili romantično predstavo o moči in neuničljivosti človekovega duha, opirajoč se pri tem na izkušnje Dostojevskega, kot so izpričane v romanu *Besi* in, na primer, v znamenitem članku Ena od sodobnih prevar (*Dnevnik pisatelja*, 1873) izražene v ugotovitvi: »V romanu *Besi* sem spet poskušal prikazati tiste mnogovrstne in

¹²Prim. F. M. DOSTOJEVSKI, *Nova beseda* (Ljubljana, 1989), str. 94.

¹³V knjigi Ljudmile Saraskine srečamo tudi besedila nekaterih »zgodovinskih besov« (tako na primer *Katheheisis* S. G. Nečajeva in proglas *Mlada Rusija* (*Молодая Россия*) P. G. Zajčevskega), ki so objavljeni in obravnavani kot pendant k delom »kronistov«. — Izbor obravnavanih in objavljenih tekstov ustreza predvsem aktualni politični situaciji v Rusiji, kot jo doživlja Saraskina, in bi mu lahko tudi s čisto zgodovinskega vidika očitali marsikaj, to velja tudi za tendenciozno obravnavo Vladimirja Majakovskega, ki je v knjigi predstavljen samo z vidika »besovskih verzov«: »In tisti,/ki danes/ne poje z nami,/Tisti je/ proti nam« (И тот,/кто сегодня/поет не с нами,/Тот/против нас.«

raznolike motive, ki lahko celo najbolj prostodušne in dobrosrčne ljudi pripravijo do tega, da zagrešijo tako pošastne zločine. (...) Nesreča naše dobe je v možnosti, da se človek nima za ničvredneža, ko počne očitno ogabnost, in da včasih to resnično tudi ni.«¹⁴ V knjigi Ljudmile Saraskine se ta »nesreča naše dobe« predstavi v tragični usodi Maksima Gorkega in temi »vdaje in padca človekovega duha« — »Gorki za časa Lenina in Gorki za časa Stalina«.

Nakazana tema je tema iz »literarnega življenja«. To življenje pa v sodobni Rusiji poteka v razmerah, za katere velja ugotovitev, ki jo je Maksim Gorki zapisal leta 1918 v polemiki z akterji oktobrske revolucije, ko je postavil Lenina in Trockega v bližino Nečajeva, — »kjer je preveč politike, tam ni prostora za kulturo«; mi bi vendarle dodali, da je prostor za boj. V ta boj je Ljudmila Saraskina vključena na način 'politične kritike' (termin Terryja Eagletona) in sicer tiste njene smeri, ki hoče izhajati, kot smo že ugotovili, iz pozitivne navezanosti na vrednote iz preteklosti. Zanj pomeni ponovno odkritje predrevolucijske kulture hkrati tudi potrebo po ponovni rehabilitaciji in dejanskem uveljavljanju pozitivnih vrednot literarne tradicije, še posebej njene etične in spoznavne funkcije, temelječih na Logosu, Besedi kot utelešenju Resnice, in poslanstvu pesnika. Pomembno ob tem je tudi dejstvo, da hoče biti 'politična kritika' Saraskine demokratična in v tem pogledu vključena v polemiko s tistimi, ki skušajo, kot na primer Igor Šafarevič in t. i. »duhovna opozicija«, združena okoli časopisa *Dan* (День), izrabitii avtoriteto F. M. Dostojevskega za propagando velikoruskega šovinizma. In tudi v tem je vrednost, čeprav bolj politična kot literarna, knjige Ljudmile Saraskine.

Aleksander Skaza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

LITERARNOVEDNI MOST MED SOSEDNJIMA NARODOMA

Narodna in študijska knjižnica v Trstu in Založništvo tržaškega tiska sta ob koncu leta 1992 izdala »študije in eseje« *Na pretoku dveh literatur* Marije Pirjevec, profesorice slovenske književnosti na tržaški univerzi. Založniško dejanje je vredno vse pohvale in priznanja. Zakaj? Zato, ker so razprave kolegice Pirjevčeve razkrile njeno neprecenljivo vlogo kot ambasadorke slovenske literarne vede in misli, kot dragocene proučevalke razmerij med dvema sosednjima literaturama in kulturama, kot prodorne opazovalke in komentatorice dogajanja na kulturno in narodnostno tako občutljivem območju, kot je Trst z zaledjem. Ob branju knjige si človek ne more kaj, da ne bi najprej vrednotil njenega družbenega in kulturnega pomena, tako da nehote potisne strokovno-znanstveno vrednost v drugo vrsto. S tem seveda avtorici delamo krivico, saj je njeno prizadevanje in delovanje v stroki vendarle primarno in rezultat raziskovalnih naporov, vendar pa je učinek knjige (nehote) tak in mislim, da to ni prav nič narobe. Knjiga se namreč zajeda v živo tkivo našega bivanja onstran meje, vztrajanja v določenih okoliščinah, ki terjajo od akterjev tenak posluh za resničnost in veliko dobre volje, da bi še naprej delovalo in se razvijalo tisto, kar so nekateri (zlasti tujci) že skoraj odpisali, črtali iz razvidnosti, iz navzočnosti v prihodnosti. Preden skušamo poročati o omenjeni knjigi, je treba povedati, da je kolegica Pirjevec doslej že opravila pomembno delo s svojimi sestavki, ki so bili objavljeni v italijanščini po najrazličnejših tujejezičnih publikacijah in ki se dotikajo najrazličnejših vprašanj literature, pisane v slovenskem jeziku. Gotovo pa je najpomembnejše tovrstno delo knjiga z naslovom

¹⁴F. M. DOSTOJEVSKI, *Nova beseda*, str. 63–64.

Trubar, Kosovel, Kocbek e altri saggi sulla letteratura slovena; knjiga je izšla leta 1989 v Trstu in vsebuje deset razprav, ki tehtno in strokovno na visoki ravni obravnavajo nekatera vprašanja slovenske literature, zanimiva tudi za tujino, zlasti za sosede. Gre za teme iz slovenske literature, s katerimi je avtorica poskušala zbuditi zanimanje in pozornost tuje literarnovedne javnosti ter ji tako približati našo ustvarjalnost.

Najnovejša knjiga Marije Pirjevec, ki je v prvi vrsti namenjena slovenskemu bralcu, vendar pa več kot zanimiva tudi za italijanske in druge slaviste oz. ljubitelje slovenske literature in kulture, prinaša v treh razdelkih razprave in eseje; v prvem se ukvarja s slovensko književnostjo na Tržaškem, v drugem išče zveze med italijansko literaturo in kulturo ter slovenskimi osebnostmi (Trubar, Čop), v tretjem pa je predstavljeno spoznavanje in sprejemanje Slovencev in slovenske literature v italijanski književnosti oz. prostoru ter prikazan odmev italijanske literature pri Slovencih. V razpravi *Nekateri tipološki lastnosti slovenske književnosti v Trstu* avtorica opredeljuje značilnosti tržaške slovenske književnosti in na primerih Rebulovih in Pahorjevih del ugotavlja temeljne lastnosti, ki konstituira tržaško literarno snovanje. Ugotavlja, da gre za književnost, znotraj katere obstajajo vrednote, ki jim je ta literatura posebej zavezana, saj pomagajo reševati bivanjska vprašanja v okviru konkretnega prostora, na katerem ta literatura živi. Po avtoričinem prepričanju so te vrednote vezane v trdno hierarhijo, ki ima "štiri temeljna jedra, in to so jezikovni, narodni, eksistencialni in ontološki etos". Vendar meni, da vse to ni statično, marveč giblivo, dinamično, odprto na vse strani, ni obrnjeno navznoter, izključno vase, marveč izseva širino sveta in človeškega občestva, pa čeprav je izraz specifičnih razmer. Pirjevec se v razpravi *Pisatelj Boris Pahor med etničnim in ontološkim humanizmom* podrobneje ukvarja s tem pisateljem in skuša izluščiti bistvene značilnosti njegovega pisanja zlasti na podlagi romana *Nekropola*, ki je za spoznavanje pisatelja gotovo eno najpomembnejših del. Za obe razpravi je značilno, da je analitični del raziskovanja opravljen v avtoričini delavnici in da nam je postregla samo s sintetičnimi ugotovitvami, torej le z izsledki, ki delujejo prepričljivo, tako da jim ni mogoče ugovarjati. Vsi tisti, ki se bodo v prihodnje ukvarjali s proučevanjem tržaške slovenske književnosti, ne bodo mogli mimo teh dveh razprav, ki sta pomembna podlaga za nadaljnje proučevanje.

Avtoričin način razpravljanja se nekoliko spremeni v drugem razdelku, ki bralca popelje stoletja nazaj in ki od raziskovalke zahteva, da nam vsaj do neke mere dovoli vpogled v svoje razčlenjevalne postopke. Zaradi navezanosti na Trst je logično, da jo je zanimala Trubarjeva rast in oblikovanje v tržaškem okolju, zlasti v bližini škofa Bonoma (Rast in oblikovanje Trubarjeve osebnosti v Trstu). Škofov vpliv je bil opazen, posebej simpatičen pa zato, ker je Bonomo kazal kar precejšnjo naklonjenost do slovenskega jezika, ki v tistem času sploh ni bil taka neznanka, kot bi nekateri želeli prikazati. Za konec 17. in začetek 18. stoletja pa tudi za dobo razsvetljenstva je prof. Pirjevec (ob upoštevanju najrazličnejših virov in pričevanj) skušala dokazati, da je bilo sožitje dveh narodov na kulturnem področju zelo vidno in plodno. To se je še posebej kazalo pri koncipiranju znanstvenih družb na Slovenskem (npr. *Academie Operosorum*), skratka, šlo je za zgledno sodelovanje italijanskih kulturnih delavcev s prizadevnici na Kranjskem. Dve naslednji razpravi sta posvečeni predvsem Čopu in njegovemu poznavanju italijanske literature in kulture, posebej pa Danteja (*Italijanska romantika v korespondenci Savio—Čop; Dante—Schelling—Čop*). Tudi v tem primeru gre za analitično razgrnitev (pomembnost dopisovanja Savio—Čop) Čopovega zanimanja za literarne pojave v italijanski književnosti in njegovo vse globlje prodiranje v Dantejevo pesništvo in estetski pogled. Avtorica prihaja do sklepa, da je "Dante vplival tudi na oblikovanje Čopovega nazora o jeziku". Pri vsem tem upošteva domačo in tujo relevantno strokovno literaturo.

Zadnji razdelek knjige nas v precejšnji meri pretrese s svojimi ugotovitvami v razpravi Slovenci v literaturi italijanskega Trsta. V njej je namreč Pirjevčeva predstavila nepojmljivo ignoranco italijanskih literarnih ustvarjalcev, vezanih na Trst, do slovenskega življa. To velja zlasti za nekoliko starejše pisatelje, kot so npr. Italo Svevo, Guido Voghera, Umberto Saba, Scipio Slataper itd., medtem ko se v novejšem času razmerje bistveno spreminja, še posebej po zaslugi pisatelja Fulvia Tomizze. Odsev podobnega odnosa je bil opazen tudi do slovenske literature, npr. do Srečka Kosovela, pesnika Krasa. To se je spremenilo šele v zadnjih desetletjih, in sicer tudi pod vplivom prizadevanj slovenskih literarnih ustvarjalcev, literarnih zgodovinarjev in prevajalcev (npr. Jolke Milič, Pavleta Merkuja, Marka Kravosa, Cirila Zlobca idr.). Ne majhen delež pri tem je imela tudi naša avtorica s svojo monografsko študijo Srečko Kosovel: aspetti del suo pensiero e della sua lirica. V 80. letih pa sta svojo naklonjenost Kosovelu pokazala zlasti pesnik in kritik Gino Brazzoduro in italijanski slavist Arnaldo Bressan. V okvir seznanjanja italijanske javnosti s slovensko književnostjo spada tudi dokaj podrobno razgrinjanje dejstev, kako se je v to vključevala italijanska slavistika (Pogled na italijansko slovenistiko v prvi polovici dvajsetega stoletja). Pirjevčeva skuša pri tem kar najpravičnejše oceniti mesto posameznih italijanskih slavistov; v ta okvir npr. spadajo: G. Maver, E. Damiani, A. Cronia, L. Salvini, U. Urbani, B. Calvi idr. Informativno zelo zanimiv je sestavek Odsev italijanske književnosti pri Slovencih, v katerem je kronološko zajeto naše seznanjanje z italijansko literaturo in razvidna pozornost, ki jo je slovensko prevajalstvo posvečalo italijanski literarni ustvarjalnosti. V tem nam prav gotovo ni mogoče očitati skromnosti in prešibkega poznavanja, kar je iz razprave dovolj očitno.

Enajst razprav profesorice Marije Pirjevec v knjigi *Na pretoku dveh kultur* 1. opozarja na zanimivo problematiko, ki v avtoričini obravnavi izčrpno pripoveduje o razmerju med dvema sosednjima kulturama, jezika, naroda; 2. nazorno kaže, v kaj je usmerjeno zanimanje naše raziskovalke, ki prav s proučevanjem obravnavanega opravlja izjemno pomembno poslanstvo na razkrižju dveh kultur in narodov; 3. izpričuje, da njeno literarnozgodovinsko delo ni zunaj slovenske literarne vede, marveč njen sestavni del (pričujoče literarnovedno razpravljanje je rezultat in sinteza dolgoletnega znanstvenoraziskovalnega dela na obrobju slovenskega narodnega prostora in brez upoštevanja tega prizadevanja slovenska literarna veda nima celostne podobe), in 4. ponovno je treba poudariti, da ima literarnovedno delovanje profesorice Pirjevčeve pri razširjanju védenja o posebnostih slovenske književnosti nasploh in posebej zamejske vidno mesto tako doma kot v širšem evropskem prostoru.

Gregor Kocijan

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih na 80-gramskem papirju; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis je po možnosti še na PC-jevi ali atarijevi disketi, zapisan v formatu ASCII, v sili tudi v katerem koli od popularnih urejevalnikov besedila, mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov miran.hladnik@uni-lj.si. Besedilo naj ne bo razlomljeno v strani in besede ne deljene. Navodila za tipkanje vezajev, pomišljajev, narekovajev, naglašanih, nestandardnih znamenj ipd. dobi avtor pri tehničnem uredniku. — Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči želeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. — Avtor naj priloži številko svojega žiroračuna, naslov in občino stalnega bivališča, svojo enotno matično številko, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis ni sprejet, glavni urednik avtorja pismeno obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerkov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve: Korekture svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečkovanju tujih pisav se drži Slovenskega pravopisa 1990. — Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. — Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je rezerviran za podnaslove in je označen z dvojno podčrtavo. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. — Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali oglatem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. — Besedilo opombe naj bo v članku takoj za mestom, ki ga pojasnjuje, vendar odstavčno ločeno od drugega besedila, ali pa na koncu v enem kosu. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. — Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton BREZNIK 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

V seznamu literature je letnica neposredno pred navedbo strani. Članek v reviji se navaja takole:

Janko KOS: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* XXXIX/1 (1991). 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹Anton BREZNIK, *Slovenska slovnica za srednje šole* (Celje: Mohorjeva družba, 1934), 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so ležeče postavljeni. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b. Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

V OCENO SMO PREJELI

Rolf-Inge VOGT ANDRSEN: »April« og vårløsningen i Den sovjetiske forfatterforening. *Meddelelser* (Oslo) 65 (1993). 114 str.

Anne Ragnhild BERTEIG: Norske oversettelser av Dostoevskijs *Forbrytelse og straff*. *Meddelel-ser* (Oslo) 66 (1993). 70 str.

Martin NAG: *Hamsun og Dostojevskij*. *Meddelelser* (Oslo) 67 (1993). 72 str.

Studia Slavica Finlandensia in Congressu XI Slavistarum Internationali Bratislavae Anno MCMXCIII Oblata (Helsinki) X (1993). 148 str.

Japanese Contributions to the XIth International Congress of Slavists. Comparative and Contrastive Studies in Slavic Languages and Literatures. Tokyo: College of Arts and Sciences, 1993. 153 str.

Rozpad mitu i języka?: Pamięci Doc. dr. Tone Pretnara. Ur. Barbara Czapik. *Słowo*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1992. 211 str.

Bibliografia: Przegląd bibliograficzny za rok 1981. Rocznik slawistyczny XLVI/2. 551 str.

Rocznik slawistyczny XLVII/1, XLVIII/1 (1991, 1992). 127 + 138 str.

XXIX. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 28. 6. – 17. 7. 1993: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot tuji ali drugi jezik, 1993. 320 str.

Dolgozatok Hodinka Antal tiszteletre. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia (Nyíre-gyháza) I (1993). 92 str.